This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Harvard University Library
Bought from the
ARTHUR TRACY CABOT
BEQUEST
For the Purchase of
Books on Fine Arts

From the
Fine Arts Library
Fogg Art Museum
Harvard University

111

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

SZERKESZTI

Dr K. LIPPICH ELEK

MUNKÁCSY MIHÁLY

IRTA

MALONYAY DEZSŐ

KÉT KÖTETBEN

BUDAPEST
LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1907

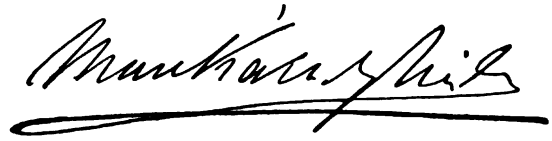

MUNKÁCSY MIHÁLY

IRTA

MALONYAY DEZSŐ

HARMINCNÉGY SZÖVEGKÉPPEL ÉS NYOLC MŰMELLÉKLETTEL

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST
LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIANER) F. ÉS FIAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1907

FA 4195. 685. 3 (2)

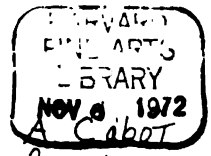

Minden jog fentartva.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

KÉPEK JEGYZÉKE.

AZ I. KÖTET KÉPEINEK JEGYZÉKE.

Szövegképek.

Sorszám		Lapszám
1.	Munkácsy szülőháza	3
2.	« édesanyja	5
3.	« szüleinek sírja a miskolci temetőben	7
4.	Gyermekkori rajz	9
5.	« «	11
6.	« «	14
7.	« «	15
8.	« « (Reök bácsi kunyhója)	17
9.	Ifjukori rajz (Zrinyi és társai)	19
10.	« « (Az aradi diákszobából)	21
11.	Oláh család	24
12.	Petőfi búcsuja	25
13.	Honvéd ujonocozás 1848-ban	29
14.	Szeget szeggel (Petőfi költeményéhez)	33
15.	Szénásszekér	35
16.	Husvéti locsolás	37
17.	Düledező szekér	39
18.	Az ivók	41
19.	Mulató legény	43
20.	Mosónék	44
21.	Mégis mozog a föld	45
22.	Munkácsy párisi műteméből	47
23.	A «Zálogház» vázlata	49
24.	Várakozó leány (Részlet a «Zálogház»-ból)	51
25.	Az «Ujoncok« vázlata	53
26.	Munkácsy műterme az Avenue de Villiersi palotában	55
27.	Vázlat	57
28.	A kolpachi kertben	58
29.	Kukoricatörés	59
30.	Az ablaknál	63
31.	A tigris	64
32.	Poros út	65
33.	Kis macskák	69

Sorszám		Lapszám
34.	A zongora előtt	71
35.	Nászúton	72
36.	A «Baba látogatói» vázlata	73
37.	Fasor (Vízfestmény)	75
38.	Chaplinné asszony arcképének vázlata	76
39.	Az ő nótája	77
40.	A Parc Monceaux-ban	79
41.	Erdőtisztáson	81
42.	Nyár	83
43.	Munkácsy önarcképe (Rajz 1882-ből)	85
44.	Reményi	87
45.	Vázlat	88
46.	«	89
47.	Tehénpásztor	91
48.	Liszt	93
49.	Munkácsy 1868-ban	94
50.	Patak partján	95
51.	Mélyút	97
52.	Legelésző csorda	99
53.	Nagymosás (Jussy en Josas)	101
54.	A normandiai tengerparton (Jussy en Josas)	103
55.	Befordultam a konyhára	107
56.	Vázlat («A két család» első ötlete)	110
57.	Két család	111
58.	Búsuló betyár	115
59.	Munkácsy 1866-ban	117
60.	Munkácsy a «Milton» kis vázlata előtt	119
61.	«Milton» első ötlete	120
62.	« második terve	121
63.	« harmadik terve	123
64.	Vihar a pusztán	128
65.	Munkácsy 1867-ben	133
66.	Éva (A «Milton» írni készülő alakja)	137
67.	Sedelmeyer	139
68.	Lakodalmi hivogatók	143
69.	Hivogató legények	145
70.	Krisztus-vázlat	147
71.	Birák (Krisztus Pilátus előtt)	149
72.	Feszítsd meg! « « «	151
73.	Mi történt? « « «	153
74.	Aki gúnyolja « « «	155
75.	Egy asszony « « «	157
76.	Munkácsy 1868-ban	158
77.	Kajafás (Krisztus Pilátus előtt)	160
78.	Pilátus « « «	161
79.	A tömegből « « «	163

Sorszám		Lapszá
80.	Munkácsy neuilly-i műtermében	165
81.	A bécsi menyezetkép első ötlete	167
82.	Vázlat a bécsi menyezetképhez	168
83.	Vázlat Mozarthoz	169
84.	Mozart	171
85.	Fönt: a «Honfoglalás» első ötlete, Árpád állva. — Lent: vázlat a «Honfoglalás»-hoz	173
86.	Fönt: a «Honfoglalás» második színvázlatá. — Lent: a «Honfoglalás» harmadik színvázlata	175
87.	Munkácsy 1870-ben	181
88.	Munkácsyné (Kaulbach festménye)	185
89.	Munkácsy Othello jelmezében egy düsseldorfi művész-ünnepen	188
90.	A halálraitélt (A siralomház főalakja)	189
91.	Árpád és környezete	191
92.	Munkácsy ecsetje	192

Műmellékletek.

1.	Munkácsy arcképe	(A címlap mellett)
2.	Munkácsy első festménye	16
3.	Zálogházban	48
4.	Ujoncozás	53
5.	Hazafelé	64
6.	Falu hőse	80
7.	Tépéscsinálók	96
8.	Éjjeli csavargók	112
9.	Milton	124
10.	Judith	138
11.	A farizeus	160
12.	A renaissance apotheosisa	168
13.	Siralomház	178

A II. KÖTET KÉPEINEK JEGYZÉKE.

Szövegképek.

Sorszám		Lapszám
1.	Fent: a «Honfoglalás» átfestés előtt. — Lent: a «Honfoglalás» átfestve	3
2.	Egy meg nem festett kép terve (Jeanne d'Arc a máglyán)	5
3.	Egy meg nem festett kép ötlete (Pius és Napoleon Fontainebleauban)	7
4.	Az «Ecce Homo» első ötlete	11
5.	Ecce Homo (ceruzavázlat)	15
6.	Rajzvázlatok az «Ecce Homo»-hoz	17
7.	Ecce Homo szinvázlata	19
8.	Ecce Homo	21
9.	« «	23
10.	Részlet az «Ecce Homo»-ból	25
11.	Ecce Homo	27
12.	« «	31
13.	Mária és János a tömeg közt (Ecce Homo)	33
14.	Magdolna (Ecce Homo)	37
15.	Ecce Homo	42
16.	« «	47
17.	Részlet az «Ecce Homo»-ból	51
18.	Megdöbbenve (A kálvárián)	55
19.	Tanulmány a Kálváriához (Pasztel)	59
20.	Sebesült vándor	63
21.	Műteremben (Munkácsy festménye után)	67
22.	Munkácsy saját karikaturája	71
23.	« « «	75
24.	Munkácsy és felesége 1896-ban Budapesten	79
25.	« utolsó rajza	85
26.	Az endenichi gyógyintézet, ahol Munkácsy meghalt (Az I. emeleti sarokablak Munkácsy szobájának ablaka)	93
27.	Munkácsy a halottas ágyon, Endenichben	104—105
28.	« temetése (A katafalk a Műcsarnok előtt)	115
29.	« ravatala a Műcsarnokban	120—121
30.	A gyászmenet indulása a Műcsarnokból	125

Sorszám		Lapszám
31.	Munkácsy temetése (Koszorút vivő kocsik)	129
32.	« « (A gyászmenet az Andrássy-út és Aréna-út sarkán)	137
33.	« sírja a Kerepesi temetőben	143
34.	« palettája	144

Műmellékletek:

1.	Munkácsy arcképe	(A címlap mellett)
2.	Honfoglalás	4
3.	Ecce Homo	32
4.	A Kalvárián	60
5.	A Megváltó	80
6.	Krisztus Pilátus előtt	96
7.	Dr. Haynald Lajos bíboros érsek	112
8.	Munkácsy egyetlen rézkarca	128

I.

Nyomon követtük idáig Munkácsy élettörténetét, itt meg kell állanunk. Számtalan jellemző apróság, sok érdekes élethistóriai adat kínálkozik biografusának, hogy annál határozottabb körvonalakkal rajzolja meg az ő nagy és kedves alakját, de azok az apróságok, azok az adatok nagyrészt magántulajdonok ma még, szerető barátok és rokonok őrzik kegyelettel.

De itt lesznek örökbecsű alkotásai, huszonöt év pazar munkája, legérdekesebb s legjellemzőbb oldaláról ezek mutatják be a művészt, egyéniségének tüneményszerű fejlődését, akit a gondolatok értetnek meg s aki mint magánember is, alkotásaival párhuzamosan fejlődik hasonlíthatlan nagy úrrá, lelkének előkelősége, egyszerű őszintesége révén. És ezek beszélik el, csudálatosnál csudálatosabb diadalokon keresztül a tragédia történetét is, azét a megrendítő kimerülését, amely 1896-ban kiütött e kezéből az ecsetet, hogy négy évi kálvária után sírba vigye.

Ezt a huszonöt évet Párisban töltötte, csak nyaranta vonult el Kolpachra vagy Lamalouba, de oda se pihenni, ott föstötte szép tájképeit. 1874-ben nősült meg s akkor költözött át a rue Perréeből a rue Lisbonneba, ahol egy évig lakott feleségével, fölépíttetve ezalatt első párisi palotáját a rue Legendreban, a Parc-Monceau mentén. Milyen boldog ő akkor! Hogy ő néki háza is van Párisban!... Naponkint eljárt, nézte, mint építik, számtalanszor végig lépegette, mekkora a hossza és hinni is alig tudta, hogy ő belőle palotás piktor lett. Nem tölt belé egy-két esztendő, szűknek bizonyult a kis palota. Páris egész előkelő társasága, a világ szellemi uralkodói, koronás hatalmasok s nábobok jártak búcsut a magyar művész műtermében, — új házat kellett építtetni s ekkor készült az Avenue-Villiers-n a két emeletes palota. Mesés berendezésű hely volt az, garmadában hevert benne a műkincs s minden fülke, minden szöglet megannyi gyönyörű kép. Egy-egy részletét megörökítette családi jeleneteket ábrázoló képein.

A második emeleti nagy szalonban történtek a pénteki fogadások s ugyanott folytak le azok a fejedelmi estélyek, a melyeken két-háromszáz meghívott vendég vett részt. Óriási kandalló állott a terem hátterében, akkora és olyan, hogy csak a velencei dózsék palotájában akad párja. A terem méreteiről nyujthat fogalmat az, hogy az emeletmagasságnyi kandalló tetején még elfért egy páncélos vitéz lóháton, öles dárdával jobbjában. És minden bútordarab műremek volt ott. Egy spanyol templom kórusát vásárolta meg a felső galéria folyosójára, a Pyréneusokból került egy remekbe faragott vén templomi szószék a két ablak közé, az ajtók, az ajtófélfák (mert hisz nem volt ott bekilincselt ajtó), a mennyezet megannyi olasz, németalföldi régi vésetek vagy magyar stilusban próbált faragások voltak; a goblének, a keleti szőnyegek, a márvány- és bronzszobrok, az ezüst, elefántcsont és porcelán apróságok, a régi mesterek képei mind megannyi múzeumba való kincs; egy-egy bútordarab egész kis vagyont ért meg. És mindezen Munkácsy izlése, a ki olyan elragadó harmóniába rendezte el feleségével a kincset érő tárgyakat, hogy nem az értékükkel nyomták [agyon egymást, hanem a szépségükkel alkottak művészi meleg, barátságos otthont, amelyben megfordult Lajos-Viktor, a mi királyi hercegünk, az angol trónörökös (ma király), a jelenlegi orosz cár apja cárevics korában, a svéd király, a dán uralkodó, a spanyol királyné, a nápolyi királyné, Frigyes herceg, a luxenburgi nagyhercegné, Bonaparte Roland herceg, a francia, angol német arisztokrácia, a magyar főurak, hogy a sorrend kedvéért először a született méltóságokat említsük, mert ritka az olyan művész vagy író Párisban, aki ne járt volna nála vagy helyet ne foglalt volna vendégszerető asztala mellett. Liszt heteket töltött Kolpachon, arcképét is ott festette meg Munkácsy; Haynaldot benső barátság fűzte hozzá; Daudet, Dumas, Pailleron, Müntz a tudós műtörténetíró, Yriarte, Pitié tábornok, I. Comte rendes vendégei voltak s velük a Párisban élő művészek, írók s tudósok közül: I. Breton, Chaplin, Jules Lefebvre, Duez, Stevens, Vibert, Detaille, Roger-Jourdain, Schenk, Mosler, Antokolszky, Laguillermie; E. Renan, Hébrard, Arsène Houssaye, Nordau, Goncourt, L. Ulbach, de Pène, Albert Wolf, Gonse, René Delorme, Dézamy, Deroulède, Deschanel, Blowitz; Brozik, Bruck Lajos, Charlemont, Jettel, Liebermann, de Thoren, Krieshaber, Massenet, Bertha Sándor, Fourcaud; nagyobbszabású alkotásainál még a műteremben tett látogatást a francia köztársaság néhai elnöke, Carnot s annak idején Gambetta. Türr tábornok terítéke, amikor Párisban időzött, rendesen az asztalon volt s a magyar társadalom előkelőbb alakjai az ő szalonjában ismerkedtek meg a francia társasággal. Az angol és amerikai nábobok vetélkedtek Munkácsyné

Fönt: A HONFOGLALÁS ÁTFESTÉS ELŐTT. — Lent: A HONFOGLALÁS ÁTFESTVE.

egy-egy meghivójáért s nem egyszer gyűjtötte maga köré a párisi magyar kolónia fiatal művésznövendékeit, akik a milyen elfogulva nyitottak be abba a fejedelmi palotába, annyi fesztelen lelkesedéssel érezték aztán körében, hogy szerető jó barátjuk, segítő kollégájuk az az áldott nagy ember, aki embernek is akkora volt, mint művésznek. Soha se felejtette ő el, hogy milyen jól esett neki, a mikor Knaus düsseldorfi fényes műtermében barátságosan kezet szorított véle s vissza is adta ő azt a kézszorítást kezdő társainak mindannyiszor, valahányszor csak alkalma nyilt reá, aminthogy nem feledkezett milliókkal fizetett vásznai közt azokról a szerény százasokról, amikkel az ő sorsán lendített annak idejében a magyar kormány: nemcsak stipendiumot bocsátott magyar művésznövendékek segélyezésére, de azt is hálásan lerótta, amit néhai mestere, Szamossy vesződött vele. Szamossy tehetséges fia ott dolgozott mellette s az ő műtermében állott valaha Karlovszky és Rippl Rónai festőállványa is.

Egy vágyát nem teljesíthette csak a sors, — nem volt gyermeke. Pedig talán akkor lett volna egészen boldog... Imádta a gyermekeket, ritka az olyan képe, a melyen ha helyet szoríthatott, egy-egy gyermekalak ne volna.

Egy este — a Honfoglaláson dolgozott akkor, kétszer is befejezte és nem volt megelégedve munkájával — kis társaság volt nála. Ott ültünk a második emeleti nagy szalonban, a kandalló előtt. A kandalló elé hatalmas királytigris bőre volt terítve s két oldalt magas támlájú angol diványok állottak, apró Louis XV. székekkel és zsámolyokkal vegyesen. Egy óriási pálma levelei mintegy sátort vontak a társaság fölé. A vöröses-barna gerendákból ácsolt teremtető díszes faragványai közül kis villámfényű csillagok szeliden hintették le a világítást. Munkácsy szótlanul állt közöttünk a kandalló előtt. Háta mögött embermagasságnyira lobogott a tűzhelyen a tűz. Szerettük volna szórakoztatni őt, de nem igen sikerült. Megható, felejthetlen látvány volt az akkor este: abban a pazar környezetben az az érdekes fejű, fehér szakállú művész, amint a kandalló vörösen árnyalta körül mozdulatlan alakját és ő gyötrődött, mint egy kezdő növendék, mint egy elzülléstől reszkető, vagyonbukott milliomos, aki a rémes dobszót hallja szüntelen.

— Mondja Mester — kérdeztük őt — mikor érzi magát boldognak?

«Soha!» — felelt határozottan. Majd utána tette: «Akkor legkevésbé, amikor készen van a képem».

Mindnyájan hallgattunk. Egyszer csak valaki így szólt: — Milyen szép, hangulatos lehet ez a fülke itt, a mikor csak a tűz világít!

«Igen» — szólt hirtelen közbe Munkácsy — «az szép!...» És meg-

HONFOGLALÁS.

fordult, merően nézett a tűzbe s elgondolkozva, egész megindultan, ezeket mondta: «Egyetlen egyszer töltöttem itt egy éjszakát... Akkor is így égett a tűz, nekem itt vetettek ágyat előtte. A feleségem, szegény, lent kinlódott az első emeleti hálószobában, én meg itt reszkettem, lestem a hírt. Akkor nagy boldogságot vártunk. Azt hittük, lesz egy fiam! Leány lett s az is halva érkezett. Pedig milyen jó lett volna!... Most már tizenöt éves volna!... Akkor is így égett itt a tűz és csak ez világított...»

1884 márciusában boldogan várta nevének örökösét Munkácsy, de a sors nem hallgatta meg óhajtásukat. A kis leány nem élt meg s alig

EGY MEG NEM FESTETT KÉP TERVE.
Jeanne d'Arc a máglyán.

temették el, kis hijja, hogy édes anyja is utána nem ment. Nehány nappal a gyermek születése után, Munkácsyné még betegen feküdt, egy éjszaka meggyúlt a hálószoba melletti szobában fölhalmozott gyermekkelengye. A sok könnyű vászonnemű, a csipkékkel borított árva bölcső néhány pillanat alatt lángban állott s a tűz már áttört a hálószobába, a mozdulni nem tudó asszonyt fenyegetve. Szerencsére, Munkácsy még idején érkezett. Fölkarolta az ágyból s takarót se vethetett rá, úgy vitte le a palotából az utcára s menekült véle barátjához, Fromantinhez. A tüzet is szerencsésen megfékezték és eloltották az érkező tűzoltók, de a kis gyermeknek még a kelengyéjéből se maradt egy darabka se.

Ebben a szomorú emlékű, kiégett szobában rendeztette be aztán Munkácsy az ő egyszerű hálószobáját. Magyaros mintázatú terítővel volt borítva az ágya s a mennyezet is azzal a szövettel volt behúzva: pirosra színezett tulipántos rajzú figurák voltak rajta. («Azt mondják, hogy perzsa minták! Dehogy perzsa! Magyar volt ennek még az öregapja is! Érzem én azt.») Az ágya mellett állott könyves szekrénye, a falon néhány kedvenc képének a metszete lógott, egy asztalon hevertek magyar ujságjai; öltözőasztal, szekrény s a mosdó fülke, ennyi volt a szoba összes bútorzata, olyan egyszerű, igénytelen, mint ő maga.

Óriási műterme a második emeleten volt, a nagy szalon mellett. Ott érezte magát mindig legjobban, a «műhely»-ben, mint a hogy ő szokta volt mondani. Egy remek nagy hollandus szekrényt, — mely gyúrva volt szebbnél szebb antik szövettel s kosztümökkel, — a hatalmas vázlattartó polcokat, a breton faragású nagy kandallót leszámítva, nem volt ott egyéb butor a festék- és ecsettartó asztalokon, a nagy kerekes lajtorján és a festőállványokon kívül. A falakat nagy képeinek első szín- és szénvázlatai borították. Az egyik szögletben lógott a «Krisztus-Pilátus» színvázlata, odébb a «Kálvária», alakok egyes képeiről, a kandalló fölött «Mozart» szénvázlata. Két csavaros jeruzsálemi oszlop között egy gyönyörűen fakult goblénen a Kentaurok harca, — a vázlatkönyvekkel megrakott polcok fölött egy másik nemesen fakult goblén volt kifeszítve, amelyen egymásnak rontó elefántok s tomboló paripák közt verekszik macedóniai Sándor. Az ablak melletti sarokban volt az ő karamáni szőnyegekből feszített kedvenc pihenő sátra, alóla át lehetett tekinteni az egész műtermet; a szögletet betöltő kerevet fölött tükrök lógtak s egy óriási tükör a sátor fölött is, hogy kétszeres távolságban is láthatta alkotásainak szín- és távlat hatását. Ott szokott pihenni, ott gondolkozott el esténkint. Mert folyton dolgozott. Reggel hét óra felé, amint fölkelt, első útja műtermébe vezette. Ott költötte el egyszerű reggelijét, s utána dolgozott délig; a rövid villásreggeli után, — ami, ha vendégei nem voltak, hagyományosan egy szelet sonkából, borjú kotlettből és sült krumpliból állott, a mire megivott két pohár szódavízzel kevert piros bort s utána egy csésze fekete kávét, — alig pihent tíz percet, fogta az ecsetjét, dolgozott, a míg reá nem alkonyodott. Akkor pedig — ha csak okvetlenül útja nem volt valamerre — a mikor már sötét volt a műteremben és nem látott a vászonból semmit, akkor is ott maradt, behunyt szemmel üldögélve abban a saroksátorban és nézte a képét akkor is és dolgozott rajta tovább a lelkével. Rendesen tizenegy órakor feküdt le. És ilyen volt az ő élete csaknem zökkenő nélkül mindig. Mialatt megcsinálta a maga nagy fejezetét a művészetek

történetébe, észre is alig látszott venni, hogy az egész művelt világ ott rajong és lelkesedik körülötte, hogy ünneplik, magasztalják, — ha időnkint kiállt a munkából diadalainak elismerését fogadni, szinte ő sokalta meg a dicsőséget s a mint úgy mosolygott magában, legtöbbször arra gondolt, hogy «No ezt se hitte volna Pista bátyám! . . . Miska és művész! . . .»

A mikor utóljára járt Budapesten utolsó képével, Bródy Sándor látta őt és jellemezte a leghívebben: «Elnéztük, mindegyre nézegettük az oroszlánfejű ősz urat az Ecce-Homo bemutatóján, a mint képét magyarázgatta a román királyi párnak, Szilágyi Dezsőnek, Tisza Kálmánnak

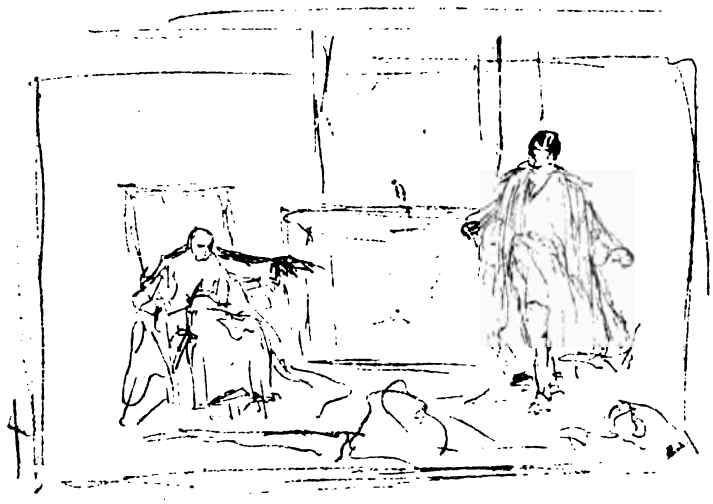

EGY MEG NEM FESTETT KÉP ÖTLETE.
Pius és Napoleon, Fontainebleauban.

s most legutóbb a királynak. Mily nyugalom, mily fensőség és természetesség ez a fölcseperedett asztaloslegény, a legigazibb grandseigneur, a kit életünkben láttunk és közelről láttuk a német császárt is. De Európa leghatalmasabb uralkodója sohasem feledkezik meg a kiváló mesterségeről, szuverénitását előtérbe bocsátja mindig, — a mi szegény piktorunk pedig oly naiv, mint egy gyermek. Mi teszi olyan úrrá mégis? Talán az, mert úgy gondolkodhatik: ember? mi az ember? festménytárgy. Jó vagy rossz, szükséges vagy szükségtelen; verklis vagy király, mindegy, piktura, csak látszat, nem egyéb. Ami állandó érték benne és rajta, az a róla vett másolat. Hol van Gyula pápa? Örökké egy négyszögméternyi területen, a palazzo Pittiben, de az is csak azért, mert Rafael festette. Többször érintkeztünk, beszélgettünk a Mesterrel az

utóbbi időkben, egyszer sem filozofált és egy szóval sem mondta, a mit fentebb beszéltünk róla. A nézése, az egész magaviselete megerősít mégis a pszikologizálásunkban. Az új képe pedig igazolja őt, a miért olyan nagy úrnak érzi magát... Nem kereste a kitüntetéseket, mégis elhalmozták vele. Ki látta még hatalmas mellére feltüzdelve rendjeleit? Ha muszáj, hát felteszi. A régi, egyszerű, jókedvű humoros magyar fiú maradt ősz fejjel, a becsületrend lovagjának öltözetében, akkor is, a mikor mint Páris egyik legelegánsabb alakja fogadja szalonjának vendégeit, a világ született és magát kiküzdött előkelőségeit».

Ideje se jutott volna rá, de alig is olvasta ő mindazt a magasztalást, a mivel könyvekben, röpiratokban szóltak róla s a mivel a világsajtó huszonöt éven át elhalmozta. «Csak azt csudálom» mondta néha, a mikor felesége fölvitt hozzá egy-egy halom kritikát, — «hogy mindnyájan, mennyire jobban tudják mint én, hogy mit akartam csinálni!»

Egyebeket se igen érkezett olvasni. Ha akadt egy kis szabad ideje, Dürer bibliáját forgatta vagy Rembrandt köteteit s fel-felsóhajtott: «Mégis csak borzasztó, hogy ezek mit tudtak!»

II.

Párisba érkezve, makacsul neki fogott ismét annak a Pesten kezdett képnek, a mely ott nem akart sikerülni s a melylyel ezúttal se volt szerencsésebb. Utóbb fogjuk elmondani, mennyit vesződött vele s mennyire elkeserítette, míg végre elvitette tőle Goupil, de sőt csakhamar még egy hasonló tárgyú képet is rendelt nála, mely «*Iszákos*» címmel került Miéville úr párisi galériájába. (1874 junius.)

1873-ban festi az «*Éjjeli csavargók*»-at, a melyet tárgyában, ha nem ezt a címet adja rá a párisi műkereskedő, bizvást a «Siralomház» bevezető fejezetének tekinthetnénk. Csaknem ugyanazon alakok élnek a képen. A baloldali asszonyt láttuk a Siralomház kosaras asszonyában, itt mintha az urára ismerne abban a megkötözött facér mesterlegényben, a ki szemére húzott süveggel fordítja el fejét előle s a ki szintén ismerősünk; ha jól megnézzük, a Siralomház lesütött fejű alakjára emlékeztet. De itt a halálraitélt is, az apró naplopók társaságában szinte méltóságos alak ő. Itt az anya is, karonülő kicsinyével, itt vannak a gyerekek, de hiányzik a képről mégis valami, hogy hatása zavartalanul egységes lehessen... A beállítás elmés, a pszihologia egységes, a jobboldali hat alak megannyi jellemrajz s mind a hat arc tipus, a csavargók csoportja zseniálisan van komponálva és térbe állítva, az egész kép az első pillan-

tásra teljesen informál s elmondja az elzüllés történetét, a jobboldali csoport minden egyes tagjának halljuk gondolatait: az a házsártos fehérnép, csipőre szorított kezekkel, mintha már nyelvelne — «megcsípték a jó madarakat!... megmondtam én ezt előre!...» a három összebújó leány inkább azt a szegény asszonyt szánja, akinek az ura odakerült a csavargók közé; az a koravén kis leány, az maga a rideg polgári tisztesség, a kinek az lesz az élete gondja, hogy soha pókháló ne legyen a sarokban s minden kilincs ragyogjon; a zöldséges kofa, ő a piac filozófiáját képviseli a mesterileg elhelyezett csoportban.

Mi az, ami mégis zavarólag hat? Talán a háttér, az a tipikusan német kis város a mögött az egyetlen igazán magyar alak mögött, aki annyira kiválik egész melléje adott környezetéből, hogy szinte erőszakolt az ottléte?...

Abból a korszakból való ez a kép is, amikor Munkácsy valóságos lelki válságokon vergődött keresztül.

1896 áprilisában, együtt jöttünk haza Párisból a milléniumra, — beszélgettünk életének e korszakáról a vasuti hálókocsiban. Sok bizalmas apróság után régi barátjaira került a szó. A többek közt a festőre, Pál Lászlóra, akivel Düsseldorfban kötött benső barátságot s együtt költöztek át Párisba is, — Pál Lacira, aki olyan kedves gavallér volt.

«Néki örökké gyönyörű új keztyűi voltak, szép nyakkendői és ha egyszer megázott a kalapja, ő azt többé föl nem tette volna ám a fejére. Már az igaz, a jó Isten is gavallérnak teremtette. Amikor föstöttünk, néki akkor is lakcipő volt a lábán» — beszélte derülten.

— Jó képeket csinált?

«Hát tudott volna szegény, bizony tudott volna, annyi bizonyos, de mindig egyében járt az esze. Egyre azon búsult, mért nem gazdag ember ő! Meg aztán már akkor az én képeim jól keltek. Engem biztatott is, hogy csak iparkodjam. Valahányszor elvittek tőlem egy képet, ő azonnal csináltatott magának egy rend szép új ruhát. De jól is állt ám rajta a ruha! Én mindig csak olyan asztaloslegény voltam mellette. Emlékszem egy égszínkék nyakkendőjére, azt igazán irigyeltem tőle!»

— Miért nem vett olyat magának?

«Hiszen én vettem azt magamnak, de ő menten felkötötte. Azt mondta: «Nem neked való ez Miska!» Annyi már szent, hogy jól is állt neki!... Szegény jó Lacim te!...»

— Hogy pusztult el?

«Megütötte a fejét és abból lett valami baja... Agyrázkódás, aszondták... Isten a megmondhatója! Hisz csak az a vége mindennek.

értette, nagyot nevetett és azt mondta, hogy menjek el valamerre pihenni és ha pénz kellene az útra, hát csak szóljak neki.

Ez megvigasztalt néhány napra, de akkor meg már nem mertem munkához fogni, mert hátha megint csak úgy lesz!... Gondoltam, mégis csak jó lesz néhány hétre elhagyni Párist. A feleségemnek élt még akkor az első ura s elmondtam az asszonynak, aki akkor éppen Párisban volt, hogy milyen kétségbeejtő állapotban vagyok. Tudja mit, — szólt ő, — jöjjön hozzánk Kolpachra... Én bepakoltam s csakugyan elutaztam hozzájuk Kolpachra. Ott történt aztán az, ...»

— Mi?

«Nem is emlékszem tisztán a részletekre. Csak azt tudom, hogy sokat küzködtem magammal, sokat szenvedtem. Mit ér az élet, ha nem tudok már festeni!... Mondom, nem tudom, hogy szántam rá magam, elég az hozzá, leugrottam- biz én ott az emeletről. A háziak jobban megrémültek, mint a mekkora baj bennem esett. Én csak jól megütöttem magam, egyéb bajom nem történt. Elhitettük egymással, hogy véletlen baleset volt csak az egész, de utóbb bevallotta a feleségem, hogy ők jól tudták, mit akartam én.

És lássa, még aznap este, megjött minden kedvem a pingáláshoz.

Egy fehérre meszelt, tágas helyiségbe szállásoltak. Valami csarnokféle az. Azok a fehér mezők a bolthajtások alatt úgy csábítottak aznap este, amint hanyatt fekve bámultam föl rájuk, hogy teli kenjem őket képekkel. A parkban láttam néhány hatalmas fát, eszembe jutottak. Azokból milyen pompás tájképek telnének oda föl a falra! Féléjszaka eltervezgettem, hogy mit festhetnék majd a plafonra... s e közben jóízűen elaludtam. Másnap reggel rögtön festeni szerettem volna. Persze se pemzli, se festék nem volt a kastélyban, de a báró azonnal befogatott és Luxenburgból meghozattunk mindent, a mire szükségem volt. A munka pompásan haladt, kidekoráltam az egész plafont négy képpel s magam is meg voltam elégedve velük. Hát mégis tudok festeni!... Ma is úgy van még Kolpachon az a terem. Néhány hét múlva visszautaztam Párisba, jókedvűen és azzal a vigasztalódással, hogy lesz, a hogy lesz, huncut, a ki többet költ, mint a mennyi telik tőle. Festek, a hogy tudok, a teremtésit annak a «Siralomház»-nak!

De a «Siralomház»-at mégse felejtették el *Miltonig*. Akkor aztán megtanulták a nevemet és azóta «Münkákszi» vagyok a franciáknak.

III.

A kolpachi pihenő után kezdett «*Zálogház*» című képéhez.

Barbizonban, a fontainebleaui erdő alatt telepedett meg néhány hétre, vidám piktor barátjai: Pál László s Jettel társaságában és a derült barbizoni világ, az a kedves kis festő tanya, ahol a francia iskola halhatatlanjai: Millet, Rousseau, Corot, Diaz, Bodmer együtt élve a szabad természettel, örökbecsű képeket festettek, pompás hatással volt a mi Munkácsynkra is. Kedvével együtt derülnek palettája színei is, a düsseldorfi sötétségbe kezd bederengeni a fontenaibleaui nap s a «Zálogház» ablakfüggönyén találkozunk először azzal a csodálatosan szép, gazdag, bársonyos, meggypiros színnel, a melyhez hasonlót egy-egy becses keleti szőnyegen, néhány antik daghesztánon és csak a nagy angol arcképfestő: Lawrence képein, például a Mrs. Cuthbert portréján láthatunk. Ez a piros hangolja át lassankint Munkácsy színskáláját azokba a hasonlíthatlanul dús tónusokba, a melyek nagy alkotásait jellemzik, ez a piros avatja őt páratlan koloristává ugyanakkor, amidőn a festői elbeszélés és jellemzés mestere. Nem lehet azt tollal elmondani, micsoda szépséges szín az és milyen színakordok teremtője! Aki egyszer látta, nem felejti el soha. A sárgában és zöldben is adott sok színpoézist Munkácsy, de ez a piros az, ami palettáját szuverénül jellemzi. Itt talált rá Barbizonban. Ezuttal még csak néhány tenyérnyi kerül belőle vásznára, az is csak úgy tapogatott modorban, még csak kezdődve, de már elég arra, hogy az egész kép jellegét előnyösen megváltoztassa s hogy — bocsánat, ha túlmerész a hasonlatunk — a szó egész nemes értelmében vett «humor»-ral mondhassa el mondani valóit, hogy az érzelgős, a német regényírónői, csokoládészínű düsseldorfi stilus helyett úgy beszéljen a nyomoruságról, az emberi szenvedésekről, mint például Dickens.

Csakugyan, valóságos dickensi fejezet ez a kép. Az ötlet is, hogy éppen a zálogházba gyűjtse azt a sok apró nyomort, olyan szerencsés, mint amilyen elmés. Ismeri minden alakját, megannyi kis história valamennyi, s történetkéiket elmondják maguktartásában, arckifejezésükben. Annak a bulvárdtaposó kisasszonynak a történetét, aki csipkekendőjét hozta be, számtalanszor olvastuk, talán Dosztojevszky írta meg legszebben; az öreg asszony Daudet alakja, lehet, a dicső Delobelle felesége, a mikor már elrepült a kis Zizi; az elzüllött művész, aki hegedűje révén akar kenyérrevalóhoz jutni, Maupassant embere s milyen bámulatosan van az megfestve! Az öreg hivatalnok tisztán Akakievics Akaki, az új köpönyeg hőse, a Gogolé, aki az

ő kicsi kis ekzisztenciája önzésének közepette nem lát, nem hall, nem érez másfelé, szép csöndesen megbecsülné s elkönyvelné Krisztus palástját is, míg aztán egyszer a saját köpenyegjére nem kerül a sor. Némely alakját szinte követni látszik sorsában Munkácsy. A baloldali munkáslegényben mintha ráismernénk az Éjjeli Csavargók munkására, a kosaras asszonyt is láttuk már s találkozni fogunk vele még; a «Hazatérő részeg ember», vagy az «Iszákos» felesége, persze hogy ő is itt van szegény asszony, két gyermekével . . .

E képet, mint nagyobbára minden érdekesebb kompozicióját, kétszer festette meg. Az első, a melyet 1873-ban fejezett be, New-Yorkban van, a «Metropolitan Museum of art» tulajdona, a második, a nyolczvanas évekből, Sedelmeyer galériájából került a Szépművészeti Muzeumba; a szénvázlat Rippl Rónai Józsefé volt, az «Ujoncok» szénvázlatával együtt. A rézkarcokat az «Éjjeli csavargók»-ról s a «Zálogház»-ról is a jeles Koeping készítette Sedelmeyer megrendelésére, híven visszaadva a festmények fakturáját is.

Munkácsy teknikája ekkor úgyszólva már teljesen elérte fejlődésének legmagasabb fokát, modora itt-ott, egyénisége pazar gazdagságának nyilvánulásai közben, változik néha, gyakran szinte dekorativ módon egyszerű, máskor gondos, mint egy hollandus mesteré, de mindig jellemzően eredeti. Később, szobai jeleneteket ábrázoló képein, hatással lesz reá Fortuny, de ezt is inkább a saját vallomásai révén tudjuk, annyira magáévá érzett át minden külső hatást. Színei lassankint derülnek, bár mindig, még csupa jókedvében is, mintha állandóan vissza-visszaszállna eléje ifjúkori küzködései egéről egy-egy szürke felhő, — azok felé a meghatottan elmélázó hangulatok felé hajlik, a melyeknek sejtelmes poézisét úgy adja vissza ő a színeiben, mint a magyar nóta: amikor boldogságról dalol, akkor is borongós.

Következő nagy képén még egyszer, szinte utoljára, haza jön képtárgyért s alakokért. Nászutazáson járt itthon feleségével és akkor jegyezte föl a «*Falu hősé*»-nek ideáját, az «*Ujoncok*»-ét is akkor.

A «Falu hősé»-n, amelyet előbb festett meg (1875.), azon frissiben érvényesül is itthon kapott benyomásainak színmagyarsága s egyike ez a legsikerültebb magyar zsánerképeknek.

A rézkarcot Mathey-Doret készítette róla.

Kis vázlatrajza egyike a művész legjellemzőbb jegyzeteinek; hogy milyen egészen együtt s készen látta ő képét abban a pillanatban, mihelyt eszébe ötlött! Egyáltalában ritkán s csekélyet szokott volt ő változtatni így fogamzott első ideáin a kidolgozás folyamán. Ezen a kis jegyzeten is ott van már legjellemzőbb vonásaiban az egész kép, mintha

csak többszörös fátyollal volna borítva s azokat szedegetné le róla munkaközben, egyiket a másik után, hogy a részletek is, melyek ott vannak alattuk készen, előtünjenek.

Később készült s kevésbbé sikerült másik magyar tárgyú képe, az «*Ujoncok*», mely a Szépmüvészeti Muzeumban van. 1876 elején festette.

Magyar reminiscenciái külső formáikban elhalványultak s az alakokon, kivált az előtérben ülő két nagy alakon, a búcsuzó szerelmes páron erősebb a düsseldorfi emlékek íze. Valószínüleg az is befolyással volt ennek a Magyarországon termett ideának az elnémetesedésére, hogy éppen megelőzőleg düsseldorfi jegyzetei után nagyolt egy képet, a Bécsben levő «*Sebesült vándor*»-t, a melyen a tartalom s a kifejezés között még erősebb az ellentét.

ECCE-HOMO
Ceruzavázlat.

A kép kissé megsötétedett, egy pár festék átette magát; technikája tüzes, erős; ecsetvonásai szélesek, határozottak s némely drapérián szinte dekorativ jellegüek. Roppant könnyen s önbizalommal dolgozott, hisz két remekműve esik e két magyar tárgyú kép dátuma közé. A «Falu hősé»-n nyilvánuló gondos, teljes lelkiharmóniában végzett munka mintha tréning lenne amazokhoz, ezen pedig meglátszik az a szabad, kissé majdnem könynyelmü elnyújtózás, a melylyel a versenynyertes súlydobó hajít még egyet diadalmas dobásai után. Színekben nem válogatós; az előtér két alakjának arcán el van hanyagolva szín, meg valőr; a formákkal való jellemzésre törekvésben kevés ügyet vetett erre. Valőrről az egész képen kevés szó lehet, minden a jellemzésre, az erőre csúcsosodik ki; a Milton mestere festette már ezt, ha balkézzel is, de ugyanazokkal a végtelen egyszerü eszközökkel s éppen ezért van ezen a képen valami nyugodal-

mas epikai vonás, az előadó mester érezni látszik, hogy hatalmában az előadás minden hatásos eszköze. Legsikerültebb a baloldali búsuló legény, annak a feje a jellemzés valóságos mintaképe. A kép összhatása meglehetősen nehéz, tónusa jóval sötétebb következő képeinek a tónusánál.

1876-ban, felesége ösztönzésére abbahagyja egy a múlt nyár folyamán Kolpachon kezdett képét *(«Exámen a falusi iskolában»)* s megfesti a remek «*Műtermet*», amely a Salonban érmet nyer és «Hors Concours»-ságot biztosít Munkácsynak a párisi kiállításokon.

A «*Műterem*» tulajdonképen kettős portré: saját magát és feleségét festette meg, amint akkori, a rue Legendrebeli műtermének kandallója előtt egy készülő tájképét vizsgálják.

Munkácsy, világos-szürke bársony ruhában, szőnyeggel borított kis asztal sarkán ül, balkezében palettája, jobbjában az ecset s mialatt szinte komoran, némi elégedetlenséggel vizsgálja a festőállványon lévő képet: azt várja, mit szól hozzá a felesége, aki ott ül előtte és műértő nyugalommal, nagyon figyelmesen nézi ura munkáját, nyilván ő is érzi, hogy valami nem egészen sikerült még, de ugyan mi? ... A jobboldali háttérben békésen szundikál a rajzmappa előtt egy kövér kis mopszli, — de nem is a Munkácsy lelkévelteljes otthon volna ez, ha hiányoznék belőle, ha ott nem volna, csak a háttér sejtelmes félhomályában legalább, az ő édes vágya, az, akit úgy várt s annyi szeretettel oda tudott képzelni családi körébe: egy gyermek. Ott van a festőállvány mögött (mindig ott volt ő a jó Mester festőállványa mögött), talán modelt állt az imént.

Valami jóleső melegség árad erről a képről: a nyugalmas otthon poézise. Sok küzködés után révbe ért Munkácsy, jólét veszi körül, családja van. Az otthon meleg hangulata van gyönyörűen beléfestve abba a szobába. A háttér félhomályában a fakult kárpitokról erősödik lefelé a színskála, a kandallón levő edények, a butorok félvilágításban vannak, a földre terített keleti szőnyegen pompásan omlik szét s a tompa háttérből is szépen válik ki az asszony kék színekbe burkolt alakja. Talán Munkácsyné profilja éles egy parányit, olyan erős világításban van. Az egész francia sajtó egyhangulag magasztalta a kép koloritját, elismeréssel konstatálta színeinek derülését. Mint portré is, mestermű mind a két alak, szinte el se lehet képzelni, hogy a saját arcát tükörből másolta s hogy felesége pózolt hozzá, olyan természetesen és annyi igaz kifejezéssel foglalnak helyet a kép tárgyának az egységében.

A «Műterem» Amerikában, Maryland fővárosában, Baltimoreban van: Mr. Walter tulajdona; az egész világon elterjedt szép rézkarcot Ch. Koepping készítette róla.

Alig fejezte be, megfestette utána a «*Kis kutyák*»-at, e jókedvű apróságot. Vázlatrajzait ott találtuk jegyzőkönyvében a «Milton» kép első ötletei között, néhány későbbi interiőr képének tervével együtt, a melyeket sorra meg fog festeni derült szép koloritban, nagy történelmi tárgyú alkotásai közben. Valamennyi ugyanazt az alaphangulatot ecseteli: az előkelő családi jólét, a melyben hosszú évek során át minden vágya egy gyermek . . .

Ilyenek az 1877-től 1888-ig festett zsáner képei közül: a «*Délutáni tea*»; a «*Pálmaházban*»; *A tigris*»; a «*Kis macskák*», vidám társa a «Kis

RAJZVÁZLATOK AZ ECCE-HOMO-HOZ.

kutyák»-nak; «*Zongora előtt*»; «*A baba látogatói*», 1882-ből, a melyen a saját árván maradt s azután elégett bölcsőjét festette le (Ch. Courtry karcolta e képet rézbe); a «*Két család*» és a «*Készülődés a papa névnapjára*», a melyekről Laguillermievel készíttetett acélmetszeteket Sedelmeyer.

És itt új korszak kezdődik Munkácsy művészetében. Eddig megteremtett úgyszólva egy külön műfajt, a Munkácsy-zsánert, a melyben minden szubjektivitása érvényesül s a legeredetibb formákban, — talán művészete lirai korszakának nevezhetnők ezt el, ha egyáltalában minősíteni akarjuk, ami annál bajosabb, mert biz ő nem fér el semmiféle rubrikában. A zsánerfestőnél tartalmasabb, az epikusnál ötletesebb, —

talán drámai vénája jellemzi legerősebben?... Vagy inkább mint pszichologus igér remekműveket?... A gondolatai becsesebbek vagy az érzelmek nemességével ragad el bennünket? A mikor már gyönyörűen komponált, a színei voltak vérszegények s ime egy csapásra hatalmas koloristát látunk benne! Előadása hódító, de eszközeinek az egyszerűsége még bámulatosabb. Nem hasonlít senkihez, azokhoz legkevésbé, a kiktől tanult, mindig ő maga, minden ízében s annyira eredeti, hogy utánozhatlan, még iskolát se teremthet soha. Interiőr képeit már próbálják utánozni, de csak a butort tudják úgy elhelyezni a szobában, mint ahogy ő szokta volt és a szoba, bár tömve van, üres, - - bár minden úgy áll, ahogy ő szokta állítani, nincs annak lelke. Ez az! Éppen az utánzóin látszik meg az ő karaktere, az hiányzik a másolatokból, a mi az ő képeit jellemzi: a lelke, a miből életet ád minden tárgyába, minden alakjába... És mialatt így dicsérjük szubjektivitása őszinteségét, elénk állnak a Siralomház alakjai, az Éjjeli csavargók, a Zálogház vén hegedűse, a Falu hőse, a tepést csináló asszonyok s azt kérdik: hát mi!? hisz mi is élünk, önmagunk vagyunk!... Csakugyan, annyira önmaguk, mintha semmi közük se volna teremtőjükhöz.

e iparkodjunk doktriner formában megfelelni arra a kérdésre, mi jellemzi kiváltképen a harminckét éves Munkácsy művészetét, — minden jellemzi, amit eddig teremtett s minden, amit ezután fog alkotni. Teli van megdöbbentő meglepetésekkel. Szépen megokolva lehetne megrajzolnunk őt máig, eddig látott képei után s elég négy tájképére tekinteni, hogy új okoskodást építsen az ember tájképfestői talentumára, bár ott is minden vonásában ugyanaz a művész érvényesül ndividualitásának összes mélységeivel és bravurjával; hogy mennyire nem korlátolják határok a művészi rátermettséget (művészetnek a teremtést, zseninek a teremtő képességet tekintjük s nem az elméletfaragást és a szőrszálhasogatást) s milyen hiú minden elmélet, ő a példa reá: ma megfesti a zsáner remekét, holnap ámulatba ejti a világot a legnagyobb szabású történelmi képpel, a melyen bajos lesz megállapítani, hogy a gondolkozó filozófiai értéke a becsesebb vagy a poéta nagyobb-e az ábrázoló piktornál? És holnapután meg fogja festeni a világhistória leggrandiózusabb jelenetét s az emberiség Megváltóját úgy, hogy az Egyház megtalálja benne az ő Krisztusát és Renan is levett kalappal áll majd előtte, mondván: így képzeltem az én Jézusomat. Ő pedig, Munkácsy, nem tud semmiféle kérdezősködésre egyebet felelni, mint hogy ő ezt így látta maga előtt, a mikor eszébe jutott a kép; egy falatka papirosra néhány perc alatt lerajzolta Chaplinné szalonjában, barátságos beszélgetés közben a Milton s a Jézus első ideáját éppen olyan

könnyen, *mihelyt eszébe jutott*, mint a kis kutyák csoportját vagy a Falu hősét, aztán behúzott egy nagy vásznat az ő bitümös keverékével s mialatt ott matatott rajta, egyik szép színfolt a másik után véletlenkedett elő ecsetje alól és talán azok segítették, a színeken keresztül intuitive látta vászonra dolgait és fogott az alkotáshoz, csinálva Jézust így, Miltont meg úgy, csupán azért, mert az egyiket így, a másikat meg éppen úgy diktálta néki valami, folyton érezve azonban, hogy az a legjobb, amit csinál. Nem mintha nem kereste volna a kellőbb színt, a helyesebb kifejezést, de csak úgy, amint a legtalálóbb szót keresi

AZ ECCE-HOMO SZINVÁZLATA.

formába kivánkozó gondolataihoz az író, az ütemet és hangot lelkében zsongó muzsikájához a zeneszerző.

Egymás mellé helyezve összes képeit, – alig száradtak meg, úgy szanaszét hordták a világ minden részébe és ő tudta legkevésbbé, hányan s ugyan merre vannak, — látjuk, hogy bár szédítő iramban hág magasabbra és magasabbra a fejlődés, de nincs azokban ellenmondás: egyik igéri a másikat. A meglepetéseket az a tüneményszerű gyorsaság okozza inkább, amelylyel a ma igéreteit váltja be a holnap, — ahogy a szédítő hegycsúcsok sorakoztak a hóhatárokon fölül egymás mellé az Alpesek ugyanazon vonalán, egyazon geológiai anyagból s köztük a gazdag, viruló völgyek, tátongó szakadékok, apró tavak, ki nem tölt medencék és a jégárak nyomán maradt morenagátak... egy egész világ.

IV.

1877 telén festi meg *Miltont*, amint tollba mondja leányának, Évának, halhatatlan hőskölteményét az első emberpár bűnbeeséséről s másik két leánya, Judith és Ráfael hallgatják őt.

Óriási tárgy!...

Milton Jánost festeni meg: a lángeszű költőt, az angol irodalom dicsőségét úgy, hogy adva légyen benne ne csak a történelemteremtő államférfiú s a mély gondolkozású filozófus, de az angol szabadság hőse és vértanúja, meg a magánember is, aki szerencsétlen volt dicsőségében úgy, mint szerelmében, túlélte egészségét, szemevilágát, tűzhelye kényelmét, pártja szerencséjét, sőt még gyermekei szeretetét is. Mert csak így lesz az Milton.

«Milton* az emberiség történetének egyik legemlékezetesebb korszakában élt, éppen az Ormuzd és Ariman, a szabadság és a despotizmus, az ész és az előítélet közti nagy küzdelmek válpontján, a mikor az emberi faj sorsa az angol nemzet szabadságával egy kockára volt téve. Akkor kiáltatának ki azok a hatalmas elvek, amelyek azóta utat törtek maguknak az amerikai erdők mélyeibe, amelyek felköltötték Görögországot kétezer évi szolgaságból és sülyedésből s amelyek Europa egyik szélétől a másikig olthatlan lángot élesztének az elnyomottak szívében, megingatva az elnyomók térdeit szokatlan félelemmel. Az elveknek, amelyek akkor zsenge életükért küzködtek. Milton legönfeláldozóbb s legékesebben szóló bajnoka volt... Nyilvános élete olyan, mint a minő ilyen magasröptű szellemtől és hatalmas elmétől várható. Nem volt puritán. Nem volt szabadszellem. Nem volt királypárti. Jellemében minden párt legnemesebb tulajdonai olvadtak összhangzó egységbe. Hasonlóan a puritánokhoz, úgy élt: «mint a ki örökké nagymestere szemei előtt van.» Mint azok, szemét folyvást a mindenható biró s örök jutalmazóra függeszté és így sajátította el tőlük a külkörülmények megvetését, az állhatatosságot, a nyugalmat és rendíthetlen határozottságot. Egész lelkével gyűlölte a zsarnokságot, de meg voltak benne mindazon díszes és becsülésreméltó tulajdonok, amelyeket csaknem egészen a zsarnokság pártja egyedárúsított. Nem volt senkinek fejlettebb érzéke az irodalom becse, finomabb izlése az előkelő időtöltések, lovagiasabb gyöngéd érzése a becsület és szerelem iránt. Habár gondolkozása demokratikus volt, izlése és társasága inkább összhangzottak a monarkiá-

* Macaulay T. B.: «Milton.»

val és arisztokráciával. Birta mindazon érzületeket, amelyek a daliás lovagokat félrevezették, de ő ezen érzületeknek ura volt és nem szolgája. Mint Homér hőse, élvezte a bűvölet minden gyönyörét, de nem volt elbűvölve. Az illuziók, amelyek elbájolták képzeletét, soha meg nem gyengítették okoskodó erejét. Az államférfiú biztosságban vala a fény, regényesség és páthosz elől, melyek a költőt szárnyain hordták... Egyénisége alkotásaiban érvényesül, az erő és szellemének magas röpte jellemzik... Milton, mint Dante, államférfi és szerelmes volt és mint Dante, szerencsétlen dicsvágyában, szerelmében... Ha valaha csüggedtség és keserűség valakiben menthetők valának, úgy Miltonban lettek volna menthetők; de szellemének ereje győzött balszerencsén, vakság, köszvény, kor, szegénység, családi bánat, politikai csalódás, rágalom, száműzetés, elhanyagolás nem bírták megzavarni nyugodt és fönséges türelmét. Vérmérséke nem volt eleven, de mindig különösen egyenlő. Kedélye komoly, talán szigorú, de morddá, boszussá semmi szenvedés nem változtathatta. Amilyen volt midőn a nagy események előestéjén visszatért utazásából az egészség és férfiszépség virágában, irodalmi érdemeiért ünnepelve s honfiúi reményekkel telve, olyan maradt ő akkor is midőn a szerencsétlenségek sújtották s megöregedve, szegényen, világtalanul, kegyvesztetten vonult halni gunyhójába. Így lehetett csupán, hogy bárha «Elveszett Paradicsom»-át oly életkorban írta, amikor a szépség s gyöngédség képei rendszerint fakulni kezdenek még azokban az elmékben is, melyekből aggodalmak és csalódás ki nem törülhették, ő fel tudta ékesíteni művét mindazzal, ami bájos és gyönyörteljes a fizikai vagy erkölcsi világban.» Theokritosznak vagy Ariostónak nem volt az érzékük finomabb s egészségesebb, nem élvezték nagyobb gyönyörű-

ECCE-HOMO.

séggel a napsugarakat és virágokat, csalogánydalt, nyári gyümölcs nedvét s az árnyas forrás hűvösségét. Fogalma a szerelemről egyesíti a hárem minden kéjét, a lovagtornák minden galantériáját az angol tűzhely szűztiszta s nyugalmas szeretetével... Gondolatai hasonlítanak azokhoz a mennyei gyümölcsökhöz és virágokhoz, melyeket Massinger mártir szűze küldött a földre a paradicsom kertjeiből, melyek más föld terményeitől nemcsak díszesebb virágzás s nagyobb édességök által különböznek, de hatásuk csodásan erősít és gyógyít. Nemcsak gyönyör ködtetnek, hanem fölemelnek s megtisztítanak.»

Ezt az alakot akarta megfesteni Munkácsy.

Műveit olvasva, elképzelte őt e század elején Macaulay is: «Csaknem azt hisszük, hogy meglátogatjuk kisded lakában; hogy látjuk őt ülni orgonája mellett a színehagyott zöld kárpitok alatt, — hogy felfoghatjuk szemeinek gyors pillantását, melyek hasztalan keresik a napvilágot, — hogy olvassuk nemes arcának vonásaiban dicsőségének és szenvedéseinek büszke, szomorú történetét. Képzeljük el magunknak a halotti csendet, melyben ügyelnénk legcsekélyebb szavára, — a szenvedélyes tiszteletet, melylyel elébe térdelnénk kezére borúlni és sírni felette, — a buzgóságot ahogy vigasztalnók, ha ugyan van szüksége vigasztalásra ilyen szellemnek a tehetségeire s erényeire érdemetlen kor elhanyagolása miatt, — a hevet, melylyel vetekednénk leányaival vagy quaker barátjával, Elwooddal a kiváltságért, hogy olvashassuk néki Homéroszt vagy hogy mi írhassuk le a halhatatlan szavakat, a melyek ajkairól folynak.»

Munkácsy egy Fauszt-kép ideájával foglalkozott s e közben kezébe került és olvasta Macaulay tanulmányát, azután a hőskölteményt lapozgatta s ő is látta Miltont. Három kis vázlatot vetett papirra. Az első csaknem maga a kép; a másodikban jobbra ültette Miltont, de igy Éva, jobbkézben tartva a tollat, takarva lett volna ha irásra készen ül; a harmadikon a szobába nyitó Elwoodot is föl akarta venni kompozíciójába. Vászonra, alig ennyi előkészület után, az első ötlet került és megfestette Miltont úgy, hogy «aki ezt a képet látta, az többé az «Elveszett Paradicsom» költőjét soha más alakban el nem képzelheti s ha valaha Milton nevét hallja, Munkácsy képére fog gondolni, a mint Tell Vilmos vagy Macbeth nevének említésekor Schillerre vagy Shakespearere gondol.»*

A kép baloldalán, szembe a nézővel, egy magas támlájú préselt bőr karosszékben ül Milton. Feje előre hajolva, homlokán ott küzködik for-

* Gotthold Neuda: «Opinions of the continental Press on Munkácsy and his latest picture: Milton dictating Paradise Lost to his daughters.»

májáért a gondolat s a mint a költő balkezét a szék karjához feszíti és jobbját ökölbe szorítva tartja mellén, mintha a Sátánt látná maga előtt az örök éjszakában, a mint alakja Atlaszként az égig érve, viaskodni készül az őrangyalokkal . . . Fekete bársony, puritán szabású ruha van

ECCE-HOMO.

rajta, széles fehér gallér hajlik ki vállára, kézelői is fehérek. Ballába a szék alá húzva, a jobb előre nyújtva mintegy versei ütemeit skandálja. Alakja roskadt, mégis csupa méltóság. Középen szétválasztott szürkülő fürtjei a fehér gallérra göndörödnek le. Ötvenes éveiben lehet (44 éves korában vakult meg s 60 éves volt, amikor befejezte az

Elveszett Paradicsomot), arcán meglátszanak a szenvedés nyomai, de az erély uralkodó. Vaksága bravurosan van kifejezve, inkább tudjuk, mint látjuk; homlokán és szemöldökei közt annyi a magasztos gondolat, úgy ragyog a szellem, hogy azok alig bocsátják tekintetünket az üres szemgödrök felé. Jobbról tőle az ablak, a melynek ónkarikákba foglalt zöldes üvegjein ezüstössé tompulva dereng be alakjára a világosság, fejétől jobbra egészen megvilágítja a szék támláját, fehér gallérját s egy sugárkéve egy vonalba dűl át a két kezén, hogy a baloldalt álló asztal szőnyegén hulljon szét a leánya, Éva elé helyezett papírosokig. A karosszék piros színe hihetetlen szép harmoniába olvad össze a fekete bársony ruha színeivel abban az enyhe ezüstös világításban és hogy a fehér színek, meg a pirosak és a szürkék (szőke leányai szürkében vannak) milyen csudálatosan puhák ezen a képen, milyen mesés árnyékvilágosságokban érvényesülnek, ahoz csak zenében, egy gót székesegyház boltívei közt elringó orgonahangokban lehetne valami hasonlíthatót találni.

Milton hallgat, de most rögtön szóllani fog.

Ezt várja három leánya, bájos, szőke, három angol leány; Milton tipus valamennyi, hasonlítanak apjukhoz és testvérek, anélkül, hogy egymáshoz hasonlítanának. Valami van mind a hármukon, amiből érezzük, hogy szinte borzongva élvezik azt a gyönyörűséget, amit atyjuk szava fog okozni nékik. Egyben várják, feszült figyelemmel és félnek tőle. És hogy sugárzik belőlük a szerető gyöngédség apjuk felé:... Hogy is festette volna őket másként Munkácsy! Azt a gonosz valóságot, hogy ez a három leány nem szerette, megunta az apját, hogy a vak poéta gyöngygondolatai gyakran hullottak szét a semmibe, mert leányai nem törődtek szavaival s nem irták papirosra, - ezt hogy is hitte volna el Munkácsy!...

Szép három leánya szeretettel veszi őt körül.

A legkisebbik, Rachel, ott ül mellette, hogy mindjárt kéznél legyen, ha kivánna valamit. Ő hasonlít legjobban apjához. Most a tű megállt kezében. Nézi apját s várja szavait. Testvére, az édes szép Judith áll mellette. Egy vörös bársony szék támláján a keze, mozdulni se mer, nehogy zavarja a csöndöt, szinte lélegzetfojtva várja a következő mondatot s szíve dobogása szinte hallatszik. Ő a legszebb a három testvér között, ő örökölte apjának méltóságos nyugalmát és azt a nemes homlokot. Talán az ő alakján dolgozott Munkácsy ecsetje a legtöbb poézissel. Kétszer festette őt meg. Először egyedül, külön vászonra, melyen egy leheletkönnyü fehér batiszt kendőcskét kötött nyakára és szürke pamutkendőt vetett a vállára, olyan bájos színűeket, olyan gyöngéd ecsetvonásokkal föstve arcát, puha szőke haját, mint ahogy szerelmese

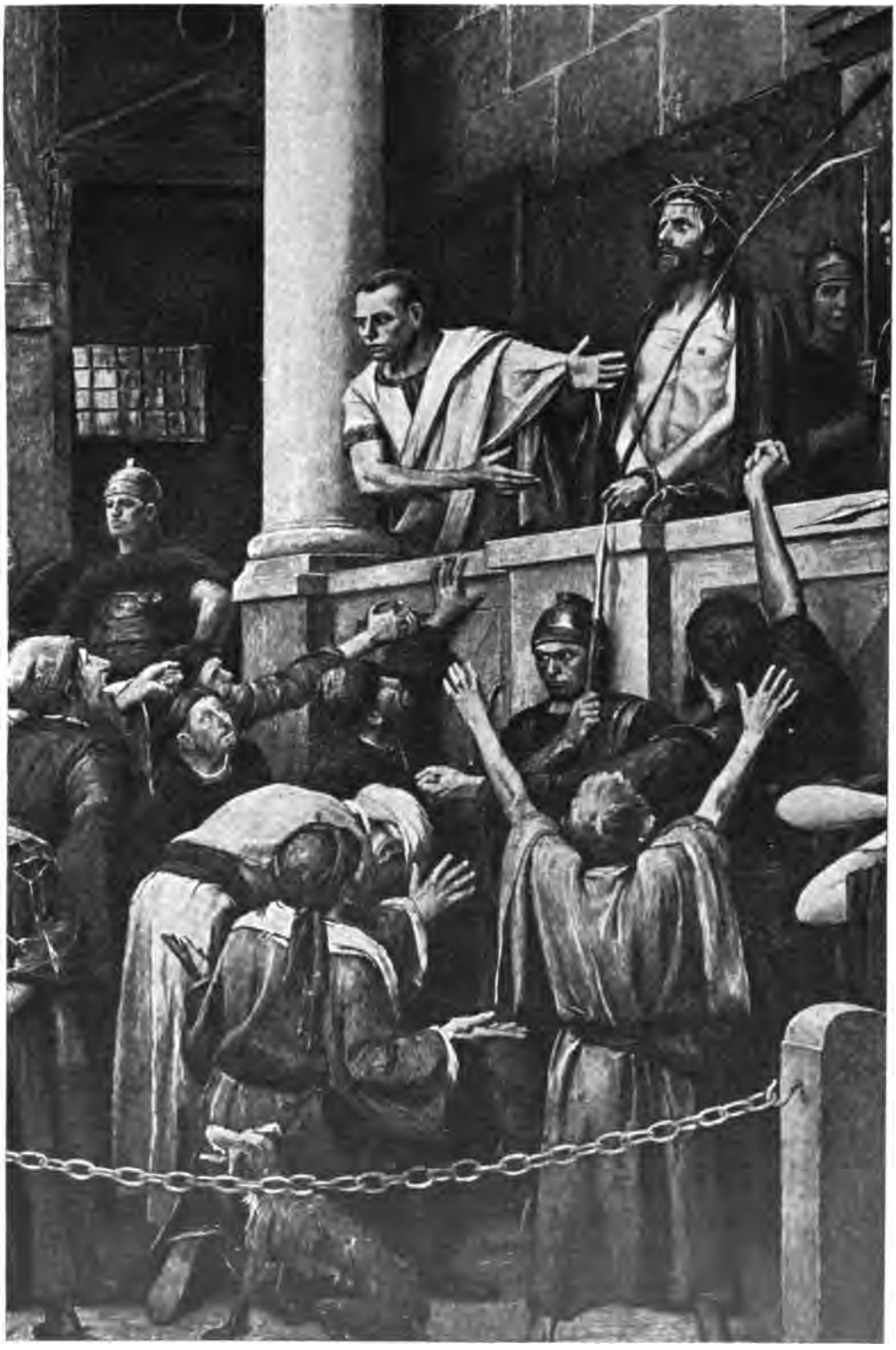

RÉSZLET AZ ECCE-HOMO-BÓL.

kezét vonja első csókra a húsz éves ifijú; azután megfestette a nagy képre: fehér gallért hajtva ki az ő vállára is, olyat, mint a testvéreié.

A toll Éva kezében van. Teste előre hajlik, feszült várakozással ügyel s egész lelkével hallgatja a következő verssorokat... Csudálja, tiszteli, szánja apját és mintha tudná, hogy századok fogják olvasni minden leirandó betűjét. Őt is kétszer föstette le Munkácsy. Igéző sápadt arca változtatás nélkül került a kis képről a nagy vászonra.

A XVII. század stilusában bútorozott szoba egyszerű, de izléses és előkelő. A lányok viselik gondját. A hátsó falat fakult, zöldesszürke, alakosgoblén borítja, fekete renaissance szekrény áll középen, balra alacsonyabb könyvespolcon néhány folián és smaragd-zöld fájansz kancsó egy kisebb fajta, inkább dekorativ tükör alatt. Mindez tompított világításban, inkább félhomályban és az egész szoba teli csönddel, azzal a beszédes csönddel, a melynek annyi lelke van és olyan lélekébresztő... És ezt a csöndöt színekben fejezi ki s le tudta festeni Munkácsy.

A képet, kisebb körben, Sedelmeyer állította ki s tőle került az 1878-ki párisi világkiállításra, ahol mesés sikert aratott, egyikét azoknak a diadaloknak, amilyenekben csak a Renaissancera ébredt olaszok közt volt egyszer-egyszer része egy-egy Mesternek abban az új eszményre talált, művészetszerelmes szép korban.

A francia köztársaság hivatalos közlönyében («Journal officiel de la République française») Émile Bergerat hosszú tanulmányt közölt a fiatal Mesterről. Munkácsy nem alapíthat s nem fog iskolát alapítani. Egyénisége sokkal kivételesebb, semhogy tanítványok csoportosulhatnának köréje. Modorának utánzói eredménytelen munkát végeznének. Temperamentumának dús forrásaiból csak ő meríthet sikerrel. Munkácsyszerűt csak ő alkothat. Ha ősöket akarunk találni e magyar festőnek a művészethistória családfáján, a rembrandti vonalon kell keresnünk. Munkácsy az «Éjszakai Őrjárat»-ban vallja az ő krédóját, aminthogy abban vallották magukét az árnyékvilágosság németalföldi hívei, a Maasok, Hogheok, Bolok és Ostadeok. A világosság azon keresői közé tartozik, a kik a sötétséget olyan hatalmasan markolták össze, hogy aranyos sugarak csurrantak ki belőle. A modorhoz, amelylyel Rembrandt zsenije az igazat igazabbá tudta tenni, Munkácsy makacsul hű, az új elméletek ellenére, amelyeket manapság hirdet a naturalizmus a «plein-air»-ről s a teljes napvilágításról. «Milton»-ja első vállalkozás a történelmi festészet terén s be kell vallanunk, hogy debűje megdöbbentően hatalmas. Ez a jelenet, — s milyen egyszerű mégis, — mindenkit elragad. Állítjuk, hogy a Champ-de-Marson kiállított összes festmények között ez az, a melyhez a legszivesebben térnek vissza. Mentől többször látjuk, hatása

annál mélyebb és éppen ez a varázserő jellemzi a szép dolgokat, ez az igézet a szép látványok bűvös tulajdonsága, ilyen a *remekmű* hatalma. Kimondtuk az illő szót. «Vallom, hogy ezuttal azon elvitázhatlanul tökéletes alkotások egyike előtt állunk, a melyek számára a kritika a «remekmű» elnevezést fösvényül tartogatja.» A tehnika magas minőségű, az ecsetkezelés őszinte, bátor és határozott, mesteribbet kivánni se lehet. A kompozició — a lehető legegyszerűbb s teljesen áttanult — pompásan, «lyukakat nem hagyva», tölti be a vásznat, egységes és változatos, mint azt a poézis törvényhozói, Arisztotelestől Boileauig, követelik. Az a ben-

ECCE-HOMO.

sőséges és hangtalan dráma, amelyet ecsetje alá választott, olyan minden oldaláról világosan van elénk állítva, hogy nincs a nézők közt senki, aki meg ne értené. Alakjai igazak, élnek s megtestesülvék a csalódásig híven.

Keresem a mű hiányosságait, egyet se találok. Vajjon a kitartó munka, mesterségének pazar tudása révén jutott Munkácsy ilyen eredményhez? Nem csupán. E kép s megelőző művei között óriási a távolság, szinte megmérhetetlen. És hirtelen, a nélkül hogy bárki számon adhatná miként, megnyilatkozik a festőben a poéta. Valami hatalmas látomány suhan el a művész lelki szemei előtt, mint messze multból költ jelenés és a ritka erélyű Munkácsy nem habozik egy pillanatig se, megragadja s magáévá teszi. Az eredmény minden várakozást túlszárnyal. Nem tudom,

akad-e még valaha hasonló alkotáshoz elegendő ereje, bár szépművészeti téren nem igen hiszek a véletlenekben. Bizonyos, hogy «Milton», — és ez az egyhangú véleménye mindenkinek, -- az utóbbi húsz esztendő festészeti alkotásai között a legjobbak egyike s a hozzáértők véleménye szerint az 1878-ki világkiállítás csodái közé tartozik. A nagy «médaille d'honneur», a melyet a zsűri néki itélt oda, méltó szentesítése e ritka sikernek. (1878 szeptember 15.)

A «Moniteur des Arts»-ban az «École nationale des Beaux-Arts» műtörténelmi tanszékének tudós profeszora, Fourcaud, a többek közt ezt írja: «... Mindenütt egyedül dolgozott. Néhány pillantást is alig vetve arra, amit mások csináltak, iskolákba nem keveredve, csak a természet tanácsait követte. Egy primitiv szemeivel lát s a keze modern, — ez Munkácsy. Láttam néhányat első rajzai közül; határozott erélylyel húzta meg minden vonását s a néhai gótikusok megfigyelő erejének zamatja érzik rajtuk. Abban az időben fogalma se volt művészi jövőjéről, azt másolgatta, amit a Dürer metszetek szépséges realizmusának a naivságával látott maga körül. Azok közül az intuitivek közül való, a kikkel együtt születnek a faj bizonyos tradiciói, akik maguk fedezik föl azt a mit nem tudnak, nem botorkálnak másokvágta csapásokon, s így, bármit cselekedjenek, az az «új» megdöbbentő hatását gyakorolja. Tehetsége szemlátomást növekedett... Még egy lépést tett s ime már csak bámulnunk lehet. A «Milton», elvitázhatlanul, a világkiállítás egyik legmegkapóbb képe. Tárgya, — epikusan egyszerű, — kivált súlyos feladat. Hogy is fessen meg egy olyan embert, mint amilyen az az angol költő, akinek «hazája a magasztos volt»? Miként alkosson magának fogalmat arról a vakról, aki mint Homérosz, üres szemeiben hordta az egész eget, arról a zordon puritánról, aki nem akarta oktatásban részesíteni leányait, nehogy megrontsa lelkűket? Mint fejezze ki az ábrázolt jelenet ama nagyszerü családiasságát a nélkül, hogy utszélivé vagy dagályossá ne váljék? Miként adja vissza annak a három gyermeknek rajongás nélküli naiv bámulatát? Ezeket a nehézségeket kellett megoldani és ezeket oldotta meg Munkácsy... Hatalmas vászon! A nemzetközi zsűri valószinűleg Munkácsynek itéli oda a kitüntetés nagy érmét. Becsületet szerez ő úgy saját hazájának, mint a francia vendégszeretetnek». (1878 május 10.)

Dubose de Pesquidoux az «Union»-ban: «Vajjon csakugyan osztrák (?) festő Munkácsy? Közöttünk él, itt dolgozik s itt állít ki minálunk és úgy látszik, inkább francia ő, mint osztrák, inkább párisi, mint magyar. De mivelhogy a születés adja meg a nemzetiséget, ha csak el nem nemzetietlenedik az ember, és mert az osztrák osztályba sorozták Mun-

kácsyt (a világkiállításon), egyezzünk hát belé gyöngéden és ne követeljük őt vissza magunknak. A «Milton» rögtön megállítja a nézőt. Hatalmas, erős, hatása megrendítő. Nyugalmas, csöndes, csupa ragyogás ez a kép; alakjai «demi-teinte»-ben[1] válnak ki a komor háttérből s csak úgy rezeg körülöttük a levegő, megdöbbentő képességeiről tanuskodva teremtő erejében az élettel mérkőző művészetnek. Ezen a képen át betekinthetünk a művész teremtő műhelyébe s tanulmányozhatjuk, miféle eszközökkel juttat alkotásaiba annyi erőt.»

Munkácsy széles szín és teinte[2] ellentétekkel dolgozik, bátran csapja egymásmellé az ellentéteket és mégis, úgy olvad az mind egymásba, olyan pompásan mosódnak harmóniába; nem hogy bántanák vagy nyugtalanítanák a nézőt, sőt éppen ezek a differenciák domborítják ki alakjait s adják az egészre nem csupán látszatát, de valósággal akcióit a reálitásnak. Eredeti festő Munkácsy, kolorista, de inkább tónusainak helyessége és világítási valőrjei,[3] mint színeinek pompája vagy dús változatossága révén. Kivált kedveli a komor gammákat[4] s mégis világos tud maradni. A franciák között Ribot és Vollon hasonlítanak e tekintetben a magyar művészhez. Ez a sajátságos kolorit, amely a tónusok s a világítások bölcs adagolásával adja vissza a természetet és mintegy mozdulatra bírja alakjait a köréjük festett levegőben a nélkül, hogy színeket halmozna színekre, ez a legirigylendőbb és ez a legritkább. Rembrandt merített pazarúl ebből a forrásból s Munkácsy ne vegye részünkről zokon, hogy Rembrandt is eszünkbe jut alkotása előtt. (1878 október 22.)

A méltóságos «Revue des Deux Mondes»-ban maga Cherbuliez hajt

[1] «Demi-teinte»: Átmeneti szinezés a kép élénken megvilágított és teljes árnyékban lévő részei között. A demi-teinte adja a festménybe az összhangot, ez tölti ki az árnyék és a világosság közötti átmeneteket. «Demi-teinteben tartott kép», «demi-teinteben tartott alak» kifejezések azt is jelentik, hogy a festmény tonalitása (tónusainak egy uralkodó tónus alá rendelt összege) nagyon enyhe, melyben semmi erőszakos, kiütő effektus nincsen. (Jules Adeline: «Lexique des termes d'art.»)

[2] «Teinte»: Könnyed színárnyalat; szín, amelyet többféle színek keverésével nyer a művész; ugyanazon szinek több vagy kevesebb intenzivitással való alkalmazása. (U. o.)

[3] «Valeur»: Ugyanazon tónus intenzivitásának fokai közt lévő viszony, vagy szomszédságba került tónusok intenzivitásának a kölcsönös viszonya. (U. o.)

[4] «Szín-gammák»: A színek sorozata, osztályozva természetes egymásra következésük és fokozatos árnyalataik szerint. Színgamma alatt nem csupán a hét prizmaszint s árnyalatainak végtelen sokszorozódását értjük, vannak erélyes-, szelid-, gyönge- és semleges-gammák. Minden egyes tónus intenzivitásának a fokától és többé-kevésbé eklatáns voltától függ egy gamma jellege. Egy festmény harmóniája például nagy veszedelemben forog, ha valamelyik részén olyan tónusokat talál alkalmazni a festő, a melyeknek intenzivítása nem azonos a kép többi részén alkalmazott gammák intenzivitásával.

zászlót «Milton» előtt az 1878 augusztusi számban: «Magyarország abban a nagy szerencsében részesült, hogy olyan művész képviseli a Champ de Marson, akinek első kisérletei már mesteri alkotások voltak s aki folyton csak magasabbra hágott; utolsó műve a legjobb. A zsűri a kitüntetés nagy érmét Munkácsynak itélte oda s minden itélete között talán ez az egyetlen, amely általános helyesléssel találkozott. «Milton» a világkiállítás egyik legnagyobb sikere. Teli van e nagy vászon érzéssel, meghatottsággal és csönddel: érezzük, hogy ott most történik valami, az «Elveszett Paradicsom» születésének vagyunk tanúi.»

Cochin a «Français» 1878 november 5-ki számában írja, hogy Munkácsyra büszkék lehetnek a magyarok, diadalmasan viszi el a babért a kiállításon két versenytársa (Matejko és Makart) elől; hogy a «Milton» csodálatos kép és legtökéletesebb a világkiállítás összes festészeti alkotásai között... Bámulatos kompozició, amelylyel a festő megközelíti az ábrázolt költőt. «Munkácsy ecsetjét az ihlet vezeti, szélesen dolgozik, apróságokon nem babrál, vakmerő kézzel rakja vászonra egységes nagy színfoltjait s bocsátja rájuk a világosságot. Kifogásolták, talán némi joggal, hogy kissé mindennapiasan világítja meg képeit, hogy tónusai egyhangúak s némileg az igazság rovására... Találtak kifogásolni valót a modelléjében is, a környezet kezelésében... Mindezekben lehet valamelyes igazuk; de hát mi a Munkácsy titka és mi az oka annak, hogy megragad bennünket képein a gondolat, mielőtt hiányosságaikról számot adhatnánk magunknak? Ez a titok, azt hisszük, Munkácsy mélységes kompozicióbeli művészetében rejlik: gondolatának minden porcikáját úgy osztja szét művein, hogy azok a lehető legegységesebben hatnak reánk és ölelésének föltétlen rabja lelkünk. Ez avatja Munkácsyt nagy festővé.»

Minden kritikusa talál benne valami magasztalni valót s mi itt csak a franciákat idézzük. Éppen ilyen szédítő sikere volt a képnek az angol, a német sajtóban és mindenfelé, ahol csak megfordult. Jellemző, mint vitatták Munkácsyt magukénak a németek s a franciák; Ménandre az «Assemblée nationale»-ban, Wolff a «Figaró»-ban franciának vállalja őt, egy kis luxenburgi lap pedig luxenburginak kivánja. A «Temps», a «Gazette des Beaux-Arts», a «Débats», a «Gaulois», «Soleil», «La France», «Musée universel», «Paris Journal» «L'Estafette», «L'Illustration», «L'Indépendence belge» s a «Monde illustré» egyhangulag remekműnek minősítik a Miltont. A vidéki kis lapocskától kezdve az óvatos «Revue des Deux Mondes»-ig, kivétel nélkül hordja a francia sajtó Munkácsy elé a babért s ezt tették mindenütt, a hova *Sedelmeyer* kiállításra vitte a képet.

Munkácsy döntő fontosságú összeköttetése Sedelmeyer Károlylyal, –

ami csakhamar benső, mindvégig hű barátsággá fejlődött, — a «Milton» révén kezdődik. A világhirű műkereskedőnek, — aki szenvedélyes, nagytudású amatőr s maga is hozzányúl néha az ecsethez, — óriási része van művészünknek nem csupán külső sikereiben, de gyakran tüzelte nagyobb alkotások felé Munkácsy munkakedvét is. A «Krisztus Pilátus előtt»-re ő biztatta s utolsó képe, az «Ecce-Homo» alkotása közben is nem egyszer üldögélt együtt az egyformán megőszült két jó barát az avenue de villiersi műteremben és Sedelmeyer bátorítása is élesztette a csüggedő, fáradt, beteg Mestert.

Ismeretségük már akkor kezdődött, a mikor Munkácsy Párisban letelepedett. Találkoztak Barbizonban is, ahova Sedelmeyer gyakran kijárt a nagy francia piktorokhoz; Munkácsy műtermébe is elellátogatott néha, de üzleti összeköttetés nem volt közöttük.

Az 1877—78-ki télen azonban, látva a készülő Miltont, Sedelmeyer azonnal fölismerte a remek művet s vásárlójául ajánlkozott. Munkácsy azonban nem fogadhatta el az ajánlatot. «Kötve vagyok a Goupil céghez s mihelyt befejezem a képet, azonnal rendelkezésére is bocsátom», — mondá Sedelmeyernek.

ECCE-HOMO.

Egy márciusi vasárnap ismét találkoztak, Páris környékén, Bellevueben, a hová szegény Pál László látogatására rándult ki aznap, feleségével, Munkácsy.

Pál akkor már meg volt zavarodva, ott ápoltatta Munkácsy Bellevueen, egy szanatóriumban, ahonnan csakhamar átszállították a charentoni őrültek házába, ahol nemsokára meghalt. E gyászos emlékű találkozás alkalmával került közöttük másodszor szóba a «Milton» és Sedelmeyer ismételte a télen tett ajánlatát. «Sajnálom», — válaszolt Munkácsy, — «de lehetetlen. A kép készen van s holnap szállíttatom Goupilhoz.» Sedelmeyernek tehát le kellett mondani arról, hogy a képet megvásárolhassa.

Mily nagy volt azonban a meglepetésem, — beszélte nékünk Sedelmeyer, — midőn másnap, hétfőn, látom, hogy Munkácsy érkezik hozzám. Lehorgasztott fővel halad el kapusom páholya előtt s mogorván, tépe-

lődve, mint ahogy járkálni szokott, amikor valami bántotta, jött keresztül az udvaron.

«Képzelje», - szólt csüggedt hangon, - «Goupil nem akarja elvállalni képemet. Azt veti, hogy ez nem volt afféle határozott megrendelés, meg panaszkodik, hogy egyáltalában nem megy az üzlet, egy év óta nem kelnek a képek... Meg tudja Isten!... Szóval ő most nem vehet képet. Ha akarom, kiállítja üzletében s majd akad talán rá amatőr, de ő meg nem vásárolhatja. Már most hát én mit csináljak!?»

Annál jobb, szóltam én, így hát szabadon rendelkezhetik magával s képével. Megveszem én, ha akarja azonnal és ugyanazon árért, amelyet Goupiltól kért volna érte!

Munkácsy örömmel egyezett ajánlatomba, rögtön visszament Goupilhoz, a rue Chaptalba és hozzám szállíttatta az udvaron álló képet. Ez volt a mi üzleti összeköttetésünk bevezetése.

Amint megvettem a Miltont, kiállítottam szalonomban, meghíva néhány művészt és amatőrt. A kép azonnal meghódított mindenkit, széltiben emlegette egész Páris. Egy lelkes amatőr beszélte nálam, hogy találkozván Goupillal, hivta, jöjjön s nézze meg a Sedelmeyernél kiállított képet, amelynél szebbet a mi korunkban nem festettek!... Májusban elküldtem a képet a világkiállításra. Ismeretes, hogy milyen diadalt aratott A zsűri a «médaille d'honneur»-t itélte néki, a kormány pedig a becsületrend lovagi méltóságáról tiszti rangra emelte Munkácsyt; ő felsége a magyar király pedig nemességgel tüntette ki. A képet még a világkiállítás folyamán eladtam egy amerikainak, Mr. *Robert Lennox Kenedy*-nek, aki ajándékul szánta a new-yorki «Lennox Library»-nek, amelyet bátyja alapított; fentartottam azonban magamnak a jogot, hogy a kép még egy évig birtokomban maradjon, s hogy rézbe karcoltassam. Azt akartam, hogy e remekmű, amely akkora diadalt szerzett mesterének Párisban, hirdesse hát végig előbb egész Európán az ő dicsőségét, mielőtt átkelne a tengeren az új-világba. Így állíttattam ki Budapesten, Bécsben, Münhenben, Berlinben, Düsseldorfban, Kölnben, Londonban és így tovább, - mindenütt rengeteg siker! Munkácsy elismerve korunk egyik első Mesterének, Europa összes kritikusai versenyezve magasztalják. Párisban kétszáz művész rendez lakomát tiszteletére, hogy hódolatukat bemutassák és szerencsekivánataikat kifejezzék néki.

Nos hát meg van elégedve? - - kérdeztem akkor este a lakomán, Munkácsyt, - leszokik hát végre az örökös tépelődésről, a fejlógatásról?

«Csakugyan,» - válaszolt szavaimra, - «ha valaha, hát most igazán boldognak kéne lennem!... De Istenem! Ki tudja mit rejteget számomra a jövő?...»

ECCE-HOMO.

MÁRIA ÉS JÁNOS A TÖMEG KÖZT.
Ecce-Homo.

Ne aggódjék, – feleltem neki, – ünnepelünk mi még nem egy diadalt. Ami pedig az anyagiakat illeti, az se aggassza többé. Mindent hajlandó vagyok megvásárolni, amit csak fest s akár előre, tíz esztendőre.

Akarja? «Hogyne akarnám!»

És így léptünk mi 1878 november negyedikén szerződésre, amelynek értelmében kötelezte magát, hogy tíz évig kizárólag nekem dolgozik; festendő képeinek árát időnkint együtt állapítjuk meg, alapnak a Miltonért fizetett összeget véve, olyan arányban, hogy évenkint legalább százezer frankot kereshessen. A gondtalan nyugalom, amit a szerződés biztosított néki, mintha megtizszerezte volna munkakedvét. Az évi summák gyorsan szaporodtak s évi jövedelme százezer frankról csakhamar kétszázezerre gyarapodott. A tíz év alatt, 1878-tól 1888-ig, én *két millió* franknál többet fizettem kezébe, a mi szinte páratlan a művészek históriájában...

A kép ma is New-Yorkban van; a «Lennox Library»-ben; «*Éva*» a Chaplin asszony tulajdona, Párisban; «*Judith*» bájos szép alakja a Szépművészeti Muzeumé. A kép *színvázlata* Harkányi Frigyes báróé, Budapesten; a rézkarcot Ch. *Courtry* készítette.

Ez a kép jelzi a magyar Mester mesés pályáján a legnevezetesebb dátumot.

Most már övé az egész világ, diadalról diadalra megy a mi Munkácsynk, el tőlünk, örökre...

És majd ha megfárad, ha majd új erőre volna szüksége világhódító útjában, – akkor keresné az édes anyaföldet, mely zsenijét olyan hódítóvá táplálta, akkor térne majd vissza, haza, ha vezetne egyetlen út is vissza.

Az arany-agyú ember meséje ez! Pazarul adott az arányából, adott mindenkinek, mindegyre csak adott, markolta, szórta s hogy fogytán volt, tépte, szaggatta agyát az utolsó kis arany szilánkig.

Munkácsy 111 darab képet festett e tíz év alatt Sedelmeyernek, nem számítva egyebeket, nem az arcképeket s a bécsi műtörténelmi muzeum nagyszabású menyezet-képét. E 111 kép kronologikus sorrendjét Sedelmeyer üzleti könyvei nyomán, Sedelmeyer egyik titkárának, *Schnell* úrnak szíves közreműködésével állítottam össze, a mint következik:

1878: 1. «*Milton*» — vászon, 210 centiméter magas, 300 centiméter széles; jelenlegi tulajdonosa: Lennox Library, New-York. 2. «*Ugyanazon kép*» — vászon, 92—120. j. t. Lobmayer, Bécs. 3. «*A sebesült vándor*» — vászon, a budapesti Szépm. muzeumban. 4. «*Társaság egy szalonban*» (A zongora előtt) — vászon, 110—150. 5. «*Társaság a kertben*» (öt alak s pávák) — fára festve. 6. «*Két alak egy szalonban*» — fára.

1879: 7. «*A baba látogatói*» — fára, 110—150.; j. t. Milton, New-York. 8. «*Ugyanazon kép*» — fára, 80—115.; j. t. Pinakotéka, Münhen. 9. «*Tájkép a fon-*

tainebleaui erdőből» — fára, 90—115. 10. «*Gitározó fiatal leány*» — fára, 90—115. 11. «*A látogatók*» (négy hölgy egy szalonban).

1880: 12. «*Két család*» — fára, 108—150.; j. t. Wanderbilt, New-York 13. «*Ugyanazon kép*» — fára, 80—115. 14. «*A műteremben*» (Munkácsy és Munkácsyné arcképe). 15. «*A délutáni tea*» — fára. 16. «*Virágok*» — fára. 17. «*Egy olvasó hölgy*» vászon.

1881: 18. «*Krisztus Pilátus előtt*» — vászon, 410—630.; j. t. John Wanamaker, Philadelphia. 19. «*Ugyanazon kép*» — vászon, 220—325.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 20. «*Ugyanazon kép vázlata*» — vászon, 64—100.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 21. «*Ugyanazon kép vázlata*» — vászon, 90—130.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 22. A «*Siralomház*» (másodszor festi) — fára, 120—170. 23. «*Éjjeli csavargók*» (másodszor festi) — fára, 120—170. 24—30. Hét darab *tanulmányfej* a «Krisztus Pilátus előtt»-höz. 31. «*A pálmaházban*» (három alakkal) — fára, 84—115. 32. «*Készülődés a papa névnapjára*» — fára, 104—140.; j. t. Cornelius Wanderbilt, New-York. 33. «*Ugyanazon kép vázlata*» vászon, 43—60. 34. «*Tájkép*» (holdkelte) — vászon, 103—136.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 35. «*Patakpartján*» (napnyugta; öt alak, mosónék) — vászon, 90—125.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 36. «*Poros út*» (magyar tájkép, háromfogatú szekérrel) — fára, 95—116; j. t. Sedelmeyer, Páris. 37—41. Öt darab *tanulmányfej* a «Krisztus Pilátus előtt»-höz. 42. «*Tájkép*» (napnyugta). 43. «*Virágok*» — vászon, 143—110. 44. «*Virágok és egy serleg*» — vászon, 102—137.; j. t. Tretiakoff, Moszkva. 45. «*Virágokat rendezgető hölgy*».

1882: 46. «*Egy fiatal leány*». 47. «*A karlsbadi sétány*» — vászon, 61—92. 48. «*Részeg ember*» (három alak). 49. «*Téli út*» (magyar tájkép). 50. «*Zongorázó hölgy*» fára, 81—115.; j. t. Muzeum, Rotterdam. 51. «*Tükör alatt ülő hölgy*» — fára, 86—115. 52. «*Legelésző csorda*» (napnyugta) — vászon, 210—285.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 53. «*Hazafelé*» (napnyugta) — vászon, 210—285.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 54. «*Parc Monceau*» (asszonyok, gyermekek) — fára, 100—76.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 55. «*Az erdőben*» (napnyugta) — vászon, 63—52.; j. t. Beer, Páris. 56. «*A falu hőse*« (másodszor festi, kisebb méretekben) — fára, 118—170. 57. «*Zálogházban*» (másodszor festi) — fára, 118—170. 58. «*A luxenburgi falusi iskolában*» — vászon, 125—210.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 59. «*Parasztasszony kezében tányérral*» (félalak). 60. A «Krisztus Pilátus előtt» *színvázlata* — vászon, 64—100.; j. t. Lobmayer, Bécs. 61. «*Egy fiatal hölgy s egy agár*» — fára, 86—114. 62. «*Ugyanazon kép*» — fára, 58—73.

1883: 63. «*Kis leány a zongora előtt*» (öt alak) — fára, 93—140.; j. t. Ayer, New-York. 64. «*Cukor után nyúló kis leány*» — vászon, 88—115.; j. t. Rice, Boston. 65. «*Fiatal leány a parkban*» — fára, 115—87. 66. A hatvanhárom sz. kép kis *vázlata*. 67. «*Leányfej*» — fára, 63—52. 68. «*Mély út*» (portverő birkanyáj a háttérben) — fára, 87—115.; j. t. bpesti Szépm. Muz. 69. «*Erdőben*» (napnyugta; j. t. Harkányi Frigyes báró, Budapest.

1884: 70. «*A Kálvárián*» — vászon, 467—712.; j. t. John Wanamaker Philadelphia. (Munkácsy ez év második felében a bécsi menyezet-képen dolgozik.)

1885: 71. «*A dajka*» — fára, 92—140.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 72. «*A kandalló előtt*» (nászutazó ifjú pár) — fára, 92—140.; j. t. John Wanamaker, Philadelphia. 73. «*Kis macskák*» — fára, 87—115. 74. «*Beszélgetők*» (három alak) — fára; j. tul. Ferd. Blumenthal, New-York. 75. «*Szent asszonyok a kereszt alatt*» (részlet a «Kálvárián»-ból) — vászon, 400—222.; j. t. Muzeum, Drezda. 76. «*A Kálvárián*» (másodszor festi) — vászon, 215—332.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 77. «A Kálvárián» *vázlata* — vászon, 115—170.; j. t. Sedelmeyer, Páris.

1886: 78. «*Mozart halála*» — vászon, 260—370.; j. t. General A. Alger, Detroit Egyesült-Államok). 79. «*Ugyanazon kép*» — vászon, 105—151.; j. t. Lobmayer, Bécs. 80—81. A «Moz. hal.» *vázlatai* — fára, 55—72. mindkettő; j. t. Sedelmeyer, Páris. 82—85. Négy darab *tanulmányfej* «Mozart»-hoz. 86. «*Nagyapó névnapja*» — fára; j. t. Jay Gould, New-York. 87. «*Mezítelen női alak*» (fekve). 88. «*A kolpachi parkban*» — vászon, 93—140. 89. «*Gesztenyefa sor*» — vászon. 90. «*A kis fészekrabló*» — fára, 92—140. 91. «*Beszélgetés*» (három hölgy egy ebédlőben) — fára, 92—140. 92. «*A pálmaházban*» (két beszélgető hölgy s egy gyermek a földön) — fára, 92—140. 93. «*Az erdőtisztáson*» (három hölgy) — vászon, 114—87.; j. t. John Wanamaker, Philadelphia. 94. «*Az erdőtisztáson*» (két hölgy) — vászon, 88—115.; j. tul. Sedelmeyer, Páris. 95. «*Tehénpásztor*» (két tehén s a pásztorleány az erdő szélén) — vászon; j. t. Palmer Potter, Chikagó.

1887: 96. «*A tigris*» (hölgy és gyermek a tigrisbőrön) — fára. 97. «*Fiatal hölgy*» (ül egy diványon) — fára; j. tulajd. Palmer Potter, Chikagó. 98. «*Ünnepély a kastélyban*», — j. t. Ch. Lockhardt, Pittsburg. 99. «*Az erős nagyapó*» — fára; j. t. Hanford, Chikagó. 100. «*Az üvegházban*» (ülő fiatal hölgy s egy kis leány öntözi a virágokat — fára, 93—127.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 101. «*Alvó kis gyermek*» — fára. 70—90.; j. t. Sedelmeyer, Páris.

1888: 102. «*Tájkép*» (két hölgy) — fára. 103. «*Mosónék*» (esti táj) — vászon; j. t. Hanford, Chikagó. 104. «*A ballada*» (egy leány énekel, két lovag hallgatja). 105. «*A régi dal*» (fiatal leány énekel s egy öreg asszony hallgatja). 106. «*Facsoport*» (mosóasszonyokkal) — vászon, 80—115. 107. «*Pillanatnyi fölhevülés*». 108. «*A fiatal kapitány elbeszélése*» — fára, 133—102. 109. «*Beszélgetés*» (a hölgy ül s a lovag áll), 110. «*Az ő nótája*» — fára, 138—91. 111. «*Ifijú hölgy*» — fára, 80—62.; j. t. Kums képcsarnok, Antverpen.

1891-ben került Sedelmeyerhez a «*Himző-asszony*» — fára, 91—72.; j. tul. Fischer, Baltimore.

1892-ben az «*Ebéd után*» (több alak ül az asztal körül) — fára, 110—150, a «*Flirt*» (két alakkal) — fára, 94—128), a «*Mosó asszonyok*» — vászon, 64—100, mindhárom jelenleg is Sedelmeyer palotáját díszíti s egy negyedik, ezen évből: «*Munkálkodó asszony*» — fára, 63—53.; j. t. Stotesburg, Philadelphiában.

V.

... Mindjárt reggel tanácsot tartván a Papifejedelmek a Vénekkel és Irástudókkal és mind az egész Tanácsbeliekkel egybe, Jézust megkötözve elvivék és adák kezébe Poncius Pilátusnak, a Tiszttartónak. És mikor Pilátus a törvénytevő székbe ült volna, külde ő hozzá az ő felesége, ezt izenvén neki: Ne avasd magadat ez igaz embernek dolgához, mert én sokat szenvedtem ma álmomban ő miatta.

Jézus pedig álla a Tiszttartó eleibe és megkérdé őtet a Tiszttartó, ezt mondván: Te vagy-e a Zsidóknak Királyok? És monda néki Jézus: Te mondod! Monda azért néki Pilátus: Király vagy-é azért te? Felele Jézus: Te mondod, hogy én Király vagyok; én azért születtem és azért

MAGDOLNA.
Ecce-Homo.

jöttem a világra, hogy bizonyságot tegyek az igazságról. Valaki az igazságtól vagyon, hallgatja az én beszédemet. Monda néki Pilátus: Micsoda az igazság? . . .

És mikor ő vádoltatnék a Papifejedelmektől és a Vénektől, semmit nem felele. Mondta azért néki Pilátus: Nékem nem szólasz-é? nem tudod-é, hogy hatalmam vagyon arra, hogy megfeszítselek és hatalmam vagyon arra, hogy elbocsássalak? Felele Jézus: Semmi hatalmad nem volna én ellenem, ha néked onnan felül nem adatott volna; annakokáért nagyobb bűne vagyon annak, a ki engemet a te kezedbe adott. Akkor

monda néki Pilátus: Nem hallod-é, mely sok tanubizonyságot tesznek ellened? Jézus nem felele néki egy beszédére is, úgyannyira, hogy igen álmélkodnék azon a Tiszttartó.

Attól fogva igyekezik vala Pilátus őtet elszabadítani.

A Tiszttartó pedig szokott vala az Innepen elbocsátani egy foglyot a község kedvéért, a kit ők kivántak. Vala pedig akkor nékik egy főfoglyok, ki Barabbásnak neveztetik vala. Monda nékik Pilátus: Melyiket akarjátok, hogy elbocsássam néktek? Barabbást-é vagy Jézust, ki mondatik Krisztusnak? Mert jól tudja vala, hogy irigységből adták volna őtet kézbe. A Papifejedelmek pedig és a Vének adák tanácsul a községnek, hogy Barabbást kérnék meg és Jézust elvesztenék. Kiáltának azért viszontag mindnyájan, mondván: Nem ezt, hanem Barabbást. Az a Barabbás pedig vala tolvaj.

Monda nékik Pilátus: Mit míveljek tehát Jézussal, ki mondatik Krisztusnak? Mondának néki mindnyájan: Feszíttessék meg! A Tiszttartó pedig monda: De micsoda gonoszt tett? De azok annál inkább kiáltnak vala, mondván: Feszíttessék meg!

Ő pedig harmadszor is monda nékik: Mert micsoda gonoszt tett? Semmi halálra való bűnt nem találtam ő benne, megostorozván azért őtet, elbocsátom! A Zsidók pedig kiáltnak vala, mondván: Ha ezt elbocsátod, nem lészesz barátja a Császárnak; valaki magát királylyá teszi, ellene mond a Császárnak.

Látván pedig Pilátus, hogy semmit nem használna az ő beszéde, hanem annál nagyobb háborúság lenne, vizet hozatván, megmosá az ő kezeit a község előtt, ezt mondván: Ártatlan ember vagyok én ez igaz embernek vérétől; ám ti lássátok. És felelvén az egész község, monda: Az ő vére mirajtunk és a mi fiainkon. Pilátus pedig itélé, hogy meglenne, a mit kérnek vala. (Máté, Márk, Lukács és János Evangyéliuma.)

A négy evangélista előadásából állította össze képének tárgyát Munkácsy.

1879-ben, Sedelmeyer biztatására kezd először foglalkozni egy biblikus tárgyú kép eszméjével, de nem bízik magában, elejti, meg ismét hozzányúl. Hogyan is? ... Krisztust a XIX. századnak! ... Gondolatnak is vakmerő volt, éppen Renan idejében és a renaissance isten-emberei után. És a saját Jézusát kellett megtalálnia előbb, akiben úgy higyjen, hogy hinni tudjon benne kora és a jövendők népe is.

Mind az a sok filozófia, a mit számtalan kritikusa két világrészben az ő képéről kiolvasott, valószinüleg ott is van az ő képén, — de hogy festette volna ő meg azt a képet, ha mindaz öntudatosan, ezer súlylyal nehezedik teremtő ecsetjére?! ...

Nem is az okoskodás révén találta ő meg, a mit keresett, az összefoglalóan alkotó lángész segítette hozzá, intuitive látta vászonra képét, ezt is, mint valamennyit, ami sikerült. Lapozgatva a bibliát, addig habozik és bizonytalankodik, mig végre megkapja eszméjét s azonnal kész kompozicióban áll előtte képe.

Soha jellemzőbbet, mint ahogy ő markolja össze egy kép keretébe azt, amit a négy evangélista helyben, időben és cselekményben szétszórva ír le. Olyan sorrendben iparkodtunk a fenti idézetben csoportosítani mi is a bibliát, ahogy Munkácsy képe adja azt. Nem kész jelenetet vesz ki a szent könyvből, hanem fókusába fogja zsenije mindazt, a mire a négy evangélista elbeszéléséből szüksége van. Egyazon helyre kellett összecsoportosítania összes szereplőit, már pedig János apostol úgy írja: «Elvivék azért Jézust Kajafástól a törvényházba, vala pedig reggel és ők nem menének bé a törvényházba, hogy meg ne fertéztetnének . . .» (XVIII. 28.) Pilátus is kimegy a néphez, meg visszatér Jézushoz és így folyik le a nagy itélkezés, így festette meg szép apró képekben Tissot is. Talán ez az oka, hogy az Uj-Testamentom e hatalmas passzusát, néhány középkori miniatürista naiv próbálkozásait leszámítva, soha egy festő se vette ecsetjére. Munkácsy e tekintetben is szabadon, egészen eredetit teremtett s legföljebb kompoziciójának módszeréhez találunk ősöket, például Veroneset, Rembrandtot, Murillot.

Négy nap alatt elkészítette a kép első színvázlatát és az 1880. év folyamán kidolgozta.

Amint az első ecsetvonásokat megtette, nyoma se volt többé habozásnak. Már akkor egész lelke az ő Jézusáé volt.

«Mit fest?» — kérdezték tőle ismerősei. «Tizenkilenc század legnagyobb jelenetét!» — felelt ő. «Melyiket? Cézárt? Kolumbust? Luthert? Napoleont? . . .» «Nem! Krisztust, Pilátus előtt».

Minden Megváltók örök sorsát festette meg.

A képet szerette volna elkészíteni a májusi Szalonra, de nem fejezhetvén be a kitűzött határidőre, kérte a kiállító-bizottságot, engednék meg néki, hogy néhány nappal később küldhesse be. Kérését nem teljesítette a zsűri, amint hogy Gustave Dorénak se adott határidőhalasztást, jóllehet édes anyja temetése miatt késett meg. Munkácsy azonban nem tágított s egy külön termet kért külön beléptidíjjal képe számára az Iparcsarnokban, ahol a Szalon kiállítása volt. Ez ajánlatát tárgyalás nélkül elejtette a kiállító-bizottság. Erre a diszitő-művészetek múzeuma, mely ugyancsak az Iparcsarnokban volt elhelyezve, felajánlotta egyik termét Munkácsynak, amire a Szalon rögtön átírt a múzeum igazgatóságához, hogy elzáratja az összeköttetést a Szalon s a múzeum

között, ha Munkácsy képét kiállítják. Valóságos kálváriát járt meg a kép.*

Így történt azután, hogy május közepén Sedelmeyer La-Rochefoucould-utcai palotájában került bemutatóra s ott aratta először csudálatos, legendaszerű sikerét. Heteken és heteken keresztül tódult eléje a közönség, októberig háromszázezer ember nézte meg, Meissonier az elsők közt s meghatottan mondotta: Rembrandt «Éjjeli őrjárat»-a óta ilyen színes képet nem festettek. Szájról-szájra járt annak a kis gyereknek a mondása, akit anyja magasra emelt a tömeg között, hogy lássa ő is a képet. «Nos, látod?» kérdezte őt az anyja. «Látom» — kiáltott föl a gyermek — «de nem hallom!»... Persze azt hitte naiv csalódásában, hogy azoknak az élethíven előtte álló alakoknak meg is kell szólalniok. «Párisban», — írja Jules Claretie a Tempsben — «nincs most szó egyébről, mint képkiállításról. Gambetta a minap délután Sedelmeyernél járt, hogy megtekintse Munkácsy nagy képét. A képkereskedő palotája elől nem fogy a fogatok végtelen sora. Egész Páris megjárja a palota előtti kis kert finom poronddal hintett útját». A főpapság bámulta s magasztalásokkal halmozta el Munkácsy remekművét. A katolikus társaságok előadásokat tartottak a képről és eljött eléje kalapot emelni maga Renan is, mondván: — így képzeltem az én Jézusomat. Valóságos világhódítás volt ez, aki látta, róla beszélt, kötetekre megy, amit a francia sajtó a képről összeírt s lázasan várták a képet Európa és Amerika fővárosaiba. A kép acélmetszeteire aláírást nyitott Sedelmeyer s jellemző, hogy a metsző művész: Waltner még el se készült munkájával, már hétszázezer frank előjegyzés történt.

A «Krisztus Pilátus előtt» kompozicióját mindenekelőtt valami végtelen egyszerűség, nyugalmas egység jellemzi.

Egy, a háttérben nyilt csarnok: a jeruzsálemi tanácsház. Enyhe hajlású dombok, néhány szegényes épület s a derült kék ég látszanak ott hátul. A háttér homlokzatát korintusi oszlopok tartják, beljebb bolthajtáson nyugszik a tető s e bolthajtás kerete alatt tódul be a nép, hogy halálra kívánja Megváltóját. Egy római katona feszít eléjük korlátot lándzsájával. Körülbelül negyvenhárom alak van a képen. Pilátus, a római helytartó, jobboldalt ül, négy lépcsővel magasabban, «a törvénytevő székben, a helyen, mely Lithóstrotosnak mondatik, zsidóul pedig Gabbathának». Körülötte a zsidó Sanhedrin, papi fejedelmek, a nép vénei, az írástudók, — minden idők farizeusai. Jobboldalán a vádló, Kajafás, a szelid Názáretire mutat.

* Figaro. 1881. május 9.

Jézus pedig ott áll középen, nyolc-tíz lépésnyire Pilátus előtt, a törvénytevő szék elé terített keleti szőnyegen. Keze összekötözve s a földig érő fehér köntös rajta, az ártalmatlan bolondok köntöse, amibe Heródes, semminek állítván őtet és megcsúfolván, szolgáival felöltözteté.

Ennyi.

A Megváltó alakja adott legtöbb gondot Munkácsynak.

Akkor se volt véle megelégedve, amikor már Párisban kiállította s Albert Réville, a Collège de France vallás-történelmi tanárának tanácsára, még a kiállítás folyamán, augusztus végén átfestette. Tanulmányai közben átnézte a Vatikán legrégibb Jézus-portréit, Sedelmeyer beszerzett s rendelkezésére bocsátott minden képzelhető Krisztus fejet, még se találta azt, akit ő keresett, azt, «ki az igazságot hozza».

A Jézus alakja!... Egyike volt ez tizenkilenc század óta a művészet legkényesebb kérdéseinek.* Nagy mesterek álmodtak róla. A primitivektől Mikel Angeloig s Mikel Angelótól napjainkig számos különböző Krisztus-családok léteznek a művészetben. A zsidóság nem volt művésznép s nem is maradt révükön semmi, de semmi Jézus-kép. Keresni kellett tehát mindig. Sőt rendelkeznénk bár a leghitelesebb Krisztus-tipussal, akkor is csak úgy keresnők ma és keresnők örökké. Mióta Jézus minden nemzedékekért kínszenvedett, keresi minden nemzedék a maga Jézusát és keresni fogja az idők végeig. Míg csak két hívő akad a világon, egy, hogy elképzelje, a másik, hogy megnézze: a Megváltó misztikus alakja nem lesz megállapítva.**

* Gazette des Beaux-Arts. Tome XXIII. I. Buisson.

** A próféták leírása szerint: Jézus szép volt; feje arányos; orra hosszúkás; homloka nem túlságosan domború, se nem lapos, de nyilt; ajkai kifejezésteljesek. Minden csupa báj, méltóság és okosság; szemei végtelenül tiszták, nézése szeretetet ébresztett s félelmet parancsolt.

A montreáli zárda Jézusra vonatkozó, egykorú latin dokumentuma a következő: «Publius Lentulus a római Senatusnak: Üdv! Ezen időkben jelent meg és itt él most közöttünk egy kiválóan erkölcsös ember, akit az ő tanítványai Isten fiának hívnak. Ő betegeket gyógyít meg és föltámasztja a halottakat. Derék termetű és figyelemre érdemes. Ábrázata olyan, hogy azok, akik nézik, szerethetik és félthetik őt. Hajának színe szőke, tiszta és kellemes, símán húzódik le a fülekig és kissé göndörödve, különálló fürtökben omlik füleitől vállára, a fej közepén kétfelé van fésülve és mind a két fél oldaltvetve, miként azt Názárethben viselik. Homloka nyilt és derült, se folt, se redő nincsen azon; arca síma és enyhe pir szépíti; az orr metszése egészen arányos; telt szakálla ugyanolyan szinű mint a haja és középen kétfelé van választva. Tekintetében bölcseség és nyiltszivűség vagyon; csillogó szeme kék. Megdöbbentő, amikor korhol, társalgás közben azonban szeretetreméltó, észrevételei szellemének élénkségéről tanuskodnak, bár mindenkor megőrzi nyugalmát. Ki sem látta őt nevetni, de gyakran lepték meg őt sírva. Termete meglett, teste egyenes, karja és keze pedig olyan szépek, hogy gyönyörűség nézni azokat. Hanghordozása súlyos. Keveset beszél. Szerény. Szóval olyan szép, amilyen szép csak lehet egy ember. Jézusnak hívják őt, Mária fiának».

Az egyház nemzetközinek kívánja Jézus tipusát s Orcagno «Végitélet»-ének az alakját, az Angeliko («Urunk színváltozása», «A Szűz koronázása», «A Paradicsom»), a Lionardo («Utolsó vacsora») s a Rafael Krisztusait vallja magáénak, akikben szinte emberfölötti a nyugalom s az isteni elem uralkodik. Az olasz hanyatlás Jézus tipusához a mintát Veronese «Utolsó vacsorá»-ja szolgáltatja. Lorenzo di Credi, Luini, Cigoli, Schiavoni, Dolci, Quintin Matsys, Morales, Correggio, Reni s a franczia Lesueur Jézusai alázatosak, szelidek, szinte az erő s a nagyság rovására. Murillo, Velasquez, Ribera Jézusaiban több az erő, mint a szép s lelki emelkedettség dolgában közepesek. Van Dyck s Andrea del Sarto már több ihlettel teremtették meg Jézusaikat. Holbein jellemző, de hiányzik Megváltóiból a báj. Rubens a végletekig naturalista. Rembrandt hatalmasan fejezi ki Jézusainak erkölcsi tartalmát, de fejei kevésbbé sikerültek. Rafael és Fra Bartolomeo Krisztusai csodálatraméltóak, szenvedéseik közepette is megőrzik méltóságos erejüket és szépségüket. A modern Krisztusok között jóságos alak az Overbecké; poétikus a Proudhoné; nemesen pózol az Ingresé, de kemény, szögletes és nehézkes; Flandriné hidegen hágy; Delacroix Krisztus képein a környezet pompája árt a főalaknak («Krisztus az Olajfák hegyén»), Ary Scheffer felfogása pedig lágy, szinte unalmas, annyira édeskés.* Általában jellemző, hogy a Megváltó tipusa mind lágyabb és lágyabb az idők folyamán, az eszme kifejezésben az erő rovására érvényesül. Jézus legrégibb képe, amelyet a pápák a Rómába átszállított Pilátus-lépcsőn helyeztek el, csupa férfiasság, teli erővel és nagysággal; a kezdetleges montreuili «Szent ábrázat» s a besançoni törülköző, kínjai között is erélyesnek mutatja a Megváltót; a Szent Nikodémusnak tulajdonított, faragott Jézus szigorú, erélyes, nyugtalanítóan vakmerő, szinte Don Quichotte Izraelben; a katakombák Krisztusa, a III. századból, férfias, erős; az V. század is így képzeli, így a VIII. is, Szent Kalixtus temetőjében; VII. Konstantin érmein, a X. században, zordonság vegyül az erő ki-

ECCE-HOMO.

* «Le Christ devant Pilate» Gabriel Désiré Laverdant. Paris, chez Dentu.

fejezésébe; a Jameson és Easlake közléséből ismert bizantinus fejek néha majdnem zordonak s általában az igazságszolgáltató, erélyes, habozás nélkül való Jézust ábrázolják. Az ősapostoli időktől el a XIV. századig, a keleti mozaikoktól s a katakombák falképeitől a salamini modern freskókig, mindenütt nem a lágy, az édeskés, hanem az erős lelkű Jézus a Megváltó tipusa.* A középkori diadalmas egyház művészei adják azután belé a «Vigasztaló» vonásait, Giotto és Memmi a «Jó Pásztor»-t festik s bevezetői a Jézus-tipus elpuhulásának; a Renaissance érvényesíti az eszményit Jézusaiban. Mikel Angelo erőt is ád belé, de hovatovább inkább a pogány szépség lép előtérbe s a Megváltó alakjához is a régi görög szobrok szolgálnak mintául, a Názáreti hasonlítani kezd Apollóhoz. A következő századok -- talán a reformáció hatása alatt -- a szenvedő Krisztust festik és faragják izléstelenül barokká, a jezsuiták tucat Jézusa gyárilag készül és terjed el az egész világon. Mi ennek az oka? Ugyanaz, ami az egyházi építészetben általánossá teszi azt az olcsó, szintén tucat modort, amit ugyancsak jezsuita-stílusnak nevezhetünk: nincs abban semmi művészet. A szenvedő Jézust megpingálja az utolsó mesterember is, valamelyes hatása lesz és ez a fő; «lássátok, mit kínlódtam értetek!» ... ezt ismétli szüntelen a reformáció ellen érvelő Jézus és szinte émelyítően fitogtatja sebhelyeit.

Munkácsyt lángelméje vezette s Jézusában a Megváltó ős tipusát éleszti föl, erőt s férfiasságot egyesít méltóságos nyugalmú nagy alakján. Látszik rajta, hogy bőjtölt, hogy átszenvedte az Olajfák hegyén az elhatározás súlyos éjszakáját, de lelki erejéhez illő a testi ereje is, el a Kálváriáig.

Vöröses-szőke haja kettéválasztva omlik vállára; magas homloka, finom metszésű orra, beszédre nyíló ajka, de kivált tekintete oly mennyeileg tiszták, nemesek, hogy bizvást imádja őt Isten fiának a hívő lélek, de hisz megváltói erejében az is, aki a gondolattól várja az üdvösséget. Ez az, aki az igazságot hozta — és mindnyájunknak, mert megismerésre és így szeretetre tanítva, a megbocsátás apostola.

Semmi vallási rajongás az arcán, hisz küldetésében. Szelidségében több az öntudatosság, semhogy elpuhulna. Sokkal jobban ismeri sorsát, semhogy alázatosságnak vehetnők nyugalmát. Ne kívánjuk őt roskadtabbnak ebben a pillanatban, hisz most tesz hitet egy egész élet igazságáról; könnyebb meghalni egy eszméért, mint emelt homlokkal vállalni érte a halált, amikor egyetlen szóval menekülést is nyerhet még. Az emberi gyöngeségekkel megküzdött már az éjjel, amikor egy-

* U. o.

maga volt ébren a gethsemanei kertben, azt már elvégezte lelkében, hogy ő veszi először vállára tanításáért a keresztet. És ha talán elszálló ábrándjai után tekint égre emelt szeme, nincs nézésében nyoma se annak az enyhe őrületnek, a melylyel álmait követi az ábrándozó: Istenét keresi és ugy érezzük, úgy hisszük neki, hogy ő látja.

Mi is látjuk.

Munkácsy Krisztusa — írja Buisson a művészetek európai közlönyében, a Gazette des Beaux-Artsban — Rembrandt patetikus Krisztusainak a családjába tartozik; de mint alkotás teljesen az övé és olyan Krisztus, aki a történelemben a mi korunk jellemét fogja képviselni... Valaki így szólt mellettem (a kiállításon): «Ez egy nihilista, aki a cárral dacol». Telve vagyunk egészségtelen, ostoba politikai ideákkal, telve a minapi tragédia emlékével* s ezeket keverjük mindenbe. Nem, ez a Jézus nem nihilista, nem a tagadás szelleme! Sőt ellenkezőleg, méltóságos alakja minden izében maga a hivés. Munkácsy Krisztusa olyan szemlátomást hisz magában, mint ahogy az igazságban hiszünk; hirdeti azt, ami szuverénül jellemzi az igazi Krisztust, hogy ő «az út, az igazság és az élet.» Soha ez a tipus mélységesebben kifejezésre nem jutott. Kétségkívül nem ez az a Jézus, aki Júdás csókjára azt kérdezte: «Barátom, miért jöttél?», de az, aki egy napon ostorral űzé ki a templomból a kufárokat, aki, maga lévén az igazság, méltatlankodva hallja Pilátus ajkairól: «Micsoda az igazság?»... Voltak, akik észrevették, hogy feje fölül hiányzik a dicsfény, amely ott ragyog Rembrandt Jézusainak a feje körül. Igen, Rembrandt Megváltóinak nem egyszer szükségük volt az aureolára. De hát mi szüksége volna arra a külső megkülönböztető díszre ennek a Jézusnak, akit művészének ihlete olyan egész lényében föléje tudott helyezni környezetében mindenkinek? Imperium super humerum ejus.

A történelmi festészet remek alkotásai közé tartozik *Pilátus* alakja is: a kerek fejű, zordon opportunizmus, a hatalmas, az örökidőkre uralkodni látszó Róma képviselője; szánakozva küldi keresztre az ábrándozó Názáretit, aki a római paragrafusok ellen nem vétett, de keresztre küldi, mihelyt rést tud ütni az ő pilátusi okosságán, érdekeire hivatkozván, a ravasz Kajafás. Addig érdekli az a nem hétköznapi ember, a ki itt, messze az előkelő Urbstól, bölcsészeti elvekről, az igazságról szóllott s akit nyilván meg sem érthet ez a zsidó csőcselék. Pilátus kész volna vitatkozni véle, mert ugyan «micsoda az igazság?»... Ez az a

* II. Sándor orosz cár ez év március 13-án esett áldozatul a nihilisták dinamitjának.

római patricius, aki majd tizenöt, húsz év mulva, köszvényét gyógyíttatva, elbeszélget a Posilippon barátjaival a fórum nagy kérdéseiről, a mindenható császár szeszélyeiről, az udvari ármányokról, apró eseményekről, melyektől, azt hiszi, a világ sorsa függ. És majd szóba kerül az ő néhai palesztiniai helytartósága is, amikor annyit vesződött azzal a képtelen zsidó népséggel ... És majd szóba kerülnek a szép zsidó asszonyok. Ah, volt ott néhány valóban keleti tipus! ... Emlékszik egyre, egy vörös hajú, párduc mozgású leányra, aki apró lebujokban táncolt, míg egyszer aztán eltünt szem elől ... Gyönyörű jószág volt! ... Hova is lehetett?! ... És egyik barátja, aki akkoriban járt nála Palesztinában, jobban tudja a vörös hajú szép Magdolna sorsát, tudja, hogy valami ábrándozó nyomába szegődött s azt követte rajongva.

«Valami galileai ember volt, akit később, ha nem csalódom, keresztre feszíttettél. Nem emlékszel reá?»

«Nem emlékszem» — felelé Pilátus.*

Pilátus jobbján áll Jézus vádlója, a főpap, Kajafás. «Kajafás pedig az vala, aki azt adta a Zsidóknak tanácsul, hogy jobb volna egy embernek meghalni a községért.» Ő követelte halálra a Megváltót, ezt mondván:

«Bizonnyal megtudtuk, hogy ez a népet felháborítja és megtiltja a Császár adójának fizetését, mivelhogy mondja magát lenni ama Király Krisztusnak.» És a midőn Pilátus haboznék, semmi halálra való bűnt nem találván benne, — Kajafás szinte méltóságosan odalép a törvénytevő szék mellé s Jézusra mutatva, így szól: «Ha ezt elbocsátod, nem lészesz barátja a Császárnak!» ... Mennyi gőg, mennyi gyűlölet van e bámulatosan festett alakon!

De fogynak jelzőink és kikerülhetetlen az ismétlés, ha e remekmű valamennyi alakját külön-külön jellemezni kivánnók. Mennyi ádáz indulat s mily tökéletesen kifejezve!

Az az előkelő alak — talán Annás, a Kajafás ipa, aki abban az esztendőben főpap vala — Pilátustól balra, milyen irgalmatlanul nyugodt s akik halálra kivánják, azok a gonosz arcú három vének, akik közül az egyik szinte a fogaival tépné meg, ha eléje nem állt volna a római katona, őstipusai a fanatizmusnak, az irígységnek, kajánságnak és kárörömnek.

Jézus balján ül, piros köntösben, egy vén farizeus, — az örök farizeus. Kancsal szeme, szigorúan zárt ajka, de főként magatartása jellemzik. Potrohos gazdag ember, természetes ellensége minden haladás-

* Anatole France: «Procurateur de Judée».

nak, annyira gonosz, amennyire önző. Egyedül csakolyan gyáva, amilyen kihivó itt, törvény elé kerített áldozatával szemben.

A birák megbújva Kajafás mögé!...

Az első pillantásra azt hinné róluk az ember, hogy hülye cselédjei a főpapnak, de gondosabban vizsgálva, látjuk, milyen vén róka az egyik. Egész kulturhistóriai fejezet ez a jeruzsálemi bíró-fej.

A fanatizált tömeg szószólója az a fiatal legény, aki a «Feszítsd meg!»-et ordítja és a másik, aki gúnyolja Jézust. Együtt jöttek ide Kajafás udvarából «hol pökdösének az ő orcájára és őtet arcul csapdosák».

Besodort magával a tömeg egy olyan embert is, aki még csak bámul, nem tudja mi történt, ott áll balról, ő a legutolsó, tátott szájjal lesi az esetet. El fog majd menni a Kálváriára is utána, látja majd lerogyni a kereszt súlya alatt és ott lesz, a mikor mindenek elvégeztetvén, Jézus lehajtá fejét s kibocsátá lelkét... És akkor se fogja tudni, hogy mi történt előtte.

Egyetlen egy van a tömegben, aki szánakozva tekint Jézusra és könye is csordul majd érte: egy asszony...

Összes kritikusai* – az egész világsajtó magasztalta e képet – elismerik, hogy soha művész hatalmasabban eszközeinek birtokában nem volt. Színeinek szépsége, az öltönyök komoly pompája, fény- és árnykezelése, széles, dús ecsetvonása, olyan egységes harmóniában adják a Passio nagy ideáját, hogy csak Bach roppant zenei alkotásaiban adatik hasonlót éreznünk.** Magyar birálói közül Silberstein Ötvös Adolf írta, hogy a festmény árny- és fény-elosztása mesteri. A csarnok előterébe baloldalról esik be az élénk oldalvilágítás, megvilágítva a főalakokat, legerősebben Krisztust s mintegy az ő alakjáról olvad azután le fokozatos harmóniában az összes többi világosság. A csarnok hátsó része félhomályban van s ez annál mélyebben hat, mert egészen hátul, az oszlopok közt belátszó, dombos keleti tájék világos épületei fölé derült kék ég borul. Ebben a hátsó félhomályban egy csomó fej, a melyeket csak apró, könnyed reflexek különböztetnek meg egymástól, alig egy-két alak válik ki közülök erős világításban, mint például középen

* A francia, angol s német kritikákat összegyűjtve, kiadta 1886-ban Sedelmeyer: «Christ before Pilate, by M. de Munkácsy» (Paris, 6 rue de la Rochefoucauld).

** All the beauty of colour, which Munkácsy unfolds here for the first time in its fullrichness, all the picturesqueness developped by the broad and bold handling of his brush, all the contrasts of light and shadow, only serve to express, in a harmonious whole, the grand Idea of the Passion, such as perhaps only Bach has felt and expressed, in his powerful musical compositions.» W. Beckmann.

az a pompás barna suhanc, aki Jézusra mutat s vakítóan fehér burnuszának színe cikázó villámként tépi szerte maga körül a homályt... Színhatását, mint számos párisi és bécsi kritikusa már elmondotta, Rembrandt óta meg nem közelítették. Tónusainak mélysége és fényereje - jóllehet valamivel nehézkesebb a háttérben ezúttal, mint volt a Milton-on — megdöbbentő. Hatalmas, a különböző valőröket a legpompásabb egységbe olvasztó összhangban simulnak ecsetje alá a legpazarabb színek. Nem kiáltozik itt semmiféle piros, nem nyugtalanít semmiféle zöld, egymásba hangolódik valamennyi és egységes, nyugodt, erejében teljesen egyensúlyozott az egész... A «Krisztus Pilátus előtt» arról tanúskodik, hogy Munkácsy még mélyebbre hatolt művészetében, kvalitásai gazdagodtak s a nélkül, hogy idegen támaszokat keresett volna, csupán önmagából fejlődve, egyedül a saját útján haladván. Hosszú évek óta nem festettek ilyen képet s ki tudja, nem kell-e csakugyan visszamennünk Rembrandtig, hogy a kolorit mesterei között párját találjuk.

ECCE-HOMO.

Az itéleteiben óvatos Buisson pedig, a Gazette des Beaux-Arts-ban így nyilatkozik a kép festéséről: Munkácsy modorában a megtört vonalaknak s a színek változatosságának oly nagy szerep jut, hogy képének egységes volta merőben a világosság elosztásától függ. Szerencsésen sikerült is ez jelen képén, bár talán a baloldali utolsó alak kék köntöse halványabb lehetne, talán elkelne némi pára az oszlopok alatt álló alakok feje fölött s talán az egyszerüsítőbb szem feláldozna egy keveset a burnuszok és köntösök fehérségéből az előtérben?...

Persze csak aféle igénytelen óhajtások ezek. A színek s a világosság kvalitásai kitünőek. Valőrjei az alakokon, a testeken, a ruhákon, Pilátus trónszékének lépcsőin s a kép összes előtérben adott részein nem csupán gyönyörűségeül szolgálnak minden igazi koloristának, de egyszersmind gazdag tanulmány tárgyául kinálkoznak. A kép részleteiben vannak bájosak és vannak nagyszerűek. A katona karja s dárdája úgy van térbe föstve, hogy hasonlót nem láttunk Rembrandt «Éjjeli őrség»-e

óta. És mindez egyszerűen, festék-halmozás, vakolás nélkül, nyoma sincs sarlatánságnak vagy szemfényvesztősködésnek. Soha Munkácsy remekebbül nem festett s megtaláljuk e képén összes teknikai erényeit egy magas röptű ihlet szolgálatában.

Ha sorra szednők, ki nem fogynánk az e képhez fűződő legendákból.

Sedelmeyer végig utaztatta Európán, azután a filadelfiai nábob, egy óriási árúcsarnok tulajdonosa: John Wanamaker vásárolta meg félmillió frankért s ő utaztatta végig Amerikán, mielőtt elhelyezte a filadelfiai árúcsarnokban, ahol Munkácsy is megnézte a nyolcvanas évek végén. (Itt említjük meg, hogy éppen ez amerikai útja alkalmával festette Filadelfiában Politzerné arcképéhez a vázlatot.) Ünnepelték, magasztalták mindenütt. Talán csak a mi Jókaink nemzeti jubileuma fogható ahoz, hogy milyen diadalmas fogadtatásban részesült a kép és művésze Budapesten, itthon. Örömkönyek közt gondolt vissza Munkácsy e «Pilátusi időkre», valahányszor eszébe jutottak s de sokszor eszébe jutottak, a mikor már fáradtan, néha egészen kimerülve el-elmélázott esténkint utolsó alkotása, a harmadik Krisztus-kép előtt...

A «Krisztus Pilátus előtt»-öt Ch. Waltner karcolta rézbe. Műve méltó az eredetihez. Két teljes évig dolgozott a rézlapon s el egész az ecsetkezelésben nyilvánuló zseniálitásáig a Mester egyéniségének, bámulatos híven adta vissza a festmény összes finomságait és színgazdagságát.

VI.

1881 végén már a «Kálvárián»-ra gondol Munkácsy s festendő képének egész karakterét jellemzi, hogy ezúttal nem a teljes kompozició az, ami elsőül ötlik eszébe, hanem a kép részleteivel kezd foglalkozni, — nem is a Megváltó keresztre feszített alakja az első gondolatainak sorrendjében, hanem egy megdöbbent vén farizeusé, aki görnyedten, lehorgasztott fővel hagyja el a Kálváriát és lelkében hallja már a jövendő idők vádját, tépelődik már, hogy: mit cselekedtünk?!...

Ezt az alakot *(«Megdöbbenve»)* festi 1882-ben január 25-én, egy délelőtt s ez adja meg azután az egész alkotás alapgondolatát.*

Nem a szó szoros értelmében vett vallásos képet akart fösteni, hanem inkább világhistóriai jelentőségét óhajtotta kifejezni ama bibliai jelenetnek, mely a hóhérok kezére adott Jézus keresztje körül lefolyt, megfestve a Kálváriára emberőseinket, bennünket és utódainkat, a Meg-

* Ez a kép Párisban van, T. Kádár Gábor tulajdona.

váltóját annyiszor megfeszítő emberiséget, akik, miután már halálra hurcoltuk Messiásunkat, akkor döbbenünk meg, fenszóval kiáltva: «Bizony, ez ember Istennek Fija vala!»

Tisztán emberi oldaláról nézte tehát tárgyát.

Egy közönséges gonosztévő utolsó pillanata is megrendítő a vérpad körül csoportosult tömegre; a halál nagy irgalomkeltő, bár magunk hívtuk őt valamelyes «igazság» nevében, — megrémülünk, félünk és rettegünk, mihelyt megjelent s érezzük, hogy nem volt jussunk az ő munkájába avatkozni. Milyen lehetett annak a vérpadnak a hatása, amelyen Jézus halt meg?...

Ezt kereste Munkácsy. Eddigi szokásától eltérően, szinte valamennyi alakját külön-külön dolgozta ki, a különböző lelkiállapotok kifejezésére törekedvén.

Felfogásának ez iránya teszi képét eredetivé s annyira egyénivé, hogy senkinek eszébe nem jut előtte, hányszor, de hány nagy mester megfestette már e jelenetet és hogy a Kálvária valamennyi alakja, minden gesztus, az utolsó kis mozdulat is, szinte szentesítve van már... Ő újat mert és újat tudott alkotni; említsük meg azt is, hogy e képén csakúgy, mint a megelőzőn, saját kora gondolat- és felfogás-fejlődésének kifejező mestere Munkácsy. Öntudatlanul?... Részben öntudatlanul, intuitive teremt ezúttal is, sőt azt merném állítani, hogy képének azok a részletei a legsikerültebbek, a melyeken legkevésbbé érzik az elemzés. Ha koncepciójának egységében akad némi zökkenő, annak bizonynyal ott a magyarázata (óh, milyen megalázóan kényelmes mesterség a kritikusé, milyen könnyű megtalálni egy nagy alkotás gyöngéit!), hogy ezúttal többet okoskodott, többet filozofált, teremtő ecsetjével a kezében inkább tudta azt, amit csinál, mint a mennyit érezett. Talán éppen birálói, akik oly lelkesedve boncolták a Pilátus-kép eszméjének minden apró porcikáját, ők csábították Munkácsyt, hogy ezúttal maga is, már megelőzőleg, aprólékosan számot adjon magának tervezett alkotása filozofiájáról, aprólékosabban, semmint az arra intuitive teremtő lángelménck szüksége lehet.

Pazar előkészülettel fogott munkához; egész raktárt gyűjtött az öltönyök megfestéséhez, a lovas alakokhoz kitömött paripa állott műtermében, Európa s Amerika sajtója ügyelte, hogy mit csinál. Modeljeit kapkodva vallatták. A Pilátus ekkor járt diadalmas körútján s az elismerő magasztalás, a mit mesterének két világrészben aratott, csak annál jobban lelkesítette a pihenés nélkül dolgozó Munkácsyt.

1884 márciusában készen volt a kép.

Sedelmeyer úgy intézkedett, hogy akkorra a «Krisztus Pilátus

előtt» is visszaérkezzék Párisba, külön pavillont építtetett La-Rochefoucauld-utcai palotája udvarán, a melyben a két remeket egyszerre állította ki, április 25-én.

És még egyszer meghódította Munkácsy egész Párist, a pilátusi napok újra kezdődtek . . .

Munkácsy új irányt teremt a művészetben! Új életet önt a Flandrin óta bágyadt és haldokló bibliai festészetbe: az ő saját eredeti képességeivel, a melyek több tudásra, mint naivságra vallanak, egész temperamentumával, a miben kevesebb az idealizmus, mint a valóság intenziv megfigyelésére irányuló készség és így oly egészen alkalmas korunk eszméinek a kifejezésére. Egy ugyancsak kevéssé misztikus hajlandóságú korban, a mikor rajongunk a kézzelfogható igazságokért, amikor el vagyunk telve népszerüsített, úton, útfélen hentergő históriai tudással, arkeologiával, ő a bibliából keres tárgyat ecsetje alá, keresztény forrásokból merít s kielégíti a históriai és néprajzi kívánalmakat is. Lesznek, -- magam is azok közé tartozom, -- akik az isteninek néhány árnyalattal gazdagabb érvényesülését óhajtanák, de mindegy, nagy az, a mit ő megkísérlett és korszakot jelez: bimbózásra serkenti a «grand-art»-nak egy egész, már-már kiszáradófélben levő ágát . . .* Soha talán a Golgota misztikus és rettentő jelenete drámaibb, grandiózusabb módon elénk állítva nem volt.**

A keresztrefeszítés tragédiája csak anya-eszméje a műnek s hogy dramaturgiai kifejezést használjunk, az csak az expozició: Munkácsy képének eredetiségét és nagy vonzóerejét a fejlődés megfestésében kereste, a jellemek tanulmányában, a tragédia következményeinek bemutatásában. A kép két részből áll s nem az a fontosabb, a melyen ott a két lator között a keresztre feszített Jézus. Ez a jelenet a kép jobb szélét foglalja el és hátra, másodtérbe van tolva; az előtérben egy katona ül, tétova közönynyel arcán, mint akinek az a parancsa, hogy ott üljön, törődik is ő azzal, hogy miért . . . A megfeszített Jézus az ő Atyja kezeibe ajánlotta és kiadá lelkét; a dráma befejeztetett; feje — bámulatos az érzelmek kifejezése azon -- ég felé emelve, a honnan sugaras világosság tör keresztül a felhőkön. A két lator, társai a kínszenvedésben, nincs oldala mellett, kissé hátrább ásták le nekik a bitókeresztet, úgy, hogy az egyik (Gestas) szemközt, a másik (Dismas) oldalt esik a nézőnek. (Ez az elhelyezés remekül segíti légtávlatba a csoportot s járul a kép reliefjéhez.) A kereszt alá omolva, anyai kínjaiban vergő-

* Doncieux.
** Dalliguy.

dik, csókolja fia átszegezett lábát a Szűz-Anya; mellette térden állva zokog Mária-Magdolna s velük Márta és János apostol; a hóhér, létrájával vállán s kezében a szekercével, irgalom, de egyszersmind gyűlö-

RÉSZLTE AZ ECCE-HOMOBÓL.

let nélkül tekint a kétségbeesett csoportra; hogy ezt feszítette keresztre vagy mást, mindegy az néki, ő a dolgát végezte ... A tömeg — egy katona szorítja őket vissza lándzsájával — Krisztust nézi, ki részvéttel, ki meg irónikusan, szennyes gúnyt köpködve a Megváltó halálkínjai közé. Mindez azonban, bár a kép tulajdonképpeni tárgyának ezt tart-

hatnók, úgyszólva csak járulék. Amit Munkácsy meg akart festeni, a mit csodálátraméltóan fogott föl s adott vissza, azok a keresztrefeszítés aktusának következményei. A tömeg, megelőzve a hóhért, most száll le a Golgota lejtőjén: a farizeusok egyikét lelken ragadta már az önvád; szalad onnan, hátra se tekintve, mintha kísértet űzné;* mögötte lóháton egy főember, aki hallva Jézus végső szavait, félig hátrafordult s mintha megdermedt volna nyergében a Megváltó haláltusájának láttára, arckifejezése remek, az irgalom küzködik rajta a rémülettel; két farizeus a lovas mellett halad, ők ne néznek hátra, az ifjabbik arról iparkodik meggyőzni, széles gesztusokkal beszélve neki (és milyen elmés a balkar mozdulata, amely úgyszólva visszaviszi a kereszthez e két távozó alakot), fehér szakállú, öreg társát, hogy itt az igazságnak tétetett elég, — a megdöbbent öreg azonban, aki maga sincs már nagyon távol sírjától, meggörnyed gondolatainak súlya alatt s talán a végső számadás jutott eszébe, a melyet maholnap az Örök-Birónak kell adnia az itt történtekről . . .

A kép egész baloldala remeke a megszerkesztésnek. Azok a megdöbbent, dúlt arcú, lelkiismeretükkel küzködő alakok valamennyien arról tanuskodnak, hogy az eszmék, a melyekért a keresztre feszített kínhalált szenvedett, csak annál erősebben élnek. A művész még magasztosabb kifejezésre juttatja eszméjét annak az ifjúnak az alakján, a ki az előtérben fordul a kereszt felé s meglepve, szíve mélyéig megindulva hallja Jézus utolsó szavait.

Munkácsy ebben is eltér a hagyománytól s a hagyományos római katona helyett, aki a Megváltó kínszenvedését látva, megtért, a meghatott ifjú alakját festi s benne mintegy magát az ifjúságot, amint egész lelkét tárja az új eszmék felé, hogy átadja majd azokat a következő nemzedékeknek . . .

* Munkácsy némely magyarázói Judást vélik felismerni ez alakban, de úgy tudom, hogy a Mester nem gondolt az áruló apostolra, aki, a Biblia szerint, nem is volt már akkor Jézus közelében.

Munkácsy az Ecce-Homo befejezése után, foglalkozott Judás alakjával, meg akarta festeni Judás csókját, az Olajfák hegyén esett találkozóját Jézussal s lelkesedve gondolta el azt az éjszakai jelenetet, a melyben annyi teknikai bravurra nyílik alkalom. «Egy katona majd fáklyát emel Jézus elé — mondta, tervezett képéről beszélve, — s a háttérben is lesz néhány fáklyás ember. Pompás világítási effektusok kerülnek majd ki abból.»

Érdekes az is, hogy Judás alakját nem képzelte ő annak a hagyományos, csúf, kancsal, vörös zsidónak, a milyennek néhány egyházi festő s a primitivek adják. Az ő egyszerű, természetes okoskodása szerint Judás, aki úgy be tudta lopni magát Jézus szeretetébe, már ezen az alapon is, megnyerő külsejű, kellemes arcú fiatal ember lehetett, «valami szőke, szláv tipus». Egy fiatal lengyel vagy galiciai zsidó legényt készült keresni modelnek, Judás alakjához.

A mély hatás, a melyet Munkácsy képe az első pillanatban a nézőre gyakorol, a következő filozofiai gondolaton alapszik: egy nagy szellem martirhalála nem vet gátat eszméi utjába, sőt épen azok, akik halálra hurcolták, azok viszik szerte lelkökben a kereszt alól azt a kétséget, a mely lassan-lassan szent meggyőződéssé érik. Ebből a szempontból tekintve, Munkácsy műve bizonnyal egyike a legszebb alkotásoknak, a mire valaha művészt a Kálvária ihletett; a kritika találhat a részletekben kifogásolni valót, elmondhatja, hogy sok a bitümös tónus, de el kell ismernie, hogy a Mester, akinek lelkében megfogant e valóban nagy mű s aki meg is alkotta, egyike korunk művészetében a legszebb erőknek.*

A «Kálvárián» hatalmas alkotás, gyönyörűen van megfőstve s óriási érdeme az, hogy új felfogása révén szinte új életre hívja az elmult századok mögül a történelemnek egy epizódját.** A «Pilátus» legendaszerű sikere után egy ujabb vállalkozás kétszeresen bajos volt és Munkácsy tisztában lehetett azzal, hogy ezúttal még követelőbbek lesznek véle szemben. «Egy pillanatig se habozunk annak elismerésében,» — írja a Paix, 1884 április huszonnyolcadiki számában, — «hogy a Kálvária, mely tárgyának megoldásában sokkal nehezebb, nem csupán azért, mert a jelenet plein-airben s komor világításban állítandó elénk, de mert kevésbé új, fölülmulja a másik, pedig annyira csodálatraméltó művet. Munkácsy immár, s ezt komolyan tőle senki el nem vitathatja többé, korának első festője, úgy ihletének magasztos volta, mint ecsetjének hatalma révén. Egyike ez a legszebb képeknek, a melyeket valaha festettek. Hogy emelkedett Munkácsy ilyen magasra? Egyedül talentuma, ügyessége segítette? Nem. És bár vennék hasznát korunk festői a példának, a melylyel e nagy művész szolgál nékik. Szédítő sikerét annak köszönheti, hogy lelkiismeretesen, sokkal lelkiismeretesebben, mint mások annyian, megbecsülte művészetét. Dolgozott és gondolkozott. Nem állott be apró vásznak boltosának, pedig hát olyan diadal után, a milyet ő aratott, ugyancsak dús áron kelnének apró vásznai is. Híven magasra helyezett eszményéhez, elmélyedt választott tárgyába, türelmesen foglalkozott véle mindaddig, míg végre látnia és éreznie adatott azt, amit ime elénk tár, hogy lássuk és érezzük mi is. Nem állit ő kirakatba holmi úgynevezett reformátori eszméket, nem vitatja ő magára azt a hivatást, hogy valam «új» művészetet teremtsen, hogy valami olyan módszert alkosson, — megvetve minden nagy művészt, aki valaha előtte létezett, — a miről senkinek fogalma se lehetett, míg ő Messiásként meg nem érkezett. És így

* Albert Wolf.
** Edmond Jacques.

történt, hogy ott van az első sorban azok között, akik minden idők folyamán dicsőségére váltak valaha a festőművészetnek».

És mindaz, a mit a fentiekben idéztem, csak csekély töredéke a francia kritika kötetekre menő magasztalásainak. Ugyanígy lelkesedtek német s angol műbirálói.* A képet, párisi kiállítása után, egyenesen Budapestre küldte bemutatásra Sedelmeyer, — ezt Munkácsy óhajtotta így, — hogy azután induljon világkörútjára, tőlünk Bécsbe s onnan Angliába, bejárva Londont, Liverpoolt, Manchestert, New-Castlet, Glasgowot. Azután Amerikában folytatta diadalútját. Angliában a lelkipásztorok prédikáltak róla.

A mikor budapesti kiállítása után, — ahol egy hét alatt 92,000 ember nézte meg s fejedelmi módon ünnepeltük mesterét, — Bécsbe került, így írt róla A. v. Wurzbach: «Ez az első képe egy modern Mesternek, a mely olyan rendkivüli alkotása a lángésznek, hogy menten be kell vallanom, miszerint előtte kritikusának csak csodálat a dolga. E nagy vászon minden hüvelknyi kis darabja oly nagyszerű, olyan hallatlan és soha nem látott művészi képességről tanuskodik, tárgyának oly kiváló kolorisztikus virtuozitását és mester voltát bizonyitja, mint a jelenkor egyetlen más műve sem, Rembrandt óta. Nem a pillanatnyi lelkesedés adja tollam alá a szavakat. Az idén, májusban láttam a képet először, Párisban s tartózkodtam minden véleménynyilvánitástól, mert azt hittem, talán elfogulttá tett valami mellékkörülmény, — talán első megpillantása annak, amit látni nem reméltem, elkápráztatott. De midőn ma újra láttam a művet, ugyanazt a hatást gyakorolta reám. Bizonynyal nincs tehát holmi pillanatnyi kábultság nyüge alatt az itélőképességem: e Keresztrefeszítés, vagyis inkább ez a Golgotha (mert ez volna a kép helyes cime) Rembrandt «Éjjeli őrség»-e óta a legrendkivülibb művészi alkotás és 222 esztendő óta nem produkált a művészet olyan harmadik képet, a mely e kettőhöz fogható volna, kivéve talán épen Munkácsy «Krisztus

* Sedelmeyer összegyűjtött egy díszes kötetre valót a «Kálvárián» kritikáiból s ki is adta az amerikai amatőrök óhajtására: «Christ on Calvary by M. de Munkácsy, 1887. Published by Ch. Sedelmeyer 23d Street Tabernacle und 286, Fifth Avenue, New-York, also 6, Rue de la Rochefoucauld 6. Paris». A kiadás teljesen elfogyott. Itt említjük meg azokat az amerikai amatőröket, akiknek gyűjteményeiben Munkácsy-képek vannak. New-Yorkban: W. H. Wanderbilt, William Astor, Henry G. Marquand, August Belmont, Morris K. Jesup, Henry Hilton, Ferd. Blumenthal, G. J. Osborn, O. D. Munn, Ch. Smith, Jay Gould, L. Roth, Robert L. Stuart, Geo. J. Seney, J. M. Fiske, A. Wilson, E. A. Moen. Baltimoreban: W. T. Walters. Filadelphiában: John Wanamaker, J. Wiltstack és H. G. Gibson. Chicagóban: Potter-Palmer. Bostonban: Rice. Clevelandban: H. B. Hubert. Detroitban: General Russel A. Alger.

Pilátus előtt»-jét. A müvészethistória finom izlésü és járatos ismerői megemlékezhetnek esetleg a C. L. Müller hires képéről, mely a rémuralom idejebeli St.-Lazare fogház jelenetét ábrázolja, a mikor az utolsó áldozatokat szólítják vérpadra s mely a párisi «Musée de Luxembourg»-ban van, de bármily rendkivüli légyen is e mestermü, túlságosan magán hordja keletkezése korszakának tipusát és bélyegét. Munkácsy képe ment ezektől is; az ihlet, mely ecsetjét vezette, nem szenvedett semmiféle mellékkörülmények befolyásától s bizvást elhihetnők, hogy akár Tizián, akár Rembrandt idejéből való. Nincsenek szavaim, hogy műbecsét kifejezzem: klasszikus alkotás, századokra, minden jövendőkre szóló alkotás ez».

MEGDÖBBENVE.
A kálvárián.

Körülbelül ötven alak van a képen, harminckét fej teljesen kidolgozva. A kép fókusa, azaz a távolság, a honnan a néző a legegészebb áttekintést nyerheti: harmincöt lépés.

Szóljunk a kidolgozásról.

A mióta a Miltonnal Munkácsy teknikája új irányba tért, a szinezésre oly nagy gondot fordít, amilyet az a valódi művésztől megkövetel. Lassankint szakított azzal a sötétséggel, amiben ecsetje eleinte betegeskedett, palettája azóta változatosabb és gazdag; soha pazarabb a lokális tónusokban festői egyéniség nem volt; ami pedig az összhangot, a színeknek orkhestrális hatását illeti, valósággal nábob ő a színek társításának kombinációjában. A «Kálvárián» festésében ugyanazt a módszert követte, ami oly remekül bevált a «Krisztus Pilátus előtt»-ön. A legkülönfélébb kosztümöket használva, itt-ott elszórt egyes fehér foltokat, melyek szinte sugarasan világítanak ki gazdag színkörnyezetükből. Így éri el azt a bűvös hatást, amit szépségesen összerezgő színellentétei okoznak. Ezek a fehér foltok valami különös jellegűek, kevésbé aranyosak, mint Tiziánéi, olyanformán hatnak a környező színek között, mint a csipkék és a gallérok némely Rembrandt-arcképen. A Munkácsy fehérjei hiresek lesznek, vagyis jobban mondva, már híresek. Van továbbá a *Kalvárián* mesterének föstésében valami nemes bőkezűség, a minek térítőleg kéne hatni a mai vérszegény művészet híveire.

Munkácsy szerint egyik első kötelessége a művésznek, hogy dúsan

táplálja a vásznat; nem is fösvénykedik ő a föstékkel. Mielőtt felrakná a felső színeket, erős, széles ágyat vet alájuk, a melyen majd kényelmesen elnyújtózhatnak, érvényesítve vagy minden színsűrüségüket vagy pedig átlátszó tisztaságukat. A kereszten haldokló Jézus lába előtt áll János apostol; remek köntösének színe szinte meghatározhatatlan, a rubint olvad azon mesés szinösszhangba a gránáttal. Ez a remek tónus a színek ugyanazon módszerrel történt szomszédosításának az eredménye, amit Delacroix alkalmazott s amelyet a velenceiek is követtek. Elismert nagy érdemei mellé sorakozik az is, hogy munkásnak is elsőrendű ő, azt hirdeti, hogy a böcsületes embernek értenie is kell mesterségéhez.

A részletek színhatásait pasztellel kereste, e gyönyörű tónusokba simuló, de rövid életű anyaggal, amely ha valaha csakugyan rögzíthető lesz és úgy, hogy színeiben az idő folyamán ne szenvedjen, át fogja alakítani az egész festőművészetet.

A nagy képet szintén *John Wanamaker* vásárolta meg s Filadelfiában van; rézbe Ch. *Koepping* karcolta, egyike korunk legkitünőbb műkarcolóinak, aki Bracquemondval, Legrosval és Waltnerrel a Rembrandtok és Guardiák szintjére emelte a modern, úgynevezett «acélmetszést».

VII.

A «*Kálvária*» háttere, az a súlyos, föllegterhes, földrendítő viharra torlódó égbolt, a mely remekül fogja keretbe az emberiség komédiájának e legtragikusabb jelenetet, hangulat dolgában is ugyanolyan pompásan segíti — valóságos szín- és tartalom-filozófiai egységben — a kép összhatását.

Egyike volt ez a legkényesebbeknek a művész feladatai között.

Egy kis vörös vagy sárga színnel több, valamivel fantasztikusabb forma a felhőknek s könnyen színpadiassá válhatott volna az, amit ő fölségesen komornak tervezett. Hisz', ha van jelenet, a mely igazolja a regényeskedés legképtelenebb színorgiáit, hát ez a jelenet az: valósággal csábítja a piktort, hogy megfesse a felhők közé a haragos Istent.

Olvassa el akármilyen szegény fantáziájú ember a Bibliában, hogy mi kell ide: mikor eljött volna a hat óra, setétség lőn az egész tartományban, mind kilenc órakorig; és meghomályosodék a nap, és a templomnak kárpitja középen ketté hasada és a föld megindula és a kősziklák megrepedezének; és a koporsók megnyilának és sok szenteknek testek, kik elaludtak vala, feltámadának . . .

Hányszor s hányféleképpen megpróbálkoztak már ezzel a festők!

Munkácsy két nagy vásznon próbálgatta elébb a *Kálvária* felhő studiumait s ezekből lett két szép tájképe: «*Legelésző csorda*» s «*Haza felé*». (Szépm. Múz.) Nagybecsű tájkép mind a kettő, könnyedén, szinte játszva vetette őket a terjedelmes vászonra Munkácsy.

Ő különben tájképeivel egyáltalában keveset törődött.

Mosolyogva hallgatta, ha dicsérték és zsörtölődött, ha tájképért zaklatták az amatőrök. «Hát az is kép!...» Néha, párisi sétáink közben, megállottunk valamelyik műkereskedő kirakata előtt s lelkesedve dicsértem neki egy-egy tájképet, hogy abban mennyi a hangulat, hogy ott van a vászonon a festő lelkének a természettel szemben érzett meghatottsága, ő csak kopogtatta a kövezetet esernyőjével, azzal az ő soha el nem hagyott, nélkülözhetlen s mindég valahol ott feledett, örökké keresett esernyőjével és zsörtölődött: hangulat! hangulat! ne beszéljenek nekem! mi a fene hát az a hangulat, ha egy árva cigánykölyköt se tud becsületesen odapingálni a hangulatába?... tessék odaállítani valakit a tengerpartra vagy a bokor alá s amit annak az arca mond, azon lássam, hogy mi a hangulat. Hát iszen szép ez így is, szép, de üres.

E felfogása teljesen jellemzi őt, — jellemzi teremtő zsenijének a karakterét, — ő csak színpadnak tekintette a tájat, ahova érző, cselekvő embereket kell állítani a művésznek, hogy a néző számára drámát vagy komédiát éljenek ott. A színpadot könnyű összeácsolni, asztalos munka az csak! Nem mintha nem érezte volna ő ki a környezet szépségeit, hisz szebbnél szebbeket festett, a Milton szobája hangulat dolgában mesésen gazdag, apró tájképein él az erdő, megrezdül a fák lombja, de ő akciót is követelt a szobába, nem elégedett meg a gyakran bizony túlhajtott s a teremtőképesség vérszegénységet palástoló hangulat-elméletekkel, neki élt még és ő látta az erdőben a nagy Pánt. Le is föstötte.

Nincs is, tudtommal, kidolgozott olajfestésű tájképe, a melyen alak ne volna. Két *erdő- s egy parkrészletét* ismerem, (egyik T. Kádár Gábor tulajdona, gyönyörű zöld színek vannak rajta), ezeken nincs alak, de eredetileg volt, csak levakarta, hogy később egyebet fessen helyükbe: utóbb nem jutott hozzá s így maradtak e vásznak üresen.

Kivált kolpachi nyaralásai idején föstötte tájképeit.

A szép vidék s a saját gyönyörű parkja csábította, úgyszólva pihenésszámba ment az, a mikor egy-egy délelőtt lesétált a fák közé és vagy ott föstött meg egy-egy tájképet, vagy pedig műtermében, emlékezetből dolgozva pihent ilyenformán.

Nem kerülgetem a szót: Munkácsy nem sokra böcsülte a tájképfestést; ha nem nézte is le teljesen, — hiszen hibátlan érzéke volt az utcasarkon hentergő vázlat mesterségbeli érdemei iránt is, a mit bár-

mily formában felismert és méltányolt, -- de valami olyan inasmunkának tekintette a tájképfestést, ami csak kezdete a mester-művész dolgának. Ő könnyen csinálta s így azt vallotta, hogy nem is embernyi munka az. Corotval még csak kibékült, hisz az ritkán engedte el remekeiről az ő piros sapkás emberkéjét, Th. Rousseaut is méltányolta, a mi érdekes Mednyánszkynk képeit is szerette s ha szó került rá, ő mondta, hogy olyanok a Mednyánszky képei mintha az imént mentek volna róla el vagy mindjárt jönnének az emberek, — zugolódott, hogy micsoda lustaság az, embert nem fösteni abba a szép világba!... De a modernek, kivált azok «a vaksi impresszionisták» bosszantották, gyakran egészen dühbe hozták «színhangulat»-aikkal. Hazug tehetetlenségnek, szédelgő világcsalásnak tekintette munkájukat. Gyakran elvitatkoztunk ezen; azt, természetesen elismerte, hogy éppen a tájképfestés az, amiben korunk megközelíti a grandartt, sőt felülmúlja a régi mestereket, de ez neki éppen csak azt bizonyította, hogy hát korunk művészete mérhetetlenül koldusabb.

— A természetet szeretjük, jobban szeretjük, jobban értjük és inkább megbecsüljük mint valaha.

— Az ám, — válaszolt ő, — mert már maholnap a gyereket is csakugyan a gólyának kell hoznia, hogy legyenek majd a kik szeressék, értsék és megbecsüljék a természetet. Satnya világ ez!

Hogy mennyire érezte a természetben Munkácsy azt a szűztiszta poézist, az egyetlent talán, a mit a modern kultura igazsághajhászó analizise be nem fertőztethetett s a melynek pihentető báját bizony a modern tájképfestészet vájta elő a romantikus cafatdekorációk közül, és hogy milyen pompásan ki is fejezte; tájképei és tájképvázlatai beszélnek erről. Egy-egy annyi dicsőséggel őrzi Munkácsy nevét, akár csak figurális dolgai.

A Szépművészeti Múzeumban van a kis «*Kukorica törés*». Két-három órai munka az egész. Inkább vázlat, de színeiben olyan hibátlan, az ihletett munkának olyan közvetetlen kis remeke s annyira Munkácsy, hogy gyöngye képgyűjteményünknek. Társai ennek a Sussyben, M. J. Ch. úrasszony nyaralójában, egy-egy délelőtt készült: «*Nagymosás*» és «*A normandiai tengerparton*» (1884). A mosónék kedvenc tárgya Munkácsynak, valahányszor patak-part mellé, valamelyik alkony- vagy táj tanulmányába alakokra volt szüksége, elővette mosónéit, akiket már hajdan, a «*Siralomház*» előtt megfestett. A «Normandiai tengerparton» az egyetlen olajban föstött tengerparti képe, (lángban égő felhők közt nyugszik a partisziklák mögé a nap), egy akvarellel odavetett tengerparti vázlatát meg én őrzöm. Az akvarellel nem szeretett vesződni, mintha gyönge, törékeny,

kicsi holmi lett volna az ő oroszlánkörmei közé a lágy marabu-ecset. Összesen négyszer dolgozott akvarellel; egy ilyen képe, a «*Fasor*», (Szépm. Múz.) amit a nyolcvanas évek elején föstött; kivált azért érdekes, mert az olajfestéstől teljesen eltérő kezelést kivánó vízfestékkel is tipikus Munkácsy-munka, — kissé távolról olajfestményként hat (bár

TANULMÁNY A KÁLVÁRIÁHOZ.
Pasztel.

ezzel nem dicsérni akarjuk, mert ez nem is érdeme a vízfestésnek) színeiben olyan erős, ecsetkezelésében olyan széles. E kettőn kivül még két akvarel vázlata van; tájképkisérlet mindenik, színjegyzetek, az egyik Rákosi Jenő tulajdona, a másikat Wolfner József gyűjteményében van a *Reményik* arcképpel együtt.

A nyolcvanas évekből valók: «*Mély út*» (1882), a háttérben, a birkanyáj nyomán emelkedő és szétterjedő porfelhő a megfigyelés

bravúrja s párja ennek a «*Poros út*», amelyet, itthon járva a «*Krisztus Pilátus*» kiállítása idején, egyik magyarországi kirándulása alkalmával jegyzett föl s azután Párisban, 1881-ben festette meg. Szeles idő lesz holnap, olyan parazsas felhők közt alkonyodik a háttérben s az útszéli tanya mögött; az atyafi a vásárról jön, üres a lőcsösszekér s három fürge kis csikójával ugyancsak szaporán iparkodik hazafelé. Nyelheti a port aki a nyomába kerül.

A «*Patak partján*» az ismerős mosónék dolgoznak (1883); a «*Tehénpásztor*», melyet 1886-ban festett s az egyik tehenet be se fejezte, Amerikában van.

Utolsó éveiben előszeretettel dolgozott a párisi palotája szomszédságában levő *Parc-Monceau*-ból; 1895-ben festett egy nagyobb méretüt, a melyen a parkban alkalmazott villámvilágítás érdekes effektusait kereste, de az eredménynyel nem volt teljesen megelégedve, a képet utóbb át akarta fösteni.

VIII.

Makart halála után (1884 okt. 3.) a bécsi császári műtörténelmi múzeum mennyezetképének elkészítésével bizta meg a magyar Mestert ő felsége a király.

Egyik legszínesebb alkotása ez Munkácsynak, a «Képzőművészetek apotheózisa».

Az olasz Renaissance korszakalkotó alakjait csoportosította a pápa páholya alá, egy oszlopos körcsarnokba, a mely mintegy remek folytatása a bécsi császári múzeum lépcsőházának. Talán ez az órjási képe az, amelyhez legszorgosabb előkészülettel fogott; nem riadva vissza a legmerészebb rövidítésektől (skurz) sem, egyenkint tanulmányozva minden alakot s elrendezve úgy, ahogy ő tudott csoportosítani, megfestette derült színekkel s ha művész odaillik abba a halhatatlan társaságba, az ő alakjának ott a helye és talán nem is olyan oldalt, félre állva, mint a hova szerényen leföstötte a saját fejét is.

A párisi Szalon nagy-éremmel tüntette ki ezt a képet.

1885 telén festette «*Mozart*»-ját, a mint élte utolsó napján a gyászmisét dirigálja.

Már idegbeteg volt a nagy zeneszerző, midőn 1787-ben meghalt Mozart Lipót s ez a csapás annyira megviselte, hogy csakhamar sorvadásba esett. Ekkor dolgozott a Varázsfuvolán, a lassú haldoklás minden poézisét beleadva alkotásába s olyan lázasan, ahogy a halálát sejtő művész dolgozik; közben névtelen levelet kapott, melyben egy idegen

A KÁLVÁRIÁN.

aki ismeretlen óhajtott maradni, arra kéri, írjon egy rekviemet s határozza meg tetszése szerint munkája tiszteletdíját. Mozart, némi habozás után, elfogadta az ajánlatot, árt szabott, de hogy mikorra írja meg a kért gyászmisét, határozott igéretet nem tett. E pillanattól kezdve szentül hitte, hogy az a névtelen levél az ő halálát jelentette s a gyászmisét saját temetésére kell megírnia. Kevéssel utóbb megküldte néki a titokzatos idegen a gyászmiséért kivánt összeget is, azzal az igérettel, hogy amikor a partiturával elkészül, még megtoldja a kikötött summát. Mozart s felesége hasztalan vallatták a hirhozót, az azt felelte, hogy soha senki annak a nevét meg nem fogja tudni aki őt küldi.*

Kevéssel azután Prágába utazott Mozart, ahová azért hívták, hogy Lipót császár koronázása ünnepségére operát írjon: épen a mikor kocsiba szálltak, ismét megjelent az idegen Mecénás embere s ezúttal Mozartnétól kérdezte, mikor lesz már meg a rekviem? Mozart azt felelte, a mint visszatér Prágából, megírja, a mire a kérdezősködő szó nélkül visszavonult. Csakugyan, visszatérve Prágából, Mozart munkához látott Bécsben. De már ekkor gyötörte a halálfélelem, egy éjszaka fölriadt s akkor hangszerelte a Dies iraet. Így telt egy keserves hónap s 1791 december ötödikének éjszakáján meghalt Mozart. Utolsó pillanataiban sógorasszonya Weber Zsófia volt mellette, de hasztalan vigasztalta. «Nem, nem!» — ismételte Mozart, — «Érzem, hogy vége mindennek. Érzem már a halál ízét.» Agyrázkodás megfosztotta beszélőképességétől, bár látszott szemén, hogy még öntudatán van; könyörgő pillantásokat vetett kedves tanítványára, Sussmayerre, — éppen éjfélt ütött az óra, kiadta lelkét.

A legenda szerint a titokzatos idegennek írt gyászmisét adatta elő barátaival és tanítványaival s vezénylés közben halt meg.

Munkácsy a legendából merített képének tárgyat.

Mozart, világossárga hálóköntösben, térdén gyapjútakaróval, egy Louis XIII. karosszékben ül; dereka alá s háta mögé fehér húzatu párnák vannak téve. Feje remek, nemes szabású arcélénél előkelőbbet nem is igen képzelhetünk; sápadt, sovány, haja zilált, átszellemült arcán egyetlen élénkpiros folt, a halál rózsája. Fáradtan emelt jobbkezével az ütemet jelzi; lebocsátott, de azért erőlködő baljában szinte rezegnek a partitúra papirlapjai.

Hogy mik e sebesen, talán túlsebesen föstött s azonnal kiállított kép gyöngéi, azt irgalmatlanul sorra szedte a francia kritika.

Mintha kiadott közös jelszóra marcangolták volna ezt a vásznat, nem hagyva felfedezetlenül és elitélés nélkül legapróbb hiányosságait sem.

* A gyászmisét Walsegg gróf iratta.

A Figaro, Gil-Blas, Gaulois, Patrie, Matin röviden, de elismeréssel bírálják, így az angol Times, a Daily Telegraphe s néhány nagyobb német ujság kritikusa is, de az apróbb lapok kiméletlenül nekirontottak. Nem elégedtek meg annak az elősorolásával, hogy bizony itt-ott néhány részlet, (például a kezek, a testméretek, Mozart alakjának az elhelyezése) elhanyagolt, hogy a színek kissé kemények, de a kép mesteri elrendezését, s az egészen elömlő mély borongást se akarták méltányolni. Hidegnek, hatásvadászó lehetetlenségnek találták az egész kompoziciót s minden részletét bravuroskodásnak, a clavecinre borított színes szőnyegtől kezdve, a gyermek harisnyájáig, sőt még azt is rovására vették, hogy a legendát, nem pedig a történelmi igazságot vitte vászonra.

Mi volt e féktelen támadásnak az oka? Hogy lett a magasztalt magyar Mesterből, a kihez Páris annyi jussot formált volt magának, huszonnégy óra alatt «elbizakodott idegen?»

Ne habozzunk bevallani, hogy bizony nem ez a Munkácsy legtökéletesebb alkotása s a gyors, lázas termelés hevében nem érett teljesen éppé, de azt se hallgassuk el, hogy a verebek megirigyelték a fölöttük repülő sast, s most, hogy kissé már fáradtabban szárnyalt, utána eredtek. Undorodva olvastuk csiriplésüket és szomorúan képzeljük el, mennyi fájdalmat okozhatott Munkácsynak a sok igazságtalan vád. A támadás egyik oka a Sedelmeyernél rendezett külön kiállítás volt s az, hogy Munkácsy egy idő óta nem küldött képet a Szalonba, a mit határozottan rossz néven vettek tőle (vásznaival Sedelmeyer rendelkezett, nem pedig ő saját maga!) a francia művészek. Lenézi a Szalont!... Persze, tart a versenytől!... Neki külön parádé kell, kápolna a képeinek, misztikus félhomály, ahol csak suttogva szabad a szó s látni is csak annyit lehet, a mennyit a mesterségesen adagolt világítás megenged!...

Február elején, amikor befejezettnek vélte képét Munkácsy s mielőtt átadta volna Sedelmeyernek, egy kis ünnepélyt rendezett Munkácsyné. Mintegy háromszáz vendéget hívtak meg a Munkácsy palotába, Páris szinét-javát, a kép első bemutatójára. A vendégek elé helyezett kép mögött, elsőrangú művészekből szervezett kar előadta a Rekviemet; Rudan vezényelt s Lalo asszony, Lepine kisasszony, Muratet és Hourdin urak énekeltek... Hogy milyen tőkét kovácsolt ebből a bizalmas jelleggű, kissé szinpadias, de végre is házi ünnepélyből a rossz indulat! Reklámhajhászásnak, művészhez nem méltó hatásvadászatnak minősítették a kép mögé rejtett énekeseket s ritka az olyan kis ujságíró, aki szellemeskedni meg ne próbálkozott volna Munkácsy rovására azon, hogy muzsikakisérettel mutatta be azt, a mit festett.

De mindez még nem okolná meg eléggé a féktelen támadást, ha

SEBESÜLT VÁNDOR.

meg nem emlékeznénk arról, hogy a művészi napidivat is éppen Munkácsy-ellenes volt ebben az időben.

A «plein-air» forradalom kellő közepére, éppen a barrikádok puskacsövei elé csöppent Munkácsy sötét Mozart képe.

«Széltében emlegetik» — írja egyik kritikusa február 28-án, a Télégrapheban — «Munkácsy *Mozartját*. A kritika szigorú volt iránta s bármily csudálattal viseltessünk a festő talentuma iránt, be kell vallanunk, hogy a kritikának igaza volt. A vászon összkoloritja unalmas, valóságos fantómok az énekesek. Legalább is ügyetlenség volt Munkácsy részéről, hogy Párist képe csodálatára akarta kényszeríteni; Páris annál kevésbbé hajlandó erre, mert hisz a mi francia festő- és szobrász-iskoláink ugyancsak jelesek, bármit morogjon néhány békétlenkedő. Ki tagadhatná, hogy éppen most, a tudományos haladás hatása alatt, teljes fejlődésben vannak? A romanticizmus takarodófélben, helyét a dolgok igaz látása foglalja el, a kolorit átalakulóban és ellenére az akadémiának, ellenére az École des Baux-Arts hagyományokhoz kapaszkodó tanításainak, ezek a tradiciók sorra meghódolnak egy-egy Gervex, Béraud, Roll, Rochegrosse és iskoláik legmodernebb alkotásai előtt. A plein-air hívei fokozatosan szoktatnak bennünket a napfényes, világos koloritok megértéséhez. A szobrászat is menekszik az antik hatása alól s élni kezd; két hónap mulva megnyilik az 1886-iki Szalon s ez az új irányok diadalünnepe lesz. Mit keres az új életnek ez erőteljes hullámverése között Munkácsy izetlen dolga?» ...

Hogy mennyire igazságos volt a művészi és irodalmi forrongások ideges divatja, jellemzi az, hogy egyik vezérapostolát, a plein-airnek is Messiását: Zolát is ekkor rugdalja a leghevesebben, Germinálját ekkor marcangolják.

Munkácsyt is meggyötörték vagy huszonnégy órára.

Sedelmeyer Amerikába küldte a képet s a mikor 1887 májusában, New-Yorkban versengve licitáltak érte a nábobok, — Vanderbilt, hogy ajándékul vásárolja a Metropolitain múzeumnak, Astor, a miniszter, hogy magángyűjteményébe kerítse s végre is Russel Alger tábornoké, a Michigan államok kormányzójáé lett 200,000 márkáért, — Munkácsy már rég elfeledte az ő Mozartját, el a sok támadást és dolgozott újabb képein.*

* 1888-tól 1895-ig festett kisebb képei: «*Egy magyar parasztházban*» nyolc alakkal; ugyanez a kép kisebb vásznon; «*Csárdában búsuló betyár*»; «*Levelet olvasó hölgy*» három alakkal; «*Levelet olvasó hölgy*» két alakkal; «*A sztrájk*»; «*Kolpachi park-részlet*»; «*Kis leányka három kutyával*»; «*Az elbeszélés*»; «*Leány a kúton*»; négy «*Tájképvázlat*»; «*Két síró gyermek*» stb. stb.

Mozart-ot Detroit múzeumának ajándékozta a kormányzó s ma is ott van; rézkarcot Armand Mathey-Doret készített róla s jellemző, hogy ez a rézkarc érmet nyert már az 1887-iki párisi Szalonban, alig egy esztendővel a festmény kiméletlen meghurcolása után.

IX.

A magyar kormány megrendelésére, új országházunk díszének festette Munkácsy a «*Honfoglalás*»-t. Nem került az országházba s most a Szépművészeti Muzeum csarnokában van elhelyezve.

Nehéz, nagy munka volt ez.

Mindjárt maga a feladat, hogy hazájának törvényhozó termébe történelmünk egyik legjelentősebb pillanatát: nemzeti létezésünk első nagy aktusát fösse meg! . . . Érezte ő, hogy sokat, s megdöbbentően nagyot vár tőle hazája és szerette volna fölülmulni önmagát, hogy kielégítsen minden várakozást, hogy megcselekedje mindazt, ami egy művésznek lehetséges.

És azt is, ami lehetetlen . . .

Hogyan és honnan nyúljon tárgyához? Melyik pillanat lesz a legkifejezőbb, legméltóságosabb, melyik az igazi honalapítás? És melyik az, a melyikkel a festő — akinek végre is képet kell csinálni, szép, festőileg is becses képet — hőskölteményt, de meg históriai igazságot is úgy adjon, hogy az legyen oltárképe a nemzetnek, amit ő festett? Amely kielégítse a magyar poétát csakúgy, mint a magyar tudóst és minden magyar embert, de még az idegent is, sőt ellenségeink se kapaszkodhassanak belé.

Olyan képet csinálj hát, amelyet a hányan vagyunk, mindnyájan elképzelünk valahogyan, egy ezer esztendős daliás mult perspektivája végén, ott, messze, messze, a legendák glóriás ködében, de a legszebbnek, páratlannak és mégis az legyen a legszebb, amit te festesz majd nékünk! Homéroszunk még nem akadt, aki a szívünk szerint tudta volna elmondani, hogyan vettük véren és bölcseségen ezt a szent földet, — de te majd megfested nekünk, te, ki úgy tudtad látni Őt, azt, aki Isten országát alapította ide lent . . .

El is képzelte ő lelkében festendő képét s csudaszép lehetett az úgy, az ő jó magyar lelkének első ihletett pillanataiban. Bár ne is törődött volna aztán semmi egyébbel, ne hallgatott volna senkire s ne kért volna apró tanácsokat senkitől. Bár el ne indult volna «igazság»-ot keresni, amikor már megtalálta a saját művészi igazságait, amelyek

bizonynyal kárpótoltak volna bennünket a néhány avatag köntösszövet, meg régi sisak és csat apró történelmi hűségének koldus igazságaért. Hisz egyébbel nem is igen tudtunk mi hozzájárulni a művészi alkotáshoz! Ezekkel pedig csak zsibbasztották Munkácsy erejét.

Hazajött, magyar tipusokat keresni!...

Hogy akkor nem akadt egy erős lelkű magyar ember, aki megölelje s azt mondja neki: hazajöttél, jól tetted, de nem is eresztünk most vissza, itt maradsz s itthon fested meg azt a képet, mert nem lehet azt idegen földön, idegen nép közt megfesteni! Jó két esztendeig nem is engedjük meg, hogy kifeszíttesd a vásznat, hanem élj addig közöttünk s csak nézz, hallgass és érezz bennünket, mi meg majd szeretünk, egészen közelről, úgy, ahogy téged szeretünk. Ne építtess te Neuillyben masinás házat a képednek, majd építünk mi, itt az alföldön valamerre, ahol csupa magyar tipusnál egyebet se fogsz látni napközben, este meg a párisi omnibuszok dübörgése helyett behallatszik pihenésed csöndjébe a hazatérő aratók nótája; a francia ujságírók helyett mi járunk majd hozzád s amit nem tudunk megmondani magyarul, azt majd kitalálod te a hallgatásunkból; amin lelkesedünk a képed előtt, amit szeretünk és csodálunk rajta, abból tudod majd, hogy milyenné kell festened azt, amivel magad se vagy megelégedve. És nem gyötröd agyon magad ezzel a munkával, de e közben pihened ki azt is, amit idegenben fáradtál!...

Mert egyetlen alkotása se viselte meg úgy Munkácsyt, mint éppen ez, a melyre lelke legjavát akarta adni.

1891-ben kezdett hozzá s másfél évig dolgozott rajta Neuillyben, a hol külön műtermet kellett építtetnie a nagy vászonnak, mely nem fért párisi műtermébe; egész kis kosztüm- és fegyvergyűjteményt szerzett össze; egy műlakatos, a hazulról kapott minták és utasítások szerint régi magyar mintájú harci eszközöket, kapcsokat, sisakokat, lószerszámot kovácsolt modeljei számára, — nyeregszerszámokat is ősmagyar mintára csináltatott — szóval, ami a történelmi hűséget illeti, elkövetett mindent, hogy históriai valószinűségeink érvényesüljenek a képen. Hazulról özönnel kapta a «jó magyar alakok» fényképeit s apró jó tanácsokat is hozott néki a honi posta szüntelen. Szinte kényszerítettük, hogy apránkint szerkeszszen, hogy esetleges tévedhetéseire gondoljon, mielőtt megmártja az ecsetjét; kényszerítettük, hogy analizáljon!

Azt hiszem, majd ha évtizedek mulva egy hozzáértő idegen megnézi a mi Honfoglalásunkat, azt fogja rá mondani: «Hatalmas alkotás, nagy Mester monumentális műve!» És majd egyenkint fogja tanulmányozni azokat a pompás alakokat, magasztalva a színek gazdagságát, a festői tudás szuverén biztosságát s ha látott valaha még egy képet Mun-

MŰTEREMBEN.
(Munkácsy M. festm. után.)

kácsytól, úgy erre is el fogja mondani: «Egy művész élt csak a XIX. században, a ki ezt festhette, — Munkácsy! . . .»

1893 áprilisában készen volt a kép s Munkácsy, hogy számot adjon magának összhatásáról, mielőtt hazaküldené, kiállította a párisi Szalonban.

Ekkor írta Rákosi Jenő (a Budapesti Hirlapban, 1893. május 2.) a következőket: «Elmentem Párisba csak azért, hogy lássam Munkácsy képét a honfoglalásról, mielőtt a közönség szeme elé kerül . . . Május elsején nyílik meg a képkiállítás, röviden szólva: az idei Szalon. Csak kép van ott 1800, azonkívül tömege a metszéseknek, a szoborműveknek s a művészetek rokonságainak. Itt kerül először a nyilvánosság elé a magyar honfoglalásról festett első kép, azt lehet mondani, itt született meg nekünk először Árpád. Mert eddig csak a neve van meg. Oly mű, sem írott, sem festett, se faragott eddig nincsen, a mely konkrét emberi formához, archoz és testben való megjelenéshez kötné a fogalmat. Mostan Árpád testté lesz. Innen közvetetlen Budapestre kerül a kép, ahol ősszel, októberben, a Vigadóban fog kiállítódni elektrikus megvilágítással, minthogy e szép termeknek nappali világításuk nincsen. Tegnap, pénteken mult egy hete: akkorra volt kitüzve az óriási vászon átszállítása a «Palais de l'Industrie»-be, a hol a kiállítás van. Délelőtt tette meg a Mester a képen az utolsó ecsetvonásokat, délben néhányan reggelire gyültünk össze a műteremben s vidáman kocintgattunk szemtől-szembe a képpel, Munkácsyné az asztalfőn. Alig végeztük a reggelit, megindult a búcsujárás Párisból: előkelő ujságírók, egy csomó gróf, báró, márki, egy pár herceg, sok szép asszony, köztük Freycinetné miniszterné a leányával. Egész sor fogat állt a atelier előtt. Mert a kép külön e czélra Neuillyben épült műteremben készült. Oly műterem, melyben ekkora képet festeni lehet, nem állott Párisban a művésznek rendelkezésére. A kép szélessége rámástul megközelíti a 16 métert, magassága az ötöt. Alakjai valamivel nagyobbak a természetes emberi magasságnál. Van a képen vagy 65 teljesen kidolgozott arc, vagy 20 elmosódottabban. A vászon az óriás műterem hátsó falával parallel, egy külön konstruált hengeren lógott, a melynek segítségével könnyen lehetett egy sűlyesztőbe bocsátani és ismét feljebb húzni, a szerint, a mint a művész az alján vagy a felső részén óhajtott festeni. A kép másfél évig készült, de a terminusra, a mikor a beszállításnak a Szalonba meg kell történnie, nem készülhetett el. A franciák megtették Munkácsynak (s nyilván maguknak is) a kedvezményt, hogy szállíthatja a megnyitásig, sőt mi több, föntartották neki az első terem főfalát (egy óriás francia képet a kétfelől felmenő lépcső közé eső falra akasztottak) úgy, hogy minden látogató, a mint belép, elsőben is Munkácsy képével találja ma-

gát szemben. A franciák ennyi figyelme és előzékenysége természetesen jól esett a Mesternek.

Álljunk szembe a képpel. Amint szemünk a vonalak és Munkácsy temperált színeinek a harmóniájára esik, rögtön három, nagy művészettel kombinált s egymáshoz rótt csoportba tagolódik a kompozició. Szembe állva, jobbkéztől, a hét törzsök főnökeitől körülvéve: Árpád lóháton; balkézt a magyarság tömegei lelkes újongásban; középen a meghódolók csoportja a behódolás jelvényeivel: vizet, földet és füvet hozva Árpádnak. Három lelki állapot ez: a vezér fönsége és nyugalma, alvezéreinek érdeklődése mellett; a nép s a sereg tomboló öröme a tulsó végen; a jövevények komolysága a középen. A művész nem csatát, nem dúlást, nem vérontást választott, hogy hazánk megalapításáról tanuságot tenni megszólaltassa a vásznat. Az erővel párosult bölcseség ül a vezér arcán. Követeket fogad, békés hódítást végez, bajtársakat keres a csatlakozókban. Fenséges komolyság ül szép, nemes, magyaros vonásain. Mély tekintete, mint a figyelő sas ül megereszkedett szempillái alatt. (Keglevich István gróf tud így nézni azok közül, a kiket én ismerek.) Jobbjában a fejedelmi buzogány, balja a fékszáron pihen. Gyönyörű aranysárga ruha fedi testét, könnyű sisak borul a fejére, rajta kecsesen hátrahajló fehér toll. Paripája fehér, könnyű, nyugodt állásban. Oly harmonikus alak hogy fenségével dominálja az egész képet, melynek minden alakja, minden érdeklődése ő hozzá van fűzve. Körülötte félkörben a többi vezér, valamennyi lóháton. A jobb sarokban, közvetetlenül Árpád alatt és egyszersmind mögötte, a nézőhöz háttal és legközelebb, fakó lovon Lehel; utána, félkörben Árpád körül a többi. Ezeken túl a kép legszélén egy pár nyugodt öreg magyar, az egyik a művész fejével. Az egész csoport háttere egy nyitott sátor, melybe belátni, a férfiak mögött egy-két asszony, aki tán a sátorból lépett ki, hogy a nagy jelenetet megmutassa ölbeli fiának.

A kép bal részén — a nézőtől véve - az újongó magyarok sokasága. Nagy mozgalma a kirántott kardoknak, a feltartott karoknak, rendkívül művészettel megkomponálva a kép alapvonalai szerint, úgy, hogy világosság, nyugalom, művészi tagoltság van még a lelkesedő tömegben is. Csodás találékonysággal van ez a kérdés megoldva és kétségkívül a klasszikus kompoiczió Munkácsynak egyik leghatalmasabb adománya. Minden oly természetes, minden oly egyszerű, minden oly átlátszó ott és mégis semmi sincsen cél és számítás nélkül. Itt egy kar, ott egy sisak, amott egy kürt, majd a puzdra, megint egy kard, egyszer a vonal, egyszer a szín, majd egy egész alak lesz konstitutiv része az egész kép egységének, művészi harmóniájának. Itt a kép baloldalán, (a

nézőtől) például bele van téve három cseh lovas, a ki a hódolókat kisérte és magatartásával példátlan szolgálatot tesz az egész csoport művészi tagolásának. Egy magyar alak, lent, legközelebb a nézőhöz, kétfelé terjesztett karokkal, ugyane célt segíti elő. E két temperálással könnyen rendeződik már a magyar tömegek lelkesedésének kitörése (persze Munkácsy kezével). A kép eme része be van zárva lenn betóduló alakokkal, fennebb egy hátra trombitáló kürtössel. E csoportból fejlődik ki a második csoport, mint egy alakokból szövődő lánc, amely ezt összekapcsolja az első csoporttal, a nélkül, hogy megakadályozná a szemet a kitekintésben a háttérbe, ahol táborrészeket és az Alföld színeit lehet látni Az összekötő alakok előtt egy szép csoportban állanak a hódolók. Élükön a szónok, egy öreg, tipikus tót ember, aki jobbjával a hozott jelvényekre mutat és nem elfogódás nélkül szónokol Árpádhoz. A három ember a földdel, fűvel és vízzel s mögöttük szorosan egy jó csapat jövevény jellemző ruhában és jellemző arccal . . .

Kimondhatatlan szép és a magyar szívre megható látvány ez. Gyönyörű vonalakban rajzolva, Munkácsynak csodás színeivel, melyekben soha semmi éles, semmi erőszakos nincsen, melyek mindazonáltal nincsenek fény és pompa hijján. A magyarok öltözete, mintha részben stilizálva volna a mai magyar parasztruhából. (Hiszen ebben a művész fantáziájáé a főszerep, mert adatunk nincsen hozzá.) Az egész inkább legendárius, mint történeti, de hogy egy ország nemcsak a kard erejével, hanem a lélek és a szellem felsőbbségével alapítódik sikeresen: ez a történeti gondolata a magyar honalapitásnak szózatosan beszél hozzánk e képből. Ránk, magyarokra nézve, ez a kép lesz a millénium szemefénye. Mert mind a többit, a mi még lesz, megcsinálhatjuk bármikor újra. Ehhez a képhez a zseni kell, akit jókedvében ád Isten a nemzeteknek, hogy hírüket, értéküket, halhatatlanságukat időnkint meggyarapítsák.

Azon a pénteken, amelyen az utolsó ecsetvonásokat megtette képén a Mester, még az utolsó látogatója nem ment el, mikor a művész divánjára hanyatlott, láz tört ki rajta, haza kellett szállítani őt. A képét nála nélkül vitték a Szalonba. Másnap nála kellett volna ebédelnem, de hírét hallva, hogy beteg, hozzá siettem még reggel.

«Micsoda rossz tréfa ez?» — mondom neki.

«Most már sebaj, most már megvan!» - - felelé ő.

Másfél évi szakadatlan munka, reggel nyolctól esti szürkületig! . . . Az elkészülés izgalmai és az a vele született szkepszis, a mi közönséges embereknél csak szerénység s amely annyit tudta őt gyötörni egész pályafutásán, ez volt, a mi kimerítette. És különösen a gondolat, hogy mily hatással lesz műve otthon? Mert ez rá nézve a fő izgató momentum.

Mert hiszen ez a dolog a franciáknak csak egy jól megfestett kép, de nekünk, magyaroknak, kell, hogy esemény legyen. Nekünk benne egy történeti gondolatunk elevenedik meg, nekünk egy nemzeti hősünk alakja születik meg benne, mi ezentúl a honfoglalás képét nem öt betűből ismerjük, hanem ismerjük a mi Árpádunkat szemtől-szembe, a hogyan egy nagy művészünk fantáziája megálmodta, elméje, ecsetje megalkotta minden magyarok szeretetére méltóan és nevének becsületére.»

Ilyen volt s ilyen hatást tett a kép akkor, első formájában, arra az emberre, a kinél nemesebbül egyikünk se sovénebb, aki minden érzésivel, gondolatával, tollal, szóval és tetteiben azt védelmezi és azt szolgálja, ami magyar.

MUNKÁCSY SAJÁT KARIKATURÁJA.

De hát nem küldte a képet Budapestre a kiállítás után Munkácsy, átfestette újra és vagy tíz hónapig dolgozott még rajta.

Istenem! hogy dolgozott!...

Most, magam előtt látva nagy sorát Munkácsy összes, annyi nagybecsű alkotásának, némileg kevésbbé tudok lelkesedni e képiért, semmint lelkesedni szeretnék érte. Valószínűleg az a legfőbb oka ennek, hogy láttam őt, e tíz hónap folyamán dolgozni rajta és ahol egy piros színt látok a vásznon ma, úgy képzelem, az az ő véréből való, abból festette. És szeretnék szemrehányásokat tenni e képnek, vádolom, van hogy gyűlölöm és átkozva, késsel mennék neki: — adjad vissza, te irgalmatlan kép, a mi Munkácsynkat!...

1893 julius 14-én láttam először.

Akkor már megjárta a párisi Szalont s át is festette a Mester, úgy nagyjából az egészet. Munkácsy fáradt, kedvetlen volt, éppen aznap este

indult Kolpachra, hogy kissé kipihenje magát. Panaszkodott, hogy nem tudja «együtt látni» a képét és sóhajtva tette hozzá ezúttal is, mint a későbbi hónapok folyamán számtalanszor: «Istenem! ha csak egy fél óráig, csak öt percig a más szemével nézhetném!» Aznap reggel még dolgozott rajta Neuillyben s alig tudott megválni tőle. Útra készen volt már, de kikocsiztunk Neuillybe a képhez. «Legalább én is megnézem még egyszer!» — mondá.

Az úton csak a képről beszélgettünk; összemarták a kiállítás folyamán az apró párisi ujságírók s az olcsó szellemeskedés nyomán, egy-egy magyar ismertetője se átallott beállani Panurge nyájába. Munkácsy nem vádolta kritikusait, sőt, az ő édes szerenitásával, azt beszélte, örvend a kiállításnak, — bár a Szalonban teljesen hiányzott az a világítás, melyre ő dolgozott s a kellő távolságra se hátrálhattak a kép nézői, - de legalább látta, hol kell s mit kell változtatnia. Már a kiállítás tartama alatt dolgozott. A kiállított képhez nem nyúlhatván, festett műtermében egy másikat, egy kisebbet, vázlatszerűen, de úgy, ahogy a nagyot készült átfesteni, mihelyt visszakapja a Szalonból. (Ezt a kisebb képet vásárolta meg 1896-ban Szeged.) E vázlaton dolgozott május és juniusban, folyton keresve, mint a hogy ő mondta: «a jussomat!»

«Nehéz volt nagyon!» - - mondá. - - «Nem volt hozzá semmim, egy falat szövetmintám se, mindent úgy kellett, sok utánjárással előhajhásznom, hogy bátran neki mehessek, természet után ... Meg lemondtam az én erősségemről, a színezésről.»

- - Hogyan? - kérdeztem, nem értve, mit akar ezzel mondani.

«Hát miért ne szaporítsa az ember a kvalitásait?! Valami újat akartam, másmilyet, mint ahogy eddig csináltam. Gondoltam, csinálok én is egy plein-airet ... De majd most átfestem az egészet, olyan régi Munkácsynak, egy tónussal mélyebbre. A kép baloldala kissé unalmas volt, oda már adtam néhány tubust a színeimből és néhány fejet is átdolgoztam már.»

Neuillyben a Boulevard de la Sauzzaies-n volt a Honfoglalás számára épített egyszerű, de óriási műterem. Egy olasz modelje, a franciára keresztelt Gregoire ügyelt a pavillonra.

Rákosi Jenő megírta, milyen volt a kép átfestése előtt és amint beléptünk eléje, megkapott s éreztem, hogy mindazok az elméletek és kritikák, a miket egy-két magyar kollégám írt, nagyrészt a nélkül, hogy látta volna a képet, nem egyebek egy-egy szenzációs «cikk» kedviért Munkácsy és önmagunk ellen elkövetett méltatlanságnál. A francia «blague» idegessé tehette a Mestert, de a magyarúl kapott gorombaságok elkeserítették és mindannyisszor szíven sujtották.

Ha akadnak fogyatékosságok az óriási arányú alkotáson, van-e kompozició ekkora, a melyen ne akadna? — nekünk, magyaroknak, kegyelettel kell átsiklanunk azokon, mihelyt megértettük, hogy mik az okai. Aztán meg koldus lelkű ember az, akinek az ölébe ilyen garmada kincset borítva, azt lesi, hány szem gyöngy gurult el... Mondja el más — és majd akkor, ha lesz, aki párját festi valaha unokáink számára Munkácsy e képének, — hogy mik a gyöngéi, mennyivel tökéletesebb a paripa, a melyet Meissonier festett Napoleon alá: én azt írom itt meg, mit csudálok rajta, a mióta először láttam.

Legelébb is a főalakot: Árpádot.

Ez a mi honalapítónk, a mi Árpádunk, akinek mi álmodjuk őt, a vitézt, a hatalomra hívatottat, a bölcset. Egy arcizma se mozdul, ül méltóságos nyugalommal mozdulatlan paripáján, természetesnek találva mindazt, ami körülötte történik. Annak így kell történnie, -- mert ez a föld már magyar, a miénk, a honalapító erő és a vitézi egyetértés jussán, a kor és minden idők igazsága szerint, a mi Istenünk segítségével. És ti, meghódoló nemzetiségek, ti gyöngék és viszálykodók, ti se lesztek itt alattvaló cselédek, állhattok egyenesen, mellénk, a mi erőnk védjen benneteket is és légyen a mi hazánk a ti hajléktok is, ha hívek és igazak lesztek. Testvéreink lesztek, -- ezt igéritek szívetekre szorított kézzel meghajolva, önként, gyűlölet, ravaszság és boszúvágy nélkül annak a diadalmas vezérnek, akinek szeméből nem a kivívott győzelem mámora aláz le benneteket, de az atyai komoly szelídség emel magához és igér békességet, osztatlan igazságot mindnyájatoknak...

Nincs a képen sehol gyűlölet, nincs brutális középkor, féktelenségben tomboló vadság, vagy gyöngébbet tipró diadalnyilvánítás, -- erő van rajta, hazát alapító, ezredekre szóló őserő.

Egy vitéz és lovagias nemzet históriájából adja a legfényesebb momentumot a nagy művészet eszközeivel és a magyar érzés hatalmával alkotó lángelme. Adja úgy, ahogy azt csak mi érthetjük meg igazán, büszkén, magyarul. Ez az első hatás, amit e kép gyakorol reánk, amit mi értünk meg legkivált, bár az idegennek se mondhat egyebet, ha egy kép beszédét hallania s megértenie adatott.

Ezt kértük, ezt vártuk mi Munkácsy ecsetjétől s a magyar országházban ezt beszélné ez a kép, a míg magyar lesz ott a parlament.

Hogy mint műalkotás milyen becsű?...

Első párisi kiállítása idejében kevés komoly szó esett erről. A napisajtó a szalon-beszámolók özönében tárgyalta s a napi-sajtó véleményét számtalan apró körülmény befolyásolta abban az időben. Kivált a politikai viszonyok. A francia-orosz barátkozás persze nem látta szívesen a gör-

nyedő hátu szlávokat. Meg hát nagy volt már akkor Munkácsy, igen nagy s gondoskodva vagyon róla, hogy a fák az égbe ne nőjjenek; gyorsan, csaknem szívesen észrevették a mesterségbéli fogyatkozásokat, természetesnek, már pazarúl megszokottnak találva egy Munkácsy-képen a gazdag kvalitásokat. De akik komolyan foglalkoztak vele, azok nem fukarkodtak az elismeréssel. Álljon itt mutatóul egy francia kritikusának véleménye, aki párhuzamot von a Honfoglalás és Roybet «Charles le Téméraire»-je között, amelyről himnuszokat zengtek a Szalon-beszámolók.

«Munkácsy *Árpád*-ja, mind terjedelmét, mind műbecsét illetőleg, a Szalon legnevezetesebb műve. Mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy minden felsőségét egyenesen a művésznek s nem pedig tárgyának köszöni, mert ez minket, franciákat éppen oly kevéssé érdekel, mint a mennyire nem lelkesít. Ez tisztán a festő talentuma. Ez a talentum nagy: oly eseményt kellett ábrázolnia ezúttal, a mely előttünk csaknem ismeretlen s így reánk nézve vonzerővel nem is bírhat. Alig hallottuk valaha az ábrázolt főbb személyek neveit s maga az illető korszak is a középkor hajnalára esik. Hogyan sikerült mégis, nem csupán magára vonnia tekintetünket, de megállítani, lebilincselni s arra kényszeríteni bennünket, hogy iparkodjunk őt megérteni? Szóval, mi az, ami bennünket e képen annyira érdekel? Az, hogy maga a művész is annyira magáévá tette, annyira szerette s olyan szenvedélyesen lelkesedett érte, hogy kényszerít minket is, hogy e képet megismerjük, fölötte gondolkozzunk, itéljünk s azután szeressük és bámuljuk ... Így találta meg ő első sorban a kép pompás berendezését, azt a nemes kompoziciót, a melyet némelyek tudományosnak (savant) nevezhetnek bár, de a mely mégis természetes önkénytelenséggel került ecsetje alá, éppen mert oly nagyszerűnek képzelte el tárgyát, hogy az ily óriási méretekben és ilyen királyi méltósággal csoportosult lelki szemei elé. Árpád vezér lóháton fogadja népe s előkelői üdvözletét, akik sátra elé sereglettek, hogy őt, a magyar nemzet vezérét, köszöntsék. Némelyek messziről jöttek, lóháton, mások gyalog, mindannyian gazdag díszruhában, magasan lengetve fegyvereik között nemzeti zászlóikat. Vezérük büszkén s elragadó szépen üli mozdulatlan paripáját és a nagyurak egy szívvel, egy lélekkel éljenezik és köszöntik őt, vagy kezüket szívükre szorítva meghajolnak előtte tisztelettel, hódolattal, odaadó szeretettel. Nem a nép söpredéke, nem a nagy tömeg torlódik össze előttünk, hanem a nemzet vezérei, akik úgy éreznek, mint a nép és érzelmeiket erőteljesen, de nemes méltósággal fejezik ki, a hogy az egy nemzet s oly kiváló nemzet vezéreihez illik. Ezen az óriási képen (45 láb hosszú), amelyen akkora tömeg mozog, oly szenvedélyes érzelmek viharzanak, minden igaz és lelkes: a tisztelet,a remény, a

bizalom, a bámulat, a ragaszkodás és a szeretet. Maga a nagy vezér is boldog és megelégedett, hanem az ő öröme más módon nyer kifejezést. Egyenesen ülve paripáján, maga előtt látja egész népét, éljenzik és vezérüknek vallják. Tekintetével átöleli őket, akik benne saját magukra

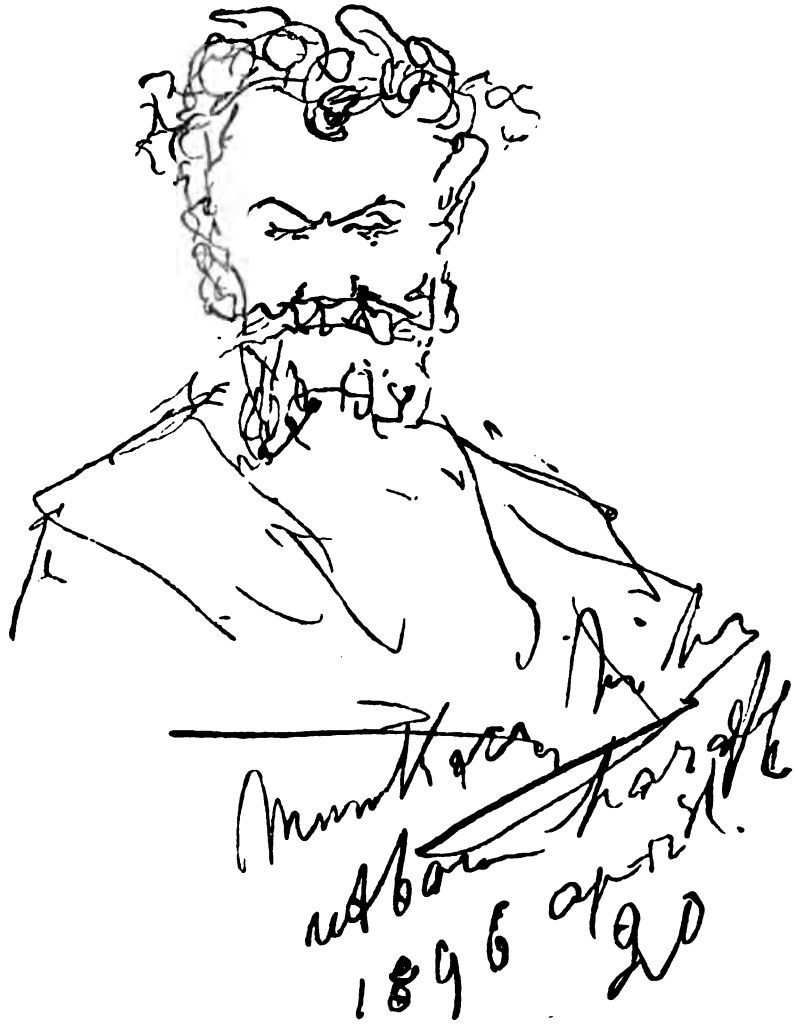

MUNKÁCSY SAJÁT KARIKATURÁJA.

ismernek, önmagukat látják, mint tükörben; ő, a vezér nem kiált, csak visszasugározza népe boldogságát, arca azon dicső fénytől, azon lelkesedéstől, attól a tiszta, nyugodt, változhatlan örök derütől ragyog, mely miként a világosság, mindent bevilágít, vezérel és indít. És valóban ő a vezér, a főnök, az apa, az istenadta király. Íme az erőteljes és igaz

benyomás, a mit Munkácsy óriási alkotása tesz reánk, a művészé, a kit annyi meg annyi ragyogó remek emelt a legmagasabb polcra korunk művészei között.

És itt a helye rámutatnunk Munkácsy felsőbbségére Roybet-vel szemben, de sőt az óriási távolságra is, mely őket egymástól elválasztja. Roybet festményének kiváló tulajdonságai pusztán anyagi (matérielles) felsőségek, lehetetlen jobban fokozni a színek tündériességét, a kelmék és fegyverek pompás, ragyogó kivitelét, mint ő, a Charles Téméraireben; nem lehet hívebben ábrázolni a durva testi sovárgást, a megkívánást, az indulatos vad természet féktelenségét, mit semmi sem képes többé tartóztatni, midőn öldöklésre adta magát s amit semmi sem fog feltartóztatni a fajtalanság útján. Ez remekül van föstve, de csak aljas, vad, kegyetlen ösztönökről van szó, amelyeket lehetetlen érzésnek nevezni, vadállati ösztönök azok, emberi köntösben. Jegyezzük meg azt is még, hogy az ilyen öldöklési jelenetek, gyilkosok és halottak ilyen tömegének a kompoziciója nem valami nagyon bájos; és nem bájos, bármily ügyesen légyen is vászonra adva a Propos galantban a konyhaszolgáló s a ritter diskurzusa, hisz olyan könnyen megértik ők egymást...

Nem is szabad tehát Roybet Charles Téméraire-jét összehasonlítani Munkácsy alkotásával. Amazon minden megragad, de csak szemünkhöz, érzékeinkhez szól és nem költ lelkünkben magasabb érzelmeket. Munkácsy képén ellenben megértem a mély gondolkozót, aki nemzete vezéréről álmodozott, a «souverain»-ről, ki épp annyira uralja környezetét lelkével, mint rangja által; a kép ügyes, fegyelmezett és mégis természetes, mégis helyes összeállítása világos bizonyítéka a koncepció erőteljes, nagy eredményű voltának.

Roybetnél a túláradó anyag féktelen és mindent feldúl. Munkácsynál mindig ott a szellem, érezhető és fegyelmezett. Választásom könnyű: elsőnek a szellem, utána az anyag. Roybet ügyes művész, Munkácsy a nagy festők családjából való; a legfelsőbb fokon áll a gondolat s a kivitel hatalmával; bámuljuk, tiszteljük őt, miközben szárnyaló gondolatokat ébreszt bennünk.»

Így írt a képről egy idegen nemzet fia s jellemző ez arra is, hogy mit mond a mi képünk annak, akinek csak halvány sejtelmei vannak, hogy mit ábrázol ez a jelenet.

Ott állva Neuillyben, előtte, Munkácsy hosszasan elnézte Árpád alakját -- melyen éppen abban az időben változtatta meg az atilla színét halvány zöldre, hogy annál ellenállhatatlanabbul vonja a néző tekintetét s a környezet színgammájába is összpontosítóbb akkor-

dot vigyen — és lelkesen mondta: «Nem hiszek soha magamnak, de most már tudom, meg vagyok róla győződve, hogy ez a legjobb képem! Ez!»

Ott láttam a kép első vázlatát is. Eredetileg, az első kis vázlaton, nem ültette lóhátra Árpádot: a sátor elé, vezérei és népe közé állította. Egy másikon még több alakot vitt színre s Árpádot seregei élére tervezte, de ilyen kompozicióban nagyon elnyújtottnak találta az amúgy is hosszú képet s utóbb törült a jobboldal alakjaiból. Így is mintegy nyolcvan kidolgozott alak van a vásznon, mely hosszú, hosszú méreteivel ugyancsak próbára tette a komponálás dolgában oly páratlan erejű művészt. Képzeljük csak el, ha neki bocsátja mesés fantáziáját s fest egy vad, féktelen ázsiai hordát, — micsoda hatásokat érhetett volna el! Hogy tombolt volna képe előtt a szertelenekért rajongó közönség!

Már akkor a színek is az ő hasonlíthatatlan, bársonyos, mély szép színei voltak; a baloldalon állott egy piros palástos vitéz s azon az a mély meggy-piros szín - - amilyet csak Munkácsy és Tizián tudott keverni - - adta alaptónusát a tőle jobbfelé fejlődő szín-skálának. Árpád atillája akkor váltott színt, az aranysárgából világos alma-zöldet, a milyen egyik alakon sincs, azonnal szembeötlő s mégse kirívó, de szinte misztikus derűt teremt a fejedelem alakja köré.

1894 január 22-én végre elhitte magának, hogy készen van a kép. Átszállították Neuillyből Párisba, a rue de Sézebe, Georges Petit kiállítási csarnokába, hogy ott a francia közönségnek és kritikusoknak bemutatva, néhány nap múlva aztán vasútra vigyék, — haza hozzák.

Január 22-ig néztem, hogy dolgozott; láttam őt napról-napra idegesebbnek, lehangoltabbnak alkotása előtt, amelyhez nem győzött eléggé kisietni reggelenkint Neuillybe s amelytől kimerülve vált meg esténkint. Akkor is, hacsak szerét ejthette, félútról visszatért hozzá, hogy lássa még egyszer aznap!

Néha már alkonyodott és sötétedni kezdett a műteremben is, a felső ablakok előtt meglebbenő szuffitákról fehér kísértetek siklottak le a képre, a diadalmas magyarok közé s a hódoló szlávokat békés sötétség ölelte együvé a marcona magyar vezérekkel.

Hívtam: — menjünk már, Mester, sötét van!...

Nem is hallotta talán. Az éjszaka nesztelen pókjai ereszkedtek le a nagy ablakokról s lassankint beszőtték az egész képet, - - csak az Árpád daliás alakja derengett még az atilláján villó zöldes fényben, meg az az őszfejű Pygmalion látszott alkotása előtt, aki olyan szomorú volt... Kezében lankadtan lógott a paletta. Letette az ecseteket s egyre a képet nézte... Ő még látta, úgy a sötétben is, mindig azt látta három

éven keresztül és soha se hitte el, hogy a vásznon is olyan, mint amilyennek ő látja lelkében. Hogy szerette! Mennyit szenvedett érte! Ami szent tüzet kapott isteneitől, azt azon a vásznon áldozta föl, minden lelkét arra adta mindennap és újra, mindennap.

Ismét hívtam: — de már most igazán menjünk ám innen, Mester!

«Nem tudok elmenni. Istenem!... Tíz évet adnék érte az életemből, ha öt percig a más szemével nézhetném. Elemészt ez engem, meglássa!»

Kolpachra is hasztalan ment, dehogy pihent, nem volt maradása; visszatért csakhamar, a képet akarta látni, dolgozni akart rajta, lázasan, pihenés nélkül. Ott volt egész nap Neuillyben s úgy élt, mint egy kis kezdő piktor a padlásszobájában. Gregoire viselte gondját. Gregoire felesége megsütött délben egy szelet húst, meg néhány krumplit, hozott a boltostól egy doboz szárdiniát, — erre egy pohár piros bor meg egy kis csésze fekete kávé: ennyiből állott mindennap a reggelije. Asztalt ott terített Gregoire, ha terített, a műterem egyik szögletében, szemközt a képpel. Gyakran kérdezte, úgy reggelizés közben, a mikor kint jártam nála: — «Ugyan mit szólnak majd most hozzá otthon?»

— Tetszeni fog. Ezt csak magyar ember értheti meg egészen.

«De nem! Nem!» — tiltakozott erre ő hevesen. — «Ne ezzel biztassanak engem! Hisz magyar vagyok, ha mégannyit rágnak is. Hogy a pokolba lennék más?! Azt én tudom, hogy egész magyar lelkem benne van. De nem ez gyötör engem. Nekem most már ez csak egy kép és én csak festő vagyok, — akár angol, olasz vagy francia ember nézze azt, amit csináltam, egyforma hatást kell tennie művészeti szempontból. A művészetemről van szó! Én a legjobbat akarom haza adni mindazok közül, a miket csak eddig csináltam. Ezért állítom ki mégegyszer Párisban, hallani akarom ezeknek a véleményét most hát a képről, mint festményről!»

— Veszedelmes. Vessen jól számot a politikai viszonyokkal! Azok a hódoló szlávok most se fognak tetszeni. Meg a multkori kritikák utóíze!... Az erős impresszionista áramlat, mely annyira divatos manapság!

«Nekem az mindegy! Nem törődöm semmivel, tudni akarom, mit ér? Nem keresek jóindulatot, semmi barátságot. Ha jó, nem hallgathatják el az igazat. Én kiállítom.»

Soha nem felejtem azokat az őszinte tekintetű naiv szemeket, melyekkel rengeteg alkotása hibáit kereste, azt a lázas sietséget, a melylyel festett. Gregoire nem volt néha rögtön kéznél, hogy lejebb bocsássa vagy magasabbra húzza a vásznat, — hát ő maga vesződött a vontató lánccal, le se téve balkezéből a palettát s fogai közé kapva a megmártott ecsetet.

A kép baloldalán nem akartak légtávlatba domborodni az alakok, ragadtak, a sok mély szín lapos volt: oda levegőt kellett teremteni...

Hetekig vesződött ezzel, míg végre elhitte magának, hogy most már jól van. Máskor villámgyorsan sikerült a munka. Jókai fejét két óra alatt megcsinálta egy marcona, öreg vezér fejéből, bár bajos volt a poéta-király barátságos arcát és szelíd kék szemét harmóniába hozni a harcias környezettel; egy kis arckép után dolgozott, a mely födetlen

MUNKÁCSY MIHÁLY ÉS FELESÉGE
1896-ban, Budapesten.

fővel ábrázolta Jókait, a képen pedig kalpagot kellett a fejére adni; meg volt már egészen, de úgy nézett a vitézekre, mintha azt mondta volna: — «Ugyan miért nem hagytok már békét egymásnak? Teszitek le rögtön azokat a kardokat!... Engem pedig eresszetek már innen, abba a sátorba, majd meglátjátok, milyen szép mesét írok én nektek erről az egész históriáról, ha békében hagytok...» Munkácsy hát szigorúbbá tette néhány ecsetvonással a szemöldököt, de akkor meg nem hasonlított Jókaihoz. «Mit csináljak vele? Nem tud ő haragudni ezekre

a tótokra.» Végre megtalálta, amit keresett: Árpád felé fordította Jókai fejét. Így már aztán jól volt. Egy öreg vezér, aki büszkén nézi fiatal fejedelmét, szeméből sugárzik gyönyörűsége, mellét délcegen feszíti és mintha azt mondaná: - - «Így van ez jól, fiam! Csakhogy ezt megérhettem még veletek!... Most már magyar lesz a magyar...»

Esténkint aztán lehangoltan, összetörve került haza Neuillyből. Néhány percre leült vendégei közé, de hasztalan kényeztették, hasztalan iparkodtak, hogy felvidítsák. Munkácsyné csupa hév és egészséges jókedv, a mikor mesélni kezd; előkereste közös multjuk emlékei közül a legmulatságosabbakat, hogy mikor ők nászúton jártak idehaza, milyen hasztalan iparkodtak egy kicsit kettesben maradni, a díszküldöttségek nem eresztették «Miskát», a harsogó «éljen»-ek, a fáklyás zenék, bankettek konokúl elválasztották őket s csak Haynald könyörült meg rajtuk, ő tudta, hogy nászúton nem csupán igéből él az ember - - s Kalocsán, az ő palotájában, el-elmenekülhettek néha az irgalmatlan dicsőség elől...

De hasztalan volt ez is, Munkácsy, amint szerét ejthette, szökött vendégei közül, fölment a második emeleten lévő műtermébe, egyedül akart lenni s egyre csak azt a gonosz szép képet nézte, Párisból is, a melylyel úgy csordultig volt a lelke.

Január 20-án írta alá a vásznat.

Beszéltünk néki, hogy ne állítsa ki Párisban, tartottunk a kritika hűvös hangulatától, de ő szándékától nem tágított. Hívjuk talán meg a műterembe az előkelőbb kritikusokat, legyünk tisztában az ő véleményükkel, mielőtt a publikum elé kerülne a kép...

«Nem!» - - tiltakozott Munkácsy. - «Senkitől se kérdezek semmit. Majd meglátják, ha ki lesz állítva. Én nem akarok velük alkudni. Bizonyosat akarok tudni. A sorsomat teszem erre a képre.»

Nagyon sokat jelentett ez a kiállítás Munkácsynak. Ő is érezte, tudta, sőt mondta is. Egy elkeseredett pillanatában — akkor döbbentünk meg — azt mondta, hogy az élet se kell többé neki, ha kudarcot vall. «Mindenemet reá adtam. Vigyék!»

Két nap alatt mintha visszahódította a régi diadalt.

A kiállított képhez tódult a közönség. Ott volt Carnot és kíséretével együtt melegen gratulált a Mesternek, zászlót hajtottak előtte a lapok is, a Figaro, Soleil, Évenement, Siècle, Rappel, Temps, Gaulois, Soir, Débat, Gil-Blas kritikusai a régi hévvel magasztalták a művészt és az embert, a ki ilyen hatalmasan tud akarni és ennyire lelkiismeretes, igaz az ő művészetében.

Vajjon boldoggá tette ez a siker Munkácsyt?

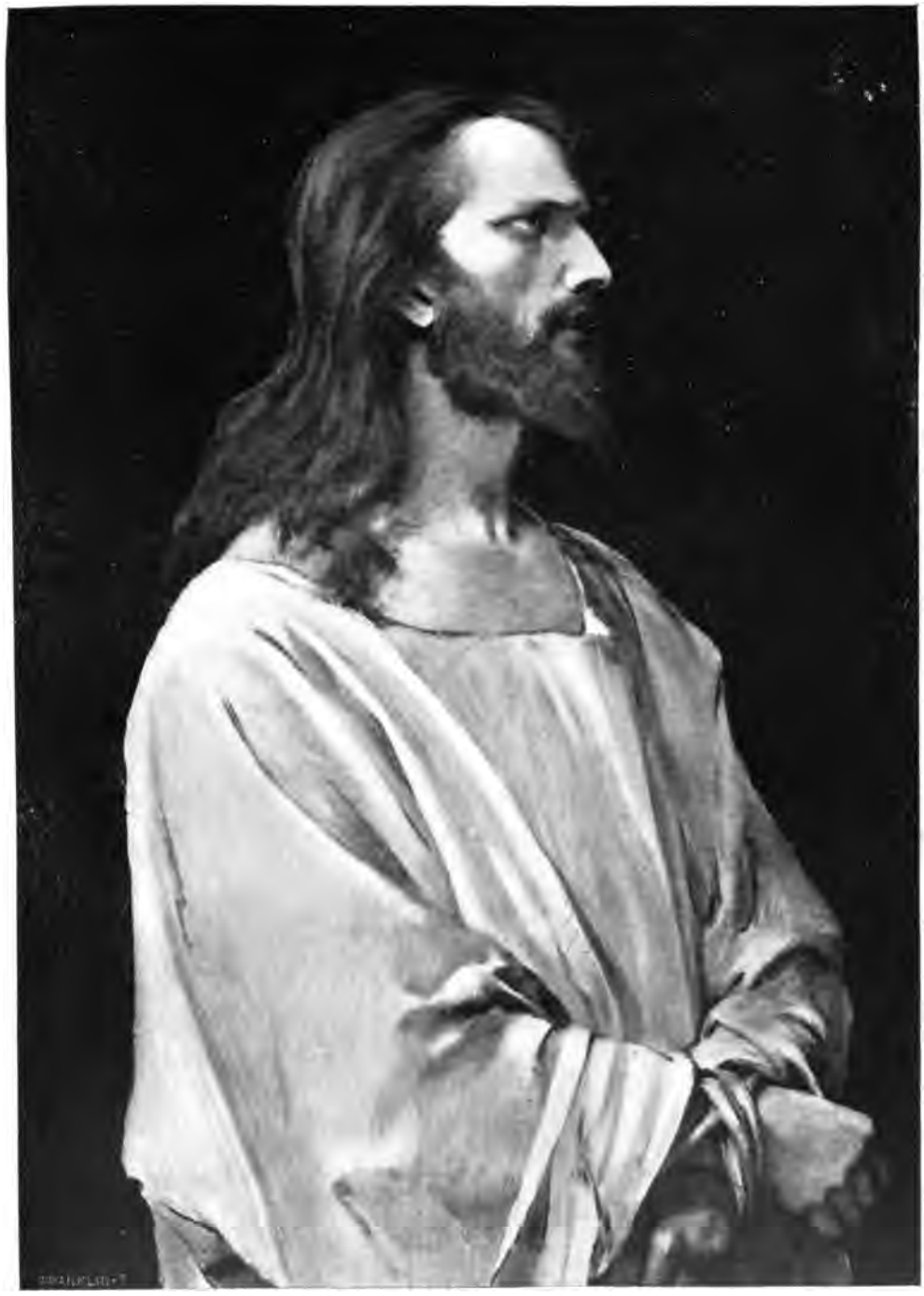

A MEGVÁLTÓ.
Krisztus Pilátus előtt.

Két nap nem telt belé, – csak éppen hogy kifeszíthetett festékszállítója, Alan Hardy, egy új nagy vásznat a párisi műteremben, – Munkácsy már dolgozott az *Andrássyak oltárképén*, a melyet férje sírja fölé Andrássy Gyula gróf özvegye kért a Mestertől; négy-öt nap multán, nagy sebesen levázolta a «*Sztrájk*» ideáját is. A teremtés édes szenvedései kezdődtek megint, újra ott állt egy új vászon előtt, mely az egész lelket akarja és soha se olyan a kép rajta, mint a milyennek ő látja a lelkében. Ezer gonosz asszonyt szeret az, aki a művészetét így szereti.

A «Honfoglalás» az utolsó pillanatokban is megkínozta Munkácsyt Budapesten úgy, mint Párisban.

Budapesten, midőn kicsomagolták, rémülve látta, hogy a borító papiros odaragadt az alig száradt festményre. Töprengő gonddal, folyton reszketve műve sorsáért, barátja, Telepy Károly segítségével szedték ki a festékből a papirosfoszlányokat s javították, ahol kár esett a vásznon.

Párisban meg a kiállítás sikerét fenyegette veszedelem. Négyesbe csukható feszítő-kereten szállították át a képet Georges Petithez, ahol éppen hogy elfért a kiállítási teremben. Fölállították, a Mester maga is ott vesződött a munkások között egy létrán, míg végre szerencsésen helyén állott a vászon. Már akkor zsúfolva volt a terem, tódultak eléje a művészek, kritikusok, hírlaptudósítók, Munkácsy pedig kétségbeesve látta, hogy nem elég képének a terem világossága, a színek fakón folynak össze, mert a teremtetőzet tejüvegjein csak bágyadt foszlányokban jut le a világosság... Reszketve járt ide-oda, igazgatta a függönyöket, — nem akart világosodni. Kitört ekkor keserűen: «Az Isten is ellenségem! Két hete folyton borult az idő, nincs nap. Valamit kell itt csinálni!» Felküldött négy embert a teremtetőre s a kép fölött, két méternyi szélességben, sorra beverette a tejüveg ablakokat. Csörömpölve zuhant le a terembe egyik üvegtábla a másik után, a közönség – összeszorulva a háttérben — riadó vivátozással fogadta a képre ömlő világosságot. Vagy 3000 frankot zúzatott így cseréppé s még ki se hordhatták az üvegdarabokat, a közönség tódult a kép elé és újra és újra harsogott a vivát. Munkácsy leült egyik sarokba s ott küzködött könyeivel. «No itt van!... Mégis csak megvan!... Huszonhatodikán viszik vasútra s a jövő hónap elején magam is indulok. Előbb lemegyek Turinba, elviszem róla az első reprodukciót magam, Kossuthnak.»

És hányszor el nem mondta: «Ugyan, mit szólnak majd hozzá otthon?!»

X.

... Akkor azért Pilátus Jézust előfogván, megostoroztatá őtet. És a római vitézek tövisből fonván koronát, tevék az ő fejébe és piros bársonyköntösbe öltöztették őtet. És mondának vala: «Egészséggel zsidóknak királyok!» És arcul csapdosák vala őtet. Kiméne azért ismét Pilátus és monda nékik: «Imé kihozom őtet néktek, hogy meglássátok, hogy én semmi bűnt nem találok ő benne». Kiméne azért Jézus, hordozván a töviskoronát és a bársonyköntöst és mondá nékik Pilátus: «Ez az az ember!» Mikor azért látták volna őtet a papi fejedelmek és a szolgák, kiáltnak vala, ezt mondván: «Feszítsd meg! feszítsd meg!» Mondá nékik Pilátus: «Vigyétek el ti őtet és feszítsétek meg: mert én nem találok ő benne bűnt». Felelének néki a zsidók: «Nékünk törvényünk vagyon és a mi törvényünk szerint meg kell halnia; mert Isten Fiává tette ő magát». (János Evangéliuma. XIX. rész. 1. 7.)

Az új testamentomnak ezt a jelenetét föstötte meg utolsó nagy képén Munkácsy.

A hatalmas kép jobb oldalán, a jeruzsálemi törvényház oszlopos erkélyén Pilátus, Palesztina római helytartója mutatja az udvaron nyüzsgő és tomboló népségnek Jézust, mondván: «Ecce Homo!» Ez az az ember. Jézus, az igazi istenember.

Piros bársonypalást van vállára borítva. Összehurkolt kezébe frissen vágott nádszálat szorítottak, hogy az legyen az ő királyi pálcája és tövisekből fontak koronát fejére. Mezítelen mellén véres nyomai az irgalmatlan korbácsnak és az arcán barázdákat hagytak a tövisek alól csurrant vércsöppek. Ajkai hangtalan sóhajra nyílnak, bocsánatért Isten atyjához azoknak számára, akik ott lent, az udvaron, nem tudják mit cselekesznek... Szederkék szemei égnek emelve, az eszményt nézik, amely olyan messze van, olyan magasan ettől a nekibőszült, eszétvesztett tömegtől, hogy mikor, Isten atyánk, mikor jutnak el odáig ők, az átkozódó, megváltójukat gúnyoló boldogtalanok, akik íme azt akarják, a szegény szerencsétlenek, hogy meghaljon... Érettük fog meghalni a keresztfán, két lator közé feszítve, ő, aki mindenkit jóvá és boldoggá akar váltani. Ez ő, egészen ő, aki ott kínjaiban is a megbocsátást tanítja majd és megtéríti a latrot, aki vala az ő jobboldalán. Csupa lélek és emelkedettség ez az apró földi rögökben szenvedő véresre botlott alak, arca csupa eszményi jóság, ő az, aki bizonyosan kenyérrel dobja vissza azt, kinek kezéből halántékon érte a hajított kő.

Jézus a kép középpontja.

Természetesen irányul feléje és tömörül körülötte a kép többi része mind. Hetvenhárom alak érzése, indulata és gondolata feléje sugárzik és él és mintha most azonnal megmozdulna a méltóságosan szenvedő, a mindeneket megértő, tehát meg is bocsátó Krisztus ellen zúduló tömeg... Azonnal neki rohannak és mi is meghalljuk átkaikat, a gúnyolódásukat... Meghalljuk, amint ordítják Pilátusnak: «Feszítsd meg!» és meghalljuk és a szivünket hasogatja majd Magdolna sikoltása...

Jézus háta mögött fegyveres római katonák arisztokratikus zordonsággal szemlélik az eszeveszett tömeget. Inkább az ő igazában hisznek, szinte látszik rajtuk, hogy szeretnék, ha a lázongókra szabadítanák őket. Egy barna arcú hadfi összekulcsolt karral áll Jézus előtt az erkély alatt, szeme, mint két dárda, úgy szúrnak a tombolók felé és ő is szeretne közéjük csapni, a ronda, köpködő népség közé. Ez a katona bizonyosan nem tud semmit a Megváltó istenségéről, hisz ő csak verekedett egész életében, de azt érzi, hogy itt valami páratlan gyávaság történik: egy megkötözött, néma ember ellen káromkodva törnek szászan.

Két farizeus gúnyosan borul térdre, hogy íme imádják; görcsösen behajló karmokkal tépné Jézust egy hajcsár; durva öklök fenyegetik, vonagló, dühös ajakkal káromolják és veszett habként köpik feléje átkukat minden emberséges indulatból kivetkezett alakok. Egy púpos törpe kíváncsian tolakodott a többiek elé és két kinyújtott karjával követeli, még ő is követeli Pilátustól: «Feszítsd meg!»

A törvényház lánccal félig elzárt udvarán nyüzsög, ordít, lelkesedik, átszellemül és elalél egy idesereglett roppant tömeg, a hívők és a megfeszítők, a vakok és a látók. Egészen a zord katonához férkőzött egy fanatikus és öklét emeli a régi törvény megbontója felé. A törvényház korlátján sárga burnuszos arab, a kép legnagyobb alakja: arcán, mozdulatán meglátszik, hogy a meggyötrött názárethi isteni fensége ebben a pillanatban téríti meg. Most még csak megdöbbent, de egy minutum — és hisz.

A kép baloldalán ahány alak, annyi egyén, legközepén a «Feszítsd meg!»-et kiáltó vén farizeusok, írástudók, dühtől elborult gonosz fejek, gúnyolódók, vérszomjasok, a templomból kiűzött kufárok, a leleplezett csalók. Ezt a tömeget az eljövendő idők apostola osztja meg az előtérben: egy szőke fejű, kék tógás ifjúnak szívébe nyilallik a Megváltó szenvedése, sejtelmek rebbennek elméjébe: a kereszténység jövendője lesz meg ebben a pillanatban. Mögötte, egészen az előtérben, egy keleti Madonna, karján a még szunnyadó gyermekkel és ruhájába csimpaszkodva ágaskodik egy másik gyermek, a ki már ébred: emlékezni fog, hogy ő még látta!... Az öregség, egy sötétlilás ruhába öltözött vén

asszony személyében menekül a bűvölettől; a szédítő jövendő fényét szeme el nem bírja. Vannak, akik elgondolkozva szemlélik Jézust. Hisz szenved, véres és hátha, hátha mégis igazságtalanság lészen ez itt!...

Mária, Jézus anyja, ájultan omlik a kép baloldalán János apostol karja közé, aki mélyen meg van rendülve, mégis gyöngéden vigasztalja az Isten-ember szeplőtlen anyját. Mária szeme lehunyva, ajka elkékült, alig hallja már, a mint hátát neki feszítve ordítja egy félelmes alak: «Ha ez az, feszítsd meg!»

Magdolna pedig, a megváltott szépséges szerelmes asszony, ott kínlódik Jézus előtt, az erkély alatt, kibontott szőke haja összekuszálva, fehér kezét tördeli, hogy hisz inkább ő halt volna meg helyette!

A hátsó tornác párkányán kényelmesen helyezkedtek el és kuporodtak le a közönyösek, a kíváncsiak, résztvevő, elszomorodott, meghatott, bosszúért ordító és a megalázásban gyönyörködő alakok. A háttért fedett tornác választja el a várostól. A lapos, fehér tetők, a pálmák ide látszanak, a sötétkék délszaki ég ragyogó levegője rezeg az egész jeleneten. Egy öreg zsidó közömbösen támaszkodik egy oszlophoz, tanakodva, ugyan mi lesz mindebből?...

Tudjuk mi lett belőle: új élet, új világ. És ez az új élet lebeg az «*Ecce Homo*» óriási vásznán.

Az író magyarázgatja a képet, egész elméletet farag reá, hogy ez ezért van így, az meg azért, okát tudja mindennek... Munkácsyt pedig hasztalan kérdeztük, hogy lett, mint lett az, amit föstött. Erről se, soha se tudta ő, hogyan csinálta, a mikor nagyot teremtett.

Mindenekelőtt dolgozott folyton; ezen a képén hét hónapig, reggeltől estig. Néha agyonfáradva, szédülő fejjel vette elő ecsetjét, de amint dolgozni kezdett, erős lett megint.

Akkoriban, a mikor ezen a képén dolgozott, — tavasz elején volt — kidisputáltam néha kezéből az ő pajzsnagyságú palettáját meg az ecseteket s hívtam őt pihenni, ki a Bois de Boulogneba. Két pompás paripája, mintha menyegzőre röpítette volna a könnyű viktoriát a Champs-Elysées-esken végig. A fasorokon, föl az Arc de Triompheig, halványzöld bimbópelyhekből szőtt fátyol lengett s a szökőkutak medencéiben, a paloták ablaküvegjein bátortalan tétovasággal, puhán, csaknem rózsaszinűen csillogott a korai verőfény. Akkor próbálkozott, csupa ábránd volt még és meghatóan fiatal a tavasz; boldogságesdő bizalommal mosolygott minden asszony arcára, a virágos kalapok pereme, meg a selyem napernyők alá, omlott a lábaik elé a kocsikba, úgy odabújt az ölükbe, hogy azok is szinte szerelmesen takargatták és adták neki magukat mindnyájan. És ibolya volt mindenfelé — az asszonyok mellén, az urak-

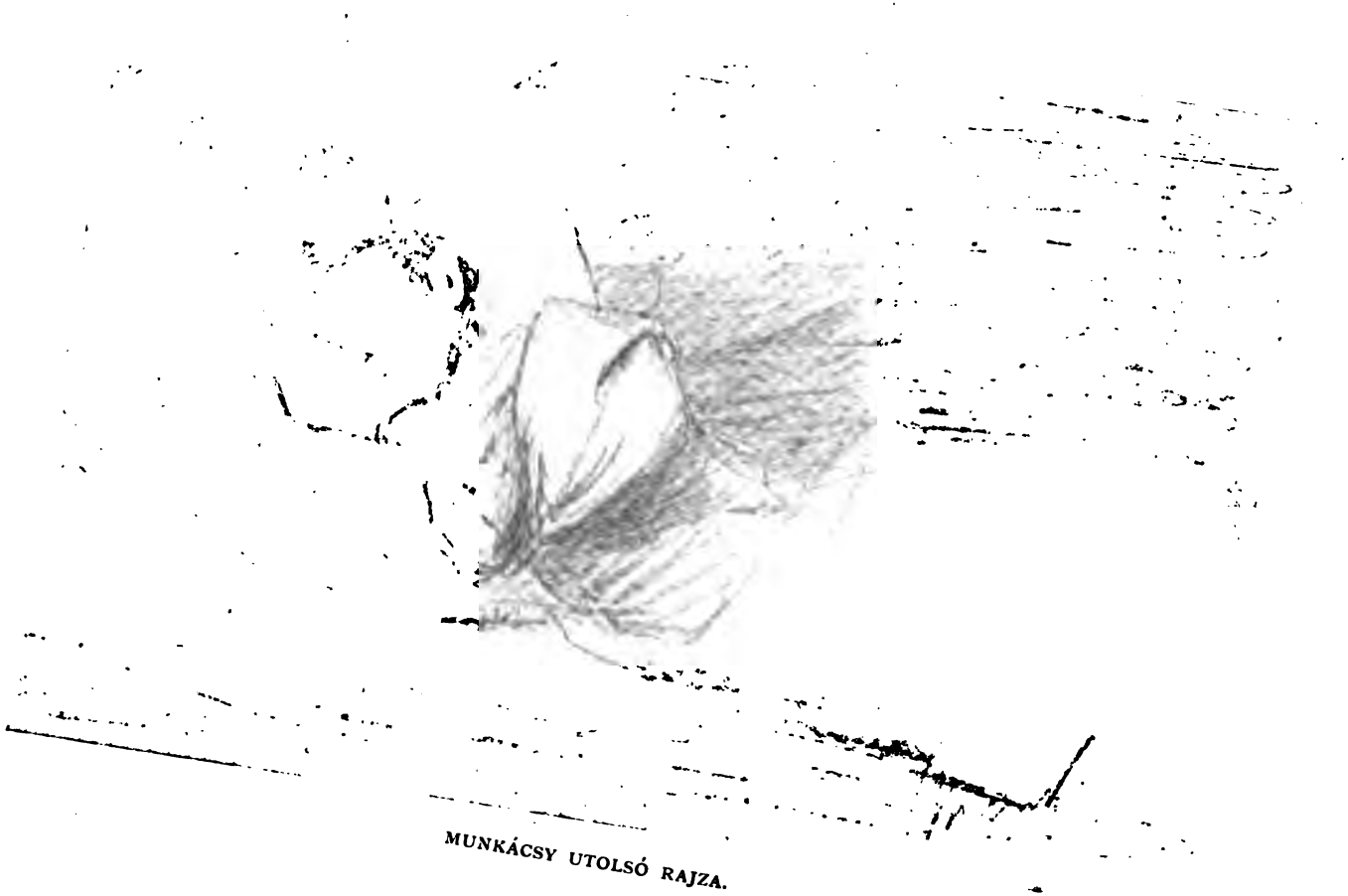

MUNKÁCSY UTOLSÓ RAJZA.

nál, apró szekereken a fák alatt, a kirakatokban, mindenki vitt ibolyát valakinek, mindenki kapott ibolyát valakitől.

«Milyen jó most így!» — sóhajtott föl a fáradt Munkácsy és olyan elégedetten nézte a körülötte lüktető tavaszi délutánt, mint a gyermek, aki néha úgy tud örvendeni az életnek s olyan boldog, mintha akkor mindenki helyett ő élne.

Aztán leszálltunk a kocsiról s elkódorogtunk azokban a hangulatos párisi mellékutcákban.

Munkácsy gyakran meg-megállt, itt egy kapuköz előtt, gyönyörködve, hogy milyen szép effektusokban megy be a tűzfalak mögé s a repkényrácsok alatt a világosság, odébb meg, hogy egy szűk utca perspektivájában mennyi harmonikus szín van az alkonyban... amott egy fordulónál változik a világítás és az milyen megkapó!...

«Így tanultam én teljes életemben» — mondta — «pihenésközben, az utcákon kóborolva. Jól meg kell nézni a piktornak mindent... Ni, az az öreg asszony ott!...» Egy fehér breton-főkötős öregasszony ment ott görnyedten a fal mellett s ahogy ő mutatta és magyarázta, hogy mit kell azon látni, annyi jellemző rajzot és tenger érdekes színt láttam azon a kopott feketeruhás, fehérfőkötős öregasszonyon.

«Így találtam én a Clychin a «Krisztus Pilátus előtt» két öreg farizeusát is meg. Menten, ott az utcán elfogtam s vittem őket haza. A helyük és a vázlatuk már akkor meg volt a vásznamon, kitaláltam őket előre. Azokat nekem küldte az én gondviselésem, Párisba».

— Mondja, mester, hogyan látja ön az alakjait?

«Mind, mind együtt. Egyszerre látom őket. Aztán csak meg kell fösteni, egyenkint, szép apránkint. Úgy, mint az Ecce-Homón».

— De hát miért teszi az egyik alakot ide, a másikat meg amoda? Jézus miért van az erkélyen? Mária meg miért van ott hátul a tömeg közt?

«Mert azt úgy kell!» — felelt ő csodálkozva, hogy micsoda kérdések is ezek. — «Hát nem úgy kell? Jézust bizonyosan valami magasabb helyről mutatta meg Pilátus a népnek, hogy jól lássa mindenki. Hát nem? Mária meg csak nem tolakodott előre? Mi?... Úgyszólva keresztül tapostak azon a szegény asszonyon azok a nekivadult emberek, elájult ő, a mint meglátta fiát. Magdolna pedig, a szerelmes, persze oda szaladt hozzá, egészen közel. Nem igaz?»

— Hát az a nagy ember hogyan került a lépcsőre?

«Az?... Hát odabent járt Pilátusnál a dologban. Azok a zsidók mindenhova oda tolakodnak» — mondta nevetve. — «Vagy tudom is én miért! Az ördög tudja! Így jutott eszembe, a mikor a bibliát olvasgattam»

— És látja az így eszébe jutott képet mindvégig?

«Oh igen, ezt látom. Láttam mindig, egészen, minden részében együtt. Árpád, az nem tudom hogyan, már a második év végén elveszett szemem elől. De ezt, hej, ezt látom!» — ismételte erélyesen, hangosan és mintha akkor is ott szorította volna hatalmas alkotását az öklében, mint karmai közt királyi zsákmányát az oroszlán.

— És az arhitekturát, egész megkonstruálását annak a jeruzsálemi udvarnak, mely olyan méltóságosan sikerült, honnan szedte össze azt?

«Hát azt is úgy, mint a többit. Az is jön, a többivel együtt. Mi?... Egy-két pálmatörzset kéne még csinálni oda a tornáctető mögé, úgy-e az jól föst majd ott a kék égen? Onnan még hiányzik valami, úgy-e? Soha se tudtam eljutni keletre, hogy igazában lássam ezeket a dolgokat».

— Nem járt soha keleten?

«Nem én. Nem jártam én soha, sehol, csak abban a füstös Amerikában. Pedig Itáliába is mindig vágytam. Hanem utazni soha se volt nekem érkezésem, annyi volt a megfösteni valóm. Felit se tudtam elvégezni még. Csak így estefelé juthatok ki az utcára egy kicsit, szellőzködni. Most majd szeretném megfösteni *Jeanne d'Arcot* a franciáknak, mielőtt búcsut veszek tőlük, vagy *Napoleont,* a mikor az angol hajóskapitány fölszólítja a Bellerofonon, hogy adja át neki a kardját, azt a világverő kis kardot, egy kapitánykának; aztán meg bölcs *Salamont* amikor ítélkezik; meg talán az *Olajfák hegyét* a mikor Jézus . . .»

Annyi hatalmas képet akart ő megfösteni, — élvezet volt azt hallgatni, hogy mit fog ő még teremteni ezután.

Így dolgozott. Hasztalan kérdeztük, hogy ez vagy amaz a részlet hogyan jutott az eszébe? Ez a szín miért zöld, amaz miért olyan fájdalmas sápadtan sárga? Azt a katonát miért állította az erkély alá?

«Hát csak azt úgy kell, úgy jutott az eszembe» — felelte egyszerűen, a nagy teremtők öntudatlanságával, de azzal a hatalmas meggyőződéssel, hogy ennek mind úgy kell lenni, mert ő azt úgy képzelte és másként nem is lehet. Az okát nem tudja, nem is keresi soha, hiszen ő teremt és nem elemez. Ez a mi világunk, meg a többi is, valahogyan így készült és így készültek Shakespeare tragédiái, a Vinci, Rembrandt, Rafael vásznai, a milói Vénusz, az Ilias és a többi hasonló mind, a biblia is, Mózes és Jézus vallása is így.

Mindig szót nem találó szinte félő, csodálkozással görnyedtem meg ez előtt az óriás kép előtt, mely úgyszólva előttem nőtt és lett hét hónap alatt. Munkácsy reggel korán már dolgozott, a rövid déjeuner után ismét dolgozott és dolgozott, míg reá nem alkonyodott.

Az első fára festett kétméteres színvázlaton (Szépm. Muz.) már teljesen együtt van a kép, egész mozgalmasságában és plaszticitásával, egész színskálájában. Néhány apróságot változtatott a nagy vásznon s néhány alakot adott még a többiekhez. Jellemző, hogy Munkácsy soha se tudta egész bizonyosan, hány alak van a képén, soha gondosan össze nem számlálta őket.

A képet egy Budapesten e célra alakult társaság vásárolta meg s állította ki milleniumi kiállításunk idejére, hogy azután, mint Sedelmeyer cselekedett Munkácsy nagy alkotásaival, világkörútra küldje. Itthon, nemzeti nagy ünnepségünk idejében, ki nem látta s ki ne csodálta volna? Tőlünk Bécsbe vitték, azután tovább . . .

Ez volt Munkácsy utolsó, fáradt alkotása s ezzel elérkeztünk könyvünk szomorú végéhez.

XI.

1897 február negyedikén, Bonnból sürgönyözték világgá s reszketve olvastuk mi is azt a borzasztó, de nem váratlanul érkezett gyászhirt, hogy Munkácsy:

« . . . rárohant komornyikjára s orvosára és torkonragadva, fojtogatni kezdte őket, rettenetes erővel. Nem tudtak szabadulni keze közül, segítségért kiáltoztak. Erre berohant két ápoló s négyen birkóztak vele, földre teperték, megkötözték és csak így tudták őt ártalmatlanná tenni.»

Hogy ő torkon ragadott volna valakit? . . .

Látom hatalmas kezét, a mint kiemeli a bölcsőből fiamat és a három hetes mezitelen csöpp jószág olyan puhán, olyan biztosan megfér tenyerei között, mint fecskefióka a fészkében. Mintha pelyhet ringatott volna. És mintha csak tegnap történt volna, hogy itt birkóztak az íróasztalomtól két lépésnyire, egy piros daghesztánon, a földön. Huszármarsot fütyült neki, hemperegtek s a mikor a gyerek belekapaszkodott a szakállába és rázta, tépte, azon ők úgy kacagtak, de úgy, hogy a végin persze sirás lett belőle. A gyereket megbékítette s elcsitította az anyja, ő meg könyes szemmel sóhajtott utánuk:

«Ha nekem egy ilyenem volna!»

— Mit csinálna vele?

«Piktort csinálnék belőle, a gazemberből . . . Meg lefösteném!» — szólt s ügyelte az anyja karján pihegő gyereket. «Éppen jó lenne az Ecce-Homoba!»

És már ekkor ez is csak piktura volt neki. Elnézte hosszasan, milyen szőke a gyermek haja, a fürtök hogyan göndörödnek le a halán-

tékon és a szeme, hogy milyen nyitva van annak a gyereknek a szeme!

«A fene érti! Úgy néznek néha ezek a gyerekek, mintha ők mindent jobban tudnának. Ezt kéne megfesteni a gyerek szemébe!» És nézte, kereste, hogy mi az, hogy hol van, a színekben vagy a vonalakban a szem körül, és türelmetlenkedett, mert biz az a gyerek nem akart neki annyira nyugton maradni, hogy képet festhessen majd belőle.

Mert alapjában véve kép volt csak ő neki minden, az egész világ, gyerek, asszony, ember, király vagy házaló, mindegy, — piktura minden s mikor nem volt a halhatatlanságnak teremtő ecset a kezében, akkor pedig ő volt gyermek: mindig naiv, szivesen osztozkodó, mese után áhitozó, de akkor is képekről ábrándozó gyermek, aki azonban a királyosdit csakolyan őszintén tudta játszani palotájában, mint a milyen őszintén játszotta a csipi-csókát a fiammal.

A gyerekek, meg az asszonyok szerették a legjobban. Az utcán ösztönszerűleg megfordult utána minden fehérnép, fiatal viruló asszonyok s ráncos képű öreg asszonyok, — ha ugyan van öreg asszony a világon, — úgy néztek föl rá, mintha könyörögtek volna néki mindannyian: cirógass meg engem egyszer te édes szép ember, hogy én is boldog legyek ... A Louvreba járnak, Murillo Madonnája elé angyalokat csudálni a fiatal asszonyok és ott tanulják pirulva, hogy én Istenem, milyen is legyen az a kis angyal, akit várnak ... Valami ilyenforma esdeklő reménység volt azoknak az arcán, akik őt nézték s úgy nézték, addig, amíg csak belé nem pirultak. Ő pedig összszehúzta bozontos szemöldökét, kissé oldalt hajlott a feje és nézte, kereste, melyik képire lenne jó ennek az asszonynak a színe vagy a formája: — ez a szerelmes bűnbánó Magdolna, amaz Mária, Jézusom anyja, vagy a Milton valamelyik szőke leánya talán ...

Amikor a párisi palotájába gyűlt fényes vendégsereg legszebb asszonyai körülállták, hogy meséljen nékik valamit élethistóriájából, a néhai kis asztalosinasról, és amikor mindenik neki akart a legszebb lenni, ha ő észrevett valamelyiknek a vállán, a gyémánt kapocs körül egy darabka neki való színfoltot, vagy a nyakhajlásában egy nemes szép vonalat, már azután alig várta, hogy átszökhessék közülök műtermébe. Ott kinyitotta az összes villanylámpákat s megnézte, szebb-e az amit látott mint ahogy ő csinálta valamelyik festett asszonyán ... És menynyire nem törődött semmi mással, se gonddal, se örömmel, hogy elfelejtett minden szép eleven asszonyt vásznai között; a vendégsereg ment utánna s ott találták a műterem saroksátrában, egyedül, elgondolkozva.

Áhitattal közeledtek hozzá, kérdezni is alig merték tőle, hogy mire gondol? ... Mindenekelőtt arra gondolt: milyen kár, hogy nem lehet mindig fösteni! ...

Kilencvenhét telén Párisban töltött Munkácsyné egy szomorú hetet. Együtt rendezgettük a párisi palotában a Mester papirosait. Keserves szívvel hallgattam Munkácsynét. Szegény asszony, mennyire szerette volna akkor azt hinni, hogy még él az ura! Probáltuk minden módon, görcsösen kapaszkodva megannyi szalmaszálba, orvosok irgalmas vigasztalásába, meg hogy hisz egyszer, a mult héten elmosolyodott, egy éjszaka meg nyugodtan aludt, talán ... hátha ... Úgy-e igen?! ... Igen, igen és kitört és sírt és úgy éreztük ott magunk körül is, hogy ámítjuk magunkat, ámítjuk egymást, de mindez hasztalan, mert már vége.'

A második emeleti nagy szalonban rendezgettük Munkácsy irásait.

Egyszer csak egy levelet hoz föl a portás. Godesbergből küldte a napijelentést a gazdája mellett maradt komornyik: Eugène, derék luxemburgi fiú, aki tiz évig szolgálta Munkácsyt, apjával, anyjával együtt és hűségesen ápolta az utolsó súlyos hónapok folyamán is. Munkácsyné mohón tépte föl az érkezett levél borítékját. Csupa jó hír: a Mester jól aludt, sokat evett s még egyedül is járkált a szobákban ... De ami valósággal örömre gerjesztette a különben is gazdag temperamentumu asszonyt, amit aztán hol boldogan kacagva, hol meg zokogva mutatott meg valamennyi vendégének, ez a három szó volt: «Je t'embrasse, Miska».

Eugène is örömmel ujságolta levele végin, hogy jó gazdája biztatás nélkül, csaknem a saját ötletéből irta azt a levélre.

— Ugyebár!! Na lássa! ... Már jobban van ő! ... Csak még ezt a telet húzzuk ki szép csöndben, Isten segítségével! Esztendőre megint itt leszünk Párisban ... Oh, nagy képet, azt nem fog fösteni Miska! Eleinte az lehetetlen. Azt meg se engednők neki! Hadd szedje előbb teljesen rendbe az egészségét ... De majd eldolgozgat holmi apróságon s még az is gyógyítani fogja. Hollandiába igért egy bibliába néhány illusztrációt, meg a Napoleon-kép terve is szórakoztatni fogja.

És annyi vigasztalót, annyi csupa jót tudott rögtön.

— A multkor kikocsizott Miska az orvosával s képzelje, amikor kiszálltak, nemcsak hogy egyedül lépett ki a kocsiból, de megállt, visszafordult és ő nyújtott kezet a kiszálláshoz az orvosának. Úgy-e?! ... Ha elgondolom, hogy novemberben még milyen nehezen volt! ... Az orvosok teljes nyugalmat rendeltek neki, elakarták vinni tőlem a szanatoriumb mert egy szót se volt szabad szólni hozzá, a világosság is izgatta. Elakarták vinni tőlem! ... Mintha tudnák őt valahol odaadóbban ápolni!

Dehogy egyeztem bele! Megigértem orvosainak, hogy sóhajtani se fogok előtte... Istenem!... Ha a boldog, diadalmas napokat együtt élveztük át, hát most ne lennénk egymás mellett!? Iszonyú volt, iszonyú!... Egész nap egy szót se, csak ült mozdulatlanul és mi is alig moccantunk. De már most jobban van. Hisz látja, mit írt nekem: — «Je t'embrasse, Miska.»...

Ezalatt rakosgattuk egymásra egy káprázatos művész-mult diadalemlékeit, azt a rengeteg sok sürgönyt, leveleket, ujságcikkeket, ódákat, a mikkel elárasztották őt a világ minden részéből; az uralkodók udvaraiban csakúgy tapsoltak neki, mint otthon, nálunk, egy-egy mezővároskában az alföldön, ahova a szerény asztalosműhelybe is eljutván a néhai inasgyerek világhódításának híre, a gazduram papiros mellé ült vasárnap délután és megírta néhai inastársának, hogy — az Isten segítse őt nagy sorában! El is mosolyodunk egy-egy naivabb íráson. Ha jól emlékszem, Csabáról, rigmusokban érkezett gratuláció a Pilátushoz. Olyan cikornyás, mintha lakodalmas köszöntőhöz cifrázott volna a násznagy. Egy másik meg a szomorú sorsában emlékezett Miskára s nem tudta elhatározni, hogy juttassa eszébe magát szebben, úgy lesz-e alkalmatosabb, ha «méltóságos úr»-nak szólítja, vagy talán még jobb, ha «művész király»-nak titulálja meg levelében?... Beleírta hát mind a kettőt. A feltalálók, a falusi költők csakúgy rátaláltak, mint a professzionátus kéregetők. Némelyik formahíven, ötven krajcáros bélyeggel ellátott irásban folyamodott segítségért hozzá, a másik pedig hat árvájával rovatott kereszt vonást a kérése alá. De jött légyen a kérés bármilyen köntösben, nem csuktak kaput előtte. Jutott a mennyi jutott, de valami mindig jutott, jó szó s kézszorítás ha az kellett vagy egy-két garas, akinek erre volt szüksége.

Egy nagyon kifakult csomag került a kezünk alá.

Gondosan össze volt kötözve. Levelek, olyan régi divatú, magyar levélpapiroson, a milyenek kis gyerek koromban is kerültek néha a kezembe, páros galamb, rozmaringszál némelyiken, egyen-egyen a nemzeti címer «Hazafiság a nemzetiségnek» jeligével. Nézem... Bátortalan leánykéz írta teli, de egészen teli ezeket a papirosokat, valaha nagyon régen. Mindjárt az elsőn: «Édes, egyetlen Angyalom...» A tinta berozsdásodott, megsárgult s az úgy illik a rövid életű, gyöngéd szavakhoz. Összenézünk Munkácsynéval. Ne olvassuk tovább. Talán tépjük is össze ezeket?!

— Nem! nem! Ez is az övé. Valaki, aki szerette Miskát, — s gondosan összekötöttük ismét. Tán még gondosabban, mint a többit.

— Isten tudja mikor volt az, — mondta szeliden az asszony, —

engem nem is ismert még akkor... Bizony régen volt, akkor, amikor Munkácsy nősülni akart, de Ligeti nem engedte.

Egy szekrény megtelt díszokmányokkal, rendjel adománylevelekkel, emlékalbumokkal, dísztagsági diplomákkal. Munkácsynét mindezeknél jobban érdekelte és megnézte ujra meg ujra azt a levelet, a miben írja neki az ura: «Je t'embrasse, Miska.»

Átmentünk a műterembe.

Szanaszét a porlepte képek, a festőeszközök, állványai, létrája, a melyre az utolsó időkben szédülő fővel kapaszkodott föl reggelenkint munkára az Ecce-Homo elé és meggyógyult az első ecsetvonás után arra az időre, a míg dolgozott, de csak hogy annál összeesettebb legyen álmatlan éjszakáira. Pazarolta kétségbeesetten arra az utolsó képre azt a keveset, ami élnie jutott még.

«Isten tudja, de olyan hitványul voltam az imént. Alig tudtam fölkelni, ide is olyan kinosan másztam föl, szédültem, de ha egyszer itt fönn vagyok, jól érzem magam. Mintha vezetné valami a kezemet, magától megy a pemzli!»

Eugène pedig ügyelte a létra alatt, hogy le ne szédüljön.

A saroksátorban, a párnák közt még ott vannak a gödrök, melyeket az ő teste vájt, pihenvén; a kis asztalon vázlatkönyvei, a szemüvegje, néhány jegyzet, tervek, model-címek ahoz a nagy képhez, amelyhez, még emezen dolgozva, már készült, az Olajfák hegyén elárult Jézushoz.

Odébb, a nagy asztalon százával az ecset, megannyi hulla mind, palettáján kinyomva a színek, elhagyatottságukban finom porrétegből szőtt rájuk is szürkés szemfedőt a kilenc hónapi magányosság.

Munkácsyné leül a saroksátorban.

Úgy, ahogy tudjuk, rendbe rakjuk az első rajzait is. A Reök bácsi gunyhóját, az aradi rajzokat, meg a többieket, naiv, elrajzolt próbálkozásait még gyámolatlan ceruzájának s amelyek mégis oly érdekesek; mintha a képirás egész históriáján evolválódnék keresztül az ő zsenije. És jellemző, hogy egész tömegek iparkodnak élni, mozdulni, drámát csinálni már első ceruzavonásai alatt s azokban a naiv vonásokban is már, a mi élet és lélek dereng, az magyar, amint hogy elementárisan magyar az ő művészi izomzatának az erejében az, ami olyan szédítő magasra emelte.

Önkéntelenül Renan quimperi beszámolója jut itt eszembe s kínálja az analogiát.

Ez a másik szellemóriás így beszélt a nyolcvanas évek elején Quimperben, önmagáról: «... dolgoztam egész életemben emberségesen s a magam módja szerint. Nem tagadtam meg soha az én jó fajtá-

AZ ENDENICHI GYÓGYINTÉZET, AHOL MUNKÁCSY MEGHALT.
(Az I. emeleti sarok ablak Munkácsy szobájának ablaka.)

mat. — — — Nagyon vidám vagyok s mindenekelőtt az ennek az oka, hogy ugyan keveset mulatozván ifjú koromban, érintetlenül őrizhettem meg illusióim minden üdeségét; továbbá, és ez már komolyabb dolog, vidám vagyok, mert nincs kétségem abban, hogy jó cselekedetet végeztem életemben. Oh, ezt tudom bizonyosan! Jutalmul nem tudnék egyebet kérni, mint hogy ezt kezdhessem újra. Egyért panaszkodhatnám csupán, azért, hogy tíz évvel sebesebben vénültem. — — — *Nem vagyok én aféle iróember, a nép embere vagyok én. Parasztok és tengerészek messze homályba visszavesző láncsorán az utolsó szem. Az ő gondolatbeli takarékosságukból költök én és hálásan gondolok vissza e szegény népségre, akik intellektuális mértékletességük révén annyi pazar élvezethez juttattak engem.*»

És ezt egy jól elvégzett élet alkonyán, az öregség pihenője közben azoknak mondta el Renán mintegy köszönetül, akikkel akkor is egynek érezte magát, az ő bretonjainak.

Munkácsy csupa egészséges, józan, szűztiszta és bámulatos harmoniában egyensúlyozott magyar erő volt s mindaddig, amíg ebben tartott, repült is hatalmas szárnycsapásokkal, a legkisebb erőlködés nélkül, mint a sas, akinek az a természetes, hogy a magasban járjon, erdők, sziklák fölött és akkor esetlen, ha a barázdákban botorkál.

És a mikor ez a csupa nagy kövekből rakott ciklopszfal megdűlt, összeomlott, megdöbbenve, de önkéntelenül azt keressük, hol hasadhatott meg legelébb?

Azt tudjuk, hogy hogyan, — de miért? Hogy az agya, a gerince... Azt majd elmondom utóbb, mit állapítottak meg az orvosok és nekik is igazuk van. Hogy a túlfűszerezett élet . . . Éretlen mendemondákat fecseg, aki ilyesmikről akar tudni. Munkácsy maga volt a józanság és a mértékletesség minden anyagi gyönyörűségekben. Gerincbajában több a része gyermekkori nyomorúságának, mint a későbbi túlfeszített munkának. Ha suhanckorában nem olyan árva, mint a milyen volt s ha testi nyomorúságaiban is annyira elég lehetett volna saját magának saját maga, mint a milyen diadalmasan elég volt lelki kalamitásaiban, bizonynyal nem szorul beteg gerinccel Charcotra. Rengeteget dolgozott. Igen. De vajjon, ez ölte meg?... A kavicshajigáló szakad meg, ha sziklát akar emelni. Munkácsy fizikuma mindvégig hatalmas volt, tizenöt évig lebirt egy gerincsorvadást s 1896 nyarán konstatálta a tudós Laufenauer, hogy annál még mindig Munkácsy az erősebb. Szellemi ereje pedig örökbecsű alkotásokra is annyiszor elég volt.

Igen, elég volt mindaddig, a míg ő volt erősebb a munkánál.

Mikor lett gyengébb? Művészetének ama alig tegnapi részében, a melyen itt-ott a hanyatlás árnyékai rezdülnek meg, nem csupán a túl-

feszült agy küzködik s a túlfáradt ecset bizonytalankodik, de erejének az a része gyöngül, a mely magyar volt: kifejezéseinek harmonikus, hogy úgy mondjam öntudatlan könnyedsége, koncepcióinak keresetlensége, természetes biztonsága a kivitelben, felfogásának a karaktere, alkotásaiban nyilvánuló filozófiája az életről, vallásról, emberekről és mindezek összességében az a valami, amit mi mindnyájan azonnal a magunkénak érzünk benne — *egyéniségének a magyar volta ernyedt.* Nem képeinek a tárgyát értem, a világért se. A gondolat, amint tökéletes, világpolgár, de az agy, a mely a gondolatot termi s a mely az egyéniség értékének arányában becset ád néki, az magyar, angol vagy francia agy. A kép is így, legyen a tárgya Jézus vagy a siralomházban virrasztó betyár.

Munkácsyhoz mérem Munkácsyt és látom őt akkorának, a mekkora ereje teljében volt. Szinte egyszerre nőtt meg. A «Leánykérők»-ben már óriás. Sehol egy redőnyi tétovázás, sehol több vagy kevesebb, nem is tudja ő talán, hogy mit csinál, hanem érzi őket, intuitive teremti azt a két parasztlegényt. Mintha ott látta volna őket maga előtt az üres papiroson és csak utána kellett húznia a ceruzával, hogy más is lássa. És lássa egész valójukban, nem csak most, így leánykérőben, de úgy, hogy ezután már tudja róluk azt is, milyennek ők mindenütt, otthon, a templomban s künt a barázdában az ekeszarva mellett. És nem az ebben a művészetben a becses, hogy azok híven Péter és Pál Csabáról, a mint hogy például a Millet «Semeur»-jében sem a barbizoni magotszóró földműves arcképének reális igazsága a remek: hanem, hogy az a magszóró bizony a minden idők kenyérültető embere, egy Millet művészetében revelálódva... Úgy képzelem, hogy a fáradt Millet egy délután leheveredett a barbizoni szántoföld szélén s elnézte hosszasan, mint ballag a barázdákban a francia földműves és szórja maga elé a szemet, nyugodt bizalommal, az anyaföldbe. Mialatt a láthatáron lassú méltósággal úsztak le a felhők, Millet érezte, hogy itt előtte most az emberi élet egyik legnagyobb cselekvése folyik és kitalálta, hogy mit érez az ő egyszerű lelkében az a munkálkodó földműves is. És mindezt kifejezte aztán vásznán, a mikor a jelenetet megfestette, kifejezte anélkül, hogy a láthatáron átvonuló felhőknél, a felszántott fekete földnél s az egyszerű földművesnél több kellett volna a vásznára.

Munkácsy idegen országban és ott a műtermében élt. Az idegenben töltött hosszú évek folyamán lassan, észrevétlenül szakadoztak szét a gyökérszálak, amelyek e tiszta, színmagyar lángelmét a saját talajából, hazulról táplálták. Eleinte, míg könnyen teremtett, észre se vette, hogy baj lesz ebből így. Hisz' különben se elemezgetett ő soha. De amikor kezdtek szándékai az

ereje fölé nőni s pihenni, új erőt gyűjteni kivánt volna, maga rémült meg néha legjobban attól, hogy mennyire idegenben van és ösztönszerüleg haza vágyott. Idegen volt körülte a nyelv, amin beszéltek s amelyet ő soha teljesen megtanulni nem tudott, idegen amit gondolnak, amit éreznek, az otthona is idegen... Hogy vágyott ilyenkor haza, magyar testvérei közé, ahol értjük egymás sóhajtását és közösek az örömeink is.

A kozmopolitizmus Herkulese fojtotta meg a mi daliás Anteuszunkat.

De hát miért élt idegenben? Haza jöhetett volna?

Hat esztendeje, hogy idehaza van már, künt a kerepesi uti temetőben; eltemettük országos parádéval, — de még emlék nincs a sírja fölött...

XII.

1896 április 19-én volt a műtermében utoljára Munkácsy.

Már akkor ott kóválygott körülötte a Végzet s ő hol itt pillantotta meg, hol amott. Nem akarta látni, törülte szeme elől minden módon, de csak eléje állt az ismét.

Régebbi vázlatait, rajzait és képeit írta alá.

Komornyikja, Eugène s apja, aki kapus volt Munkácsynál, sorra elészedtek mindent és hozták oda, a saroksátor elé, egymásután a «Krisztus-Pilátus» első színvázlatát, a «Mozart», a «Milton», a «Kálvária» vázlatait, remek apróságokat a kolpachi-parkból, magyar tárgyú képeinek vázlatait, egy-egy sebesen vászonra vetett alakot.... Munkácsy hosszasan elnézte némelyiket. Mintha búcsúzott volna tőlük. Hisz úgy fárasztotta már még nevének az egyszerű aláírása is. Némelyiken kimaradt a nevéből egy-egy betű, ijedten törülte le és írta újra. «Szépen vagyunk! Már a nevemet se tudom lepingálni!» és mintegy magát vigasztalva, tette hozzá: «No de azért megismerik, hogy ezt én föstöttem. Úgy-e?!»

Egyszer-egyszer kiegyenesedett, büszkén méregette a képet s nem szólt, csak úgy a szemével kérdezte: «Na?! Mi?»... Némelyikről nem törülte le jól a port Eugène, hát ő törülte le a tenyerével, a zsebkendőjével vagy a kabátja szárnyával s megsimogatva a vásznat, az édes apa önérzetével dicsekedett: «Ez se kutya ám!»

Végre rendben volt ez is.

A képeket egymás mellé támogatták, a vázlatokat visszarakták a hátsó polcokra. Ő ezalatt járt-kelt, egy-egy képet visszafordíttatott, hogy még egyszer megnézze. Nem lelte helyét sehol. Leült, majd ismét fölállt. Betekintett a nagy műterem szögleteibe, a hol egyébkor eszébe

KRISZTUS PILÁTUS ELŐTT.

se jutott volna keresni valamit. Végignézte egy öblös hollandi szekrényben a kosztümöket, bement a hátsó fülkébe s hogy olyan hosszasan maradt ott, utána mentem:

— Mit csinál?

A falhoz támaszkodva, egy rozsdás sisakot tartott kezében és azt nézte. Volt még ott egy rakás ilyen harci szerszám.

«Ezt mind az Árpádhoz csináltattam! Hogy megette a rozsda három esztendő alatt!»

— Nem kocsiznánk ki a Boisba?

«De igen! Eugène befogathat.»

Eugène csakhamar jelentette, hogy a kocsi előállott és jelentette egy fél óra mulva másodszor is, — még mindig nem tudta rászánni magát Munkácsy, hogy otthagyja műtermét.

«Ne siessünk annyira.»

A kandalló mellől, egy halom ráma és vászon közül húzott elő egy régi palettát. Mint valami csataviselt pajzs, mely ki tudja hány diadalmas küzdelemben horpadt össze, olyan megviselt ez a paletta (a Szépművészeti Muzeumban van.) Külső karimája penge vékonyságúra kopott, kicsorbult, időközben meg is hasadt, de már annyira megszokta, hogy nem akart még megválni tőle: pántot húzatott alája s úgy használta egy-két esztendeig még azután is. Kezére vette s az olyan jólesően feküdt meg a karján. «Erről került a Milton meg a Pilátus!» Fölvett egy száraz ecsetet s azt is próbálgatta rajta, majd pedig az asztalon levő másik paletta színeibe mártva meg az ecsetet, ráírta arra a régire a nevét és a dátumot.

«Sok bitümöt kentem szét ezen, de csak hadd szidják a bitümömet, mi értettük egymást.»

Eugène ismét bejött, hogy a kocsi vár bennünket.

«Mindjárt Eugène! Csak még egy kis beszédünk van.»

És leült a saroksátorban, maga mellé ültetett, de alig ejtett ki néhány szót, elkezdett zokogni keservesen. Hátradőlt a párnákra, nem is törölte könyeit s azok sűrűn folytak le szép fehér szakállába. Egy-két szakadozott mondatát ereklyeként őrzöm, de adtam belőle azoknak is, akiknek szánta. «Milyen jól esett ez nekem!» — sóhajtott föl azután. «Gyerünk hát innen, zárjuk be ezt a butikot.»

Együtt zártuk be a párisi műterem gótikusan vasalt nehéz tölgyfa ajtaját s aznap este indultunk Budapestre.

Soha többé ő oda vissza nem tért.

De jött *Az* is velünk s Munkácsy iszonyúan érezte, hogy mindenütt véle van és sehol már el nem tudja hagyni.

Páris és Münhen között, az uton, kissé derültebbé lett. Hisz' hazafelé jött, milleniumot ünnepelni s az Ecce-Homo is itthon várta. Meg a robogó orient-expressz, a melyen olyan bizonyosan érzi az ember azt, hogy nagyon sebesen megy, minden pillanatban más vidéket lát, országok maradnak el mögötte és ő halad, folyton messzebb ...

Hátha elmarad az, a mitől szabadulni óhajt az ember s minden másként lesz majd ott, a hova megérkezik! Ebéd után, a kocsi-folyosón sétálgatva, elnézte az éjszakában pihenő falvakból elő-előcsillanó apró világosságokat.

«Furcsa! furcsa!» — mondogatta többször.

— Mit talál furcsának?

«Hát nem furcsa, hogy annyi ember van a világon, aki jóizűen alszik most.»

Bizony ő aludni nem igen aludt, hanem elnyúlva az ágyon, beszélgettünk. Ekkor beszélt Pál Lászlóról s ekkor mondta el, hogy akart meghalni Kolpachon, agyongörnyedve a *Siralomház* sikerének terhe alatt.

Másnap Bajororszàgban járt velünk a vonat. Munkácsy levertebb volt. Münhenben kiszálltunk néhány pillanatra, hogy kezet szorítson a gyászoló Kaulbachal, aki a pályaházban várta. Párisból sürgönyöztünk neki.

«Ki tudja látjuk-e, még egymást!» — szólt, a mikor a vonat elindult s bementünk fülkénkbe.

Én elővettem Jules Lemaître «Contemporains»-jének hatodik kötetét és olvasni kezdtem, nem akarva zavarni őt merengésében. Kért, olvasnék hangosan. Szivesen. Az Anatole Franceról szóló fejezetet kezdtem olvasni, melyben Lemaître a «Lys rouge»-t boncolgatja. Érdeklődve hallgatta s örvendtem, hogy sikerült más irányba terelnem a gondolatait. Midőn e mondatokhoz értem: C'est le passé, l'obscur passé qui détermine nos passions. Nous étions déjà si vieux quand nous sommes nés! Ah! ce qui vit n'est que trop mystérieux ... — mind sűrübben bolintgatott s végül, a mikor ezt a mondatot befejeztem: Est-ce qu'on posséde jamais ce qu'on aime? — hevesen szólt közbe: «Soha! Oh, soha!... Mikor elvitték az atelierből, akkor láttam csak, hogy mennyire másmilyen!» — Micsoda?

«Hát a képeim. Soha se tudtam egészen olyanra csinálni, mint kellett volna.»

Dehogy hallgatta ő Lemaîtret, a saját sötét gondolataival volt elfoglalva és csak a keserűségeihez keresett kapcsokat abban, a mit olvastam.

Letettem a közöttünk lévő asztalkára a könyvet, ceruzámmal együtt és azon iparkodtam, hogy ő beszéljen. Akkor legalább arra gondol, a mit mond s azonnal ellensúlyozhatom hangulatát.

Kezibe vette a könyvet és a ceruzát. Nézi a címlapot, kezdi betüzgetni: «Guy de Maupassant . . .» Egy csomó név közül fatálisan erre kellett bukkannia először. Úgy, előrehajtott fővel, rám néz s azt kérdi: «Hát erről mit ír ez a Lemaître? Ezt olvassuk el.»

— Hagyjuk már, ne olvassunk most többet. Menjünk ki talán a folyosóra, mozogjunk egy kicsit.

Az első pillanatban mintha beleegyezett volna, le akarta tenni a könyvet, de hirtelen mást gondolt s lapozgatni kezdte. Hogy elvonjam figyelmét, Jules Lemaîtreről kezdtem beszélni, milyen tipikus francia és milyen lusta és mégis mennyit dolgozik . . .

«Ez a Maupassant rólam is írt valamelyik regényében. Nem olvasta?»

— De igen. A Bel'amiban szól egy tengeren járó Jézusról. Egy nagy képről. Alighanem ott gondolt a Mesterre.

«Mondták . . . Nem ismertem szegényt . . .»

— Érdekes ember lehetett. Személyesen én se ismertem. Éppen a temetésére érkeztem Párisba. Hanem barátaim sok jellemzőt beszéltek róla. Annyi bizonyos, hogy egyike volt az utolsó nagy francia elbeszélőknek. Igazi teremtő s nem afféle műesztergályos.

Munkácsy ismét nem azt hallgatta, a mit mondtam. De azért csak beszéltem, mennyi remek apróságot írt Maupassant. Például a Rosalie históriája, azé a boldogtalan cselédleányé, aki ikreket szül, holott egyetlen kis fattyúnak is csak lopva tudott volna anyja lenni . . . Erre ügyelni kezdett, ez mese és gyerekekről is szól. Elmondtam, azzal a rajongással, a mely mindannyiszor urrá lesz rajtam, ha Maupassantra kerül szó.

«Milyen kár érte!» — szólott Munkácsy szomorúan.

Azután elmondtam a két párisi horgász történetét, akiket elcsipnek a poroszok, meg a Fifi kisasszonyét, meg a Notre-Coeur vázlatát . . .

— Úgy-e szép?

— «Szép» — szólt elmélázva s mereven nézett rám.

— De hiszen nem is hallgat engem! Ugyan mire gondol ismét?

«Dehogy nem! Hogyne hallgatnám . . . De hát majd gondol-e én rám is ekkora lelkesedéssel? . . .»

És fogta Lemaître könyvét s abba, az első lapra, néhány vonással lerajzolta a saját fejét, aláírva «útban hazafelé, 1896 április 20.» «Az öreg zsidók is Jeruzsálembe kívánkoznak, a mikor a végüket érzik» — tette hozzá halkan.

Tréfával akartam visszatartóztatni könyeimet.

— Ugyan!... Ezzel az oroszlánfejjel!... Micsoda pánik kerekednék Jeruzsálemben!

«Az ám!... Oroszlán?... Nézzük!» És a könyv utolsó lapjára lerajzolta még egyszer a fejét s egy oroszlántestet mögéje. «Már csak ilyen bogarászó invalidus oroszlán biz az!»...

Ebéd után jobb kedvű volt. Azzal foglalkozott, hogy mit fog majd mondani a miniszternek és hogy milyen irányban vehetnék neki legjobban hasznát otthon.

Wlassics Gyula, az akkori kultuszminiszter ugyanis, a mint értesült Munkácsy óhajtásairól, hogy haza szeretne jönni és szerepet vállalna művészi közéletünkben, a legnemesebb gyöngédséggel járult a Mester óhajtásának megvalósításához, egyszersmind annyi tapintattal, hogy ebben, inkább a nagy magyar művész multjának szóló hódolatban, árnyéka se látszott meg annak a szomorú bizonyosságnak, melylyel ő, a miniszter a helyzetről az első pillanattól fogva tájékozva volt. Azt hiszem, nem csalódom: a kegyelmes úr önmagában is mély megilletődéssel alkudott meg azzal, hogy amit e végsőket lobbanó lángelme tiszteletére cselekszik, abban a mi nemzeti méltóságunk irgalmának Munkácsyhoz méltó formában kell nyilvánulnia. És úgy is nyilvánult. Munkácsy megdöbbent budapesti tartózkodása folyamán néha-néha attól a készségtől, amelylyel óhajtásai a miniszterrel történt érintkezései alkalmával találkoztak. És ha talált az ő gyötrő, szüntelen meg-megújuló kétségei között némi megnyugtatót, azért Wlassicsot emlegette hálásan.

Két napot töltöttünk Bécsben.

Mintha a fátum kiszámított kegyetlenséggel csoportosította volna a véletleneket, — éppen Tilgner temetésének napján érkeztünk Bécsbe s az ő váratlanul bekövetkezett halálát gyászolta az egész császárváros, meghatottan készülve a Mozart-szobor leleplezésére, a mi másnapra volt kitűzve. Munkácsy nagyra becsülte Tilgnerben a művészt s barátságban is voltak. Semmit se tudott arról, hogy meghalt. Ujságot ő alig olvasott, főként akkor, az útikészülődések közepette. Mialatt podgyászunkat rakták a kocsira, a bécsi fiákkeros kedélyesen szólt le hozzánk, hogy — ha kissé korábban érkezünk, hát ugyancsak pompás temetést láthattunk volna. Még Bécsben se esik mindennap olyan!

— Ki halt meg?

— Hát a Tilgner! — felelt a kocsis méltatlankodva, hogy még enynyit se tud az, aki az orient expreszszel érkezik. Munkácsy szó nélkül húzódott a kocsisarokba, mintha mitsem hallott volna.

A Frohnerben azonban már nyugtalan esténk volt; igyekeztünk

ki-kitörő izgatottságát csillapítani. Alig szálltunk ki a kocsiból, olyan erőszakos vértolulásai támadtak, hogy összes önuralmát elveszítette. Jött, ment, szokott emésztési rendetlenségei is jelentkeztek s e végett orvost kellett hivatnunk. Az orvos nem igen értette meg, hogy Munkácsy mit kiván és szinte komikus kúrát javasolt. Munkácsy hársfa-teát, tilleult is kivánt, mert az rendesen csillapítólag hatott reá, de a tilleul, a mit hoztak, más ízű volt, mint az ő párisi főzete. A fogadó személyzete nem tudta elképzelni, mit kíván és végre is maga ment át az orvossal a gyógyszertárba. Lassankint lecsillapodott. De az éjszaka súlyos volt. Nem tudott elaludni. Tilgnerrel foglalkozott, hogy milyen szépen halt meg... Egyszerre! Nem kinlódott. Másnap délelőtt elhajtattunk a szobor elé, de nem szállt ki a kocsiból, szédült s úgy érezte, összeesnék, ha a tömeg közé keveredne. Erős nap sütött, a fehér márvány vakítóan sugárzott a napfényben. «Mintha glóriában ragyogna! Nem bírják a szemeim. Menjünk innen. Talán majd még megnézhetem valamikor...»

Régi jó barátját, Dóczi Lajos bárót látogattuk meg.

— Aztán ne panaszkodjék ám, édes Mester, Dóczinak is! Minek keseríti sötét gondolataival a jó barátjait. Húzza ki magát legényesen, hagy örvendjenek!

«Jó! Megigérem. Nem panaszkodom, majd meglássa. De kocsizzunk előbb egyet, hogy feledjem kissé ezt a Tilgnert».

Dóczinál csakugyan iparkodott is derült, fesztelen lenni, de azért csak el-elborult tekintete s Dóczi is bizony jobban érezte volna magát, ha a meg-megakadó vidám beszélgetés helyett odaborulhatott volna a barátja vállára és átölelve őt, elsírhatta volna neki azt, a mit érzett, hogy — Isten veled édes Miskám...

Menyezetképét óhajtotta megnézni a műtörténelmi múzeumban. A képtár zárva volt, de az igazgató, a mint bevitték hozzá Munkácsy kártyáját, maga jött üdvözlésére és személyesen vezette be őt a képcsarnokba. Az is feledhetlen jelenet, a mikor megállt lent a lépcsőházban s fölnézett saját alkotására. Mintha üdvözölték volna egymást... Némán álltunk mellette s pantheoni csönd volt a szép márványcsarnokban, a melyet a magyar mester dicsőségének egyik leghatalmasabb sugara tölt meg ragyogásával. Ő pedig, megroskadva, már-már összeomolva, nézte, nézte és szeme lassankint megtelt könyeivel.

Az igazgató szerette volna bemutatni néki a képtár kincseit. Különben is az első emeleti termeken keresztül hagyhattuk csak el az épületet. Alig nézett meg egy-egy képet, a vér a fejébe tódult és szédülve sürgette: «Ki innen! Ki! Ki!... Ki akarok menni!»

A szabadban ismét nyugodtabban lélegzett.

Egy halom levél várta őt a fogadóban. A lapok közölték Bécsbe érkezését s az autogramm-gyűjtők jelentkeztek, különböző összegeket igérve jótékonycélra egy-egy aláírásért.

«Olyan fáradt vagyok! Majd estére. Vagy majd holnap. De el ne felejtsük. Ez a szegényeké».

A délutánt a diványon töltötte. Néhány lépésnyire a diványtól, az utazóládám állott nyitva. Színes ingek voltak a ládában legfelül. Dóczi látogatását vártuk, hogy majd együtt menjünk azután hozzá vacsorára. Beakartam csukni a ládát, hogy prezentábilisabb legyen a szobánk. «Ne! ne! Ne csukja be!»

— Miért?

«Milyen szép az a halványzöld ott a sárgával. Abban gyönyörködtem egész délután».

Azután Dóczihoz kocsiztunk. Dóczi előkelő társaságot hívott meg Munkácsy tiszteletére s Dócziné is valósággal boldog volt, hogy Munkácsy majd milyen jó fogja magát érezni nála. A vendéglátó fiatal aszszony kedves izgatottságával fogadta. Az első negyedóra szerencsésen elmúlt. Munkácsy szótlanságát természetesnek vehették, de a mint a meghívott vendégek érkezni kezdtek, Dóczit is megdöbbentette Munkácsy növekedő lehangoltsága. Egyszer csak panaszkodni kezdett, hogy bántja a világosság s a mikor ezen segítettek, bevallotta, hogy nem bír maradni, nagyon rosszul érzi magát — «menjünk, mert elájulok». Dóczi és családja ijedten értesítették az érkező vendégeket, a társaság visszavonult s ő Dóczi elsötétített dolgozószobájában iparkodott valahogyan erőt venni magán. Némileg sikerült is. Néhány csepp levest ivott és valami édességet izlelt meg utána. Azután pedig rövid búcsut véve az elszomorodott Dóczi családtól, eljöttünk. A kocsiban mondta: «Nem tudtam volna asztalhoz ülni. Már attól a gondolattól is borzadtam, hogy a poharak és a tányérok zörögni fognak. Legjobb lesz, ha lefekszem. Istenem, bárcsak el tudnék aludni!»

Mielőtt lefeküdt, ismét eszébe jutottak a kért autogrammok.

«Most ugyan nincs kedvem még a nevemet se leírni, de azért el ne felejtsük. Majd Pestről elküldjük nekik.»

XIII.

Budapesten elég nyugodtan viselte el az első két nap izgalmait. Derült, beszédes volt, a látogatások se fárasztották, csak Lotz Károly sorsa aggasztotta, aki akkor súlyos betegen feküdt. Naponta többször kérdezgette, hogy van Lotz?

Az «Ecce-Homo» is megérkezett s annak felállítása is foglalkoztatta. A miniszter is oly szépen fogadta, hogy ez is fölvillanyozta csüggedt kedvét.

Szeretettel és elismeréssel találkozott mindenütt és magyar szót hallott maga körül.

«Mintha minden ember ismerősöm lenne. Az utcán magyarul beszélnek, önkéntelenül megfordulok, hogy ki az».

De a mikor a kép fel volt állítva, mintha egyszerre beborult volna előtte ismét a látóhatár. Naponta kétszer, háromszor kiment az Andrássy-útra, a kép-pavillonjába és úgy gondolatban dolgozott rajta. Senki jobban nem látta, mint ő, hogy hol s mit kell még azon csinálni, sőt ő csak ezt látta és ugyanakkor érezte, hogy most már nem lehet, pihenni kell! Majd aztán, talán ... «Majd ha jobban leszek, ott a jobb oldalon rendet csinálok azok közt a katonák közt. Az ateliérben oda soha se jutott teljes világosság ... Azt majd átfestem ...»

A megnyitás már fárasztotta s kezdtek ismétlődni a párisi szomorú esték. Feje fájt, szédült, nyugtalanok voltak éjszakái és visszatértek azok a fekete gondolatok, a melyeket szinte keresett, megdöbbenve minden csekélységtől. A közönség szép számban látogatta a képet s barátjai örömmel ujságolták neki, hogy mekkora publikum jár az Andrássy-úti pavillonba. Közönyösen fogadta ezt a hírt is. Egy este, a pavillon előtt, föltekint a bejárás fölött lobogó nemzeti zászlóra s halkan azt mondta:

«Akkor lesz majd itt publikum, ha odatűzik a fekete zászlót».

Ha jól emlékszem, éppen aznap este történt, hogy a Pannoniában, szalonunkban teríttetve, együtt vacsoráztunk barátaival (Berczik Árpád, Rákosi Jenő, Krasznay Ferenc és Kádár Gábor) csöndesen, lehangoltan, szinte erőltetve a vidámságot. Munkácsy keveset beszélt. Vacsora után régi emlékekre került a szó. Bercziknek is jutott eszébe valami, Rákosi is emlékezett egy-egy kedves esetre és így lassankint megnyílt Munkácsy is. Nem beszélt, hanem eleinte halkan, utóbb erősebben, csudálatos szépen, de olyan bánatosan fütyült el néhány régi nótát. «Ugye, tudok még magyarul!» — tört ki azután s mintha összes erejét kiadta volna, átmenet nélkül omlott össze minden kedve. Olyan

MUNKÁCSY A HALOTTAS Á

ENDENICHBEN.

rosszul lett, hogy le kellett feküdnie. Behívta ágyához Rákosit, Berczikét, hosszasan fogta kezüket s kérte őket, hogy öleljék meg.

Akkor este kértem volt meg Berczik Árpádot, hogy nézessük meg egy orvossal Munkácsyt, mert félek, párisi orvosai túlságosan biztatják s talán küszöbön a veszedelem. De persze feltünés nélkül, nehogy még jobban felizgassuk. Másnapra Berczikhez volt Munkácsy meghíva ebédre, ez éppen jó alkalom, hogy az orvossal találkozzék. Az orvos pedig, Dr. Laufenauer professzor lesz. Berczik azonnal írt is barátjának: Laufenauernek s néhány szóban értesítve a helyzetről, meghívta őt is a másnapi ebédre. Abban állapodtunk meg, hogy teljesen a véletlen színezetét fogjuk adni e találkozásnak. Laufenauer az ebéd folyamán megügyeli Munkácsy modorát, magatartását s e közben úgy irányítjuk majd a beszélgetést, hogy Munkácsy panaszkodjék egy kissé, mire egyikünk azt a kézenfekvő ajánlatot fogja tenni, hogy hisz éppen jó, itt az orvos és megkérjük Laufenauert, vizsgálja meg a Mestert és okvetlenül gyógyítsa meg őt a milleniumra, mert parádézni akarunk vele.

Mindez így is történt.

A ház úrnője, Berczik Árpádné, a legtökéletesebb magyar háziasszony, mutatta be Munkácsynak az érkező Laufenauert, az örökké elfoglalt professzort, akit ugyancsak ritkaság megkapni vendégnek s bizonyosan most is rögtön szalad majd, amint letette a kanalat. A tudós professzor egy szóval, egyetlen mozdulattal se ejtett többet vagy kevesebbet, a legtermészetesebben s csak annyit foglalkozott Munkácsyval, mint a mennyivel egy Munkácsynak az első találkozás alkalmával hibátlan izlésű ember egy szalonban tartozik.

Az ebédelőtti beszélgetés folyamán átsétáltunk, a képeket vizsgálva, Laufenauerrel a szomszédterembe s ott röviden közöltem vele az aggasztó tüneteket. Azután asztalhoz ültünk. A háziasszony jobbján, Rákosi Jenő mellett s a háziasszony balján helyet foglaló Laufenauerrel szemben ült Munkácsy. Soha elmésebben megejtett konzultációt, mint a milyet ennek az emlékezetes ebédnek a folyamán Laufenauer remekelt! Berczik Árpádné pompás magyar konyhája szolgáltatott ürügyeket a diagnózis alapkérdéseire, az emésztés, az étvágy, az alvás és a többi effélének bevallására, különféle s érdekes visszaemlékezések fölidézése nyújtott módot a memoria állapotának vizsgálására és Munkácsynak a napi eseményekre, az ünneplendő milleniumra, továbbá művészi kérdésekben provokált egy könnyed, vonzó, kellemes beszélgetés folyamán beállított véleményeiből és megjegyzéseiből szedte össze magának Laufenauer mindazt, a mire a Mester lelkiállapotának megitélésében szüksége volt. És az volt ebben a legelmésebb, hogy Munkácsy egészen

felvidult s véle mi is, akik tudtuk, hogy Laufenauer mit csinál, úgyszólva megvigasztalódtunk. Munkácsy csaknem a saját ötletéből kérte fel Laufenauert, hogy vizsgálja hát majd meg.

– Nagyon szívesen. A mikor ráér a Mester. Azt hiszem, főként a gyomrot kell rendbehoznunk és egy jó pihenést rendelünk majd.

«Holnap!» — kérte őt Munkácsy.

Hogy aztán ebéd után eljöttünk Berczikéktől, a lépcsőházban így szólt Munkácsy:

«Jó lesz, ha megnéz ez az orvos. Ez jó így».

– Lássa édes Mester, éppen ezek előtt az ünnepségi izgalmak előtt, csakugyan jó lesz ennek a doktornak a tanácsait kikérni. Hátha tud valamit csinálni azokkal a főfájásokkal.

«Az a jó Berczik!... Igazán köszönöm, hogy ezt így csinálták».

– Mit?

«Hogy így összehoztak Laufenauerrel».

– Hát észrevette?

«Hogyne, mindjárt gondoltam... De magam is készültem már orvoshoz Pesten, csak hát nem is tudom én már mi lesz. A párisiak is biztattak eleget. No majd meglátjuk».

Másnap felkerestük kálvintéri lakásán Laufenauert, aki dolgozó szobájában várta nagy betegjét. A helyzettel már körülbelül tisztában volt akkor s csak szomorú bizonyosságában erősítette őt meg a másfél óráig tartott konzultáció. Az ajtón összehúzta a függönyöket s ugyanazon a könnyed, bizalomgerjesztő hangon, a melylyel tegnap már megnyerte Munkácsyt, kezdte meg a konzultációt. Inkább vonzó, érdekes beszélgetés volt ez is, fennakadás nélkül vette, amit tapasztalt és megütközés nélkül siklott át a legsúlyosabb tüneteken.

– Nézzük csak kedves Mester, hogy állunk a tábesszel?

Munkácsy felállt. A válla, melle, az öklei olyan hatalmasak, mint egy tengerészé. Laufenauer szikár, vékony formái, a mint ott vizsgálta őt, még jobban kidomborították Munkácsy atléta alakját.

– Oh, ez a konstrukció elég lesz még egy fél századra... Emelje csak föl a karjait kedves Mester. Így... No most hunyja be kérem a szemét... Így...

Munkácsy abban a pillanatban megingott s dülni akart, de Laufenauer sebesen a karjához nyúlt és: — Köszönöm...

Azután kérte, lépjen néhányat, de csak úgy nyitott szemmel. Hisz tudta, hogy behunyt szemmel mennyire bizonytalanok lettek volna lépései. Így legalább maga Munkácsy is megelégedetten sóhajthatott föl: «Ez még menne!»

A térdreflexek is csak lanyhán feleltek a gummifejű kis kalapács kegyeletesen erőszakolt ütéseire, de hát addig, addig, hogy azért mégis csak mutatkoztak reflexek. Megpróbálta az én térdemet is a kalapácscsal s természetesen azt tapasztalhatta Munkácsy, hogy az így kapott mozgások se sokkal hevesebbek, mint az övéi.

Szóval a tábeszt nagyon barátságos jellegűnek találta Laufenauer. Charcot, Laufenauer néhai mestere, azzal idejekorán megbirkózott s talán «azt mondhatnók, hogy a gerincsorvadás el is szunnyadt. Arra kell ügyelni, hogy föl ne ébredjen. Nehogy terjeszkedni találjon».

Gerincbaja történetét is elmondta őszintén Munkácsy s én, abban a meggyőződésben, hogy mindaz, a mi reá vonatkozik, a történelemé, elismétlem itt. Annyi s oly benső szeretet köt még az emlékéhez is, hogy megállana magától a tollam ott, a hol gyöngédtelenségre siklanék.

«Istenem!... Hát biz az én árva gyerekségem az oka annak», - mondá Munkácsy. — «Nem voltam én soha olyan mulatós. Nem is bírtam soha. A legvígabb társaságban is elfáradtam már éjfél felé és beteg lettem volna, ha erőltettem volna. Az italt egyáltalában nem bírtam. Hiszen egész nap dolgoztam, jól esett nekem mindig a pihenés este. Kakastermészetem se volt, csöndes vérű ember voltam én fiatal korom óta mindig és — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Hanem suhanckoromban történt, ami bizony annyi emberrel megesik, hogy valami betegség ért. Nem is igen vettem észre eleinte, tudni se tudtam hozzá, panaszkodnom se volt kinek. Hogy gyógyíthattam volna — — Ha Lángi mesternek szólok, legfeljebb megtépett volna, rokonaimnak meg féltem szólni róla. A mit itt-ott, a műhelyben hallottam, avval próbálgattam kúrálni. Szinte két esztendeig kínlódtam vele. Ha nagybátyám észre nem veszi, tán el is vitt volna az ördög. (Ez viselte meg utóbb a szemeit, amiből, mint már volt róla szó, Ligeti gyógyíttatta ki.) Asztaloslegény koromban, a mikor már keresni tudtam, akkor gyógyultam ki. Ez lehet az én gerincbajom oka és a szemeimet is ez gyöngítette talán meg.

Laufenauer megnyugtatta, hogy hisz így még szelidebb, szerencsésebb az eset.

— Az idegrendszert illetőleg pedig, a nyugtalanságot, lehangoltságot, főfájásokat, emésztési zavarokat majd legyűrjuk!... A fő a pihenés, kedves Mester. Kifárasztotta az Ecce-Homon végzett túlfeszített munka.

«Az igaz. Éreztem. Hét hónap kevés volt arra. De most pihenek majd. Magam is érzem, hogy nem tudnék semmit se csinálni. Talán ez a milleniumi ünneplés se nekem való?»

— Bizony, bizony nem a legszerencsésebb vállalkozás lesz ez!

És abban állapodtak meg, hogy — majd meglássuk! Talán a megnyitásra, ha addig pihenvén, csöndesednek a szédülések és főfájások, itt maradhat — de azután rögtön jó lesz menni, Kolpachra, falura vagy egyebüvé, valami csöndes helyre és ott pikturára gondolni se szabad jó ideig.

— Majd írok orvosságot is. Reggelenkint pedig meglátogatom. De a borogató sipkát azonnal megkezdjük s azt, ha otthon van, állandóan használni kell.

Mint egy engedelmes, megszeppent gyermek, úgy igért Munkácsy mindent. A borogató sipkákat, a mint lejöttünk Laufenauertől, megrendeltük a kálvintéri patikában.

Laufenauer a búcsuzásnál megsugta, hogy jöjjek majd vissza egyedül.

Hazakisértem Munkácsyt a Pannoniába s én visszasiettem Laufenauerhez. Laufenauer ismét összehúzta a dolgozószoba ajtaján a függönyöket.

— Ugy-e professzor úr? ...

Szomorúan intett, hogy: — igen! s röviden, a következőkben foglalta össze a helyzetet: «A Mester tábesze megállt. De nagyon ki van merülve. A paralyzis veszélye fenn áll, de esetleg, tekintve hatalmas konstrukcióját, egyidőre elodázható, ha bármily egyszerű és primitiv módon, de egyenletesen kezelik. Ellenben a kapkodás és experimentálás végzetessé válhatik reá. Reménylem, ha most nyugodni fog, tisztul a helyzet is. Isten adná!... Nem hangsúlyozhatom eléggé, hogy a nyugalom, a feltétlen nyugalom mennyire szükséges a Mester állapotában».

Laufenauer minden kegyelettel, egész lélekkel a Mesteré is volt aztán Budapesten. Az Ecce-Homo egy heliogravürjét abban a reményben írta alá s adta át neki emlékül Munkácsy, hogy majd egyszer, ha megint ecsethez nyúlhat, azzal köszöni meg az odaadó gondviselését. Naponkint többször feljött hozzá a Panonniába, hogy jó szót hozzon és hogy maga is jó hírt kapjon. A mint úgy mosolyogva, bizalmas tréfálkozás közben dédelgette nagy betegjét, alig ismertem rá arra a könyekig meghatott tudósra, aki elfüggönyözött dolgozó szobájában oly határozottan kimondta, hogy Munkácsynak vége van már...

Míg kezelése alatt állott, bíztunk is a katasztrófa késleltethetésében, bár éppen azt az oly sürgősen és szüntelenül ajánlott feltétlen nyugalmat halasztotta a jó Mester. Bízott magában, hogy kibírja a milleniumi ünnepségeket s csak akkor menekült, a mikor talán már erre is késő volt. A mi a gyógyszereket illeti, Munkácsy, míg Laufenauer kezelése alatt

állott, naponkint 25 40 centigramm jódnatriumot kapott, a mely szer váltakozott 15 15 csepp ergotint tartalmazó tinctura hæmostiptika Dentzel készítménynyel; az elsőnek célja az lett volna, hogy felszívódást elősegítse, a másodiknak pedig, hogy az agykörötti lobosodást megszüntesse a vérerek összehúzódása által. Hideg fejborogatások, időnkint brómoldat és rövid ideig igen enyhe massage egészítették ki az alapkezelést. Dietát nem tartott, szeszes italok tiltva voltak.

Mire visszaértem aznap délután Laufenauertől a Pannoniába, Munkácsyt már hálóköntösben, fekve találtam, fején a fehér vászon borogató sipkával, budapesti titkára, Rózsa Miklós olvasott föl néki a bibliából, ha jól emlékszem, Ruth történetét.

«Már vártam. Ugy-e Laufenauernél volt?»

Oh, megérezett ő már minden veszedelmet, hasztalan mesterkedtünk.

Igen. A receptekért mentem vissza, hogy ezt is azonnal megkezdhessük.

«Mit mondott? Ne titkolják előttem, jobb ha tudom».

Nézze édes Mester, magam is azt hittem, hogy Laufenauer nem nyilatkozott talán egész leplezetlenül ön előtt, a mi nagyon természetes lenne. Visszamentem hozzá, valljon meg hát nekem mindent. Most már nincs miért titkolnom, mert bizony nekem se tudott többet mondani, mint a mennyit együtt hallottunk tőle. Pihenni kell egy nagyot s aztán minden jó lesz!

«Isten bizony?»

— Isten bizony.

«Kezet rá!»

Örömmel!

«Akkor talán föl is kelhetnék most».

Hát ki mondta, hogy a paplan alá bújjék. Jöjjön, menjünk át a szabóhoz, mert nem lesz díszmagyar ruha a milleniumra, pedig szép szövetet hoztunk a mentére!

Engedett, fölkelt s mialatt öltözött, már azon tanakodott, hogy milyen szín találna attilára a zöldes mentéhez.

«Ez a sipka ez jót tesz. Milyen jó volna, ha majd a kalpag alá is fölvehetném... No azt se hittem volna, hogy ilyen turbánt hordok valaha.»

Tréfálkozva mentünk át a Kossuth Lajos-utcza sarkára egy nagy szabóüzletbe s mialatt ő ott hosszasan válogatta a díszmagyarjához valót, alig tudtam uralkodni magamon, úgy feszítette mellemet a sóhajtás. Elnéztem őt, hogy mustrálja a színeket, hogy akar majd néhány nap mulva daliás, büszke magyar lenni... Egy kis fülkeszobában volt ott a telefon. Bementem oda, hogy megosszam valakivel keserüségemet. Kedves

barátját, Rákosi Jenőt kértem a telefonhoz s néki mondtam be, hogy az orvostól jövünk, hogy az orvos *azt* mondta.

Mit?

Azt, hogy vége van. És mi most itt díszmagyart próbálgatunk...

Daliás is volt ő abban az úgy reá illő ruhában! A katasztrófa után Párisban, a boulevardok kirakataiba is kitették Kollernél készült utolsó fényképeit, a melyek éppen abban a díszmagyarban ábrázolják. Ott láttam volt középen, a görög herceg s Mourawief között és egy egész sor volt mögötte a cigány hercegné arcképeiből. Hallgattam a kirakat előtt tolongó párisiak megjegyzéseit. Sajnálkozva emlegetik, hogy mi történt vele, pedig már két hete is elmult volt akkor az ő esetének. Valami litteratusabb tőkepénzes lehetett, aki azt jegyezte meg a karján lévő dámának róla: — Milyen Lear fej!... És az asszony még az arcképre is olyan gyönyörűséggel nézett, mint a hogy őt nézték mindig az asszonyok rá se hallgatva emberére, egész önfeledten sóhajtotta: Dieu, qu'il est beau!...

XIV.

Reggelenkint alig várta Laufenauer látogatását, aki rendesen tudott is találni valami vigasztaló javulást, a min fölvidult. Annál búsabbak lettek az esték és az éjszakák. Alkonyat felé hanyatt dőlve a szalonba állított kereveten, fején a borogatással, szomorúbbnál szomorúbb ötletei támadtak. Együtt vígasztaltuk őt Kádárral s néha, a mikor már azt hittük, hogy sikerült az iparkodásunk, hirtelen mondott olyasvalamit, a mi elárulta lelkének kétségbeesését. Egy ízben arra gondolt, hogy írni kéne barátainak.

«Hátha haragszik rám valaki? Írjunk nekik. Ha tudnák, hogy vagyok!...»

— Ugyan ki haragudnék?!

«Csak úgy gondolom. Hátha akaratlanul megbántottam valakit. Olyan feledékeny vagyok. Írjunk Beöthy Zsoltnak egy szép levelet.»

— Miért éppen Beöthy Zsoltnak?

«Isten tudja... Nekem úgy tetszik, nem olyan barátságos volt most hozzám. Nem gondolja?... Mivel bánthattam meg?»

— Képzelődik Mester. A télen éppen ő kötötte lelkemre, hogy mondjak majd minden szépet részéről Párisban önnek.

«Hátha azt vette zokon, hogy soha se írtam neki? Hiszen én, ha írni kellett... Lehet különben, hogy csalódtam. Olyan nyomott a levegő ott a pavillonban.»

Egy délután ott találtam az íróasztalom előtt ülve. Levelet akart írni, németül, annak a bécsi autogramm-kérőnek, aki nyolcvan forintot igért egy névaláirásáért a szegényeknek. De mielőtt a levél megírásához fogott volna, a bécsi amateur levelét kereste az asztalon levő írások közt s nem találva rá, izgatottan várt haza, hogy keressük meg együtt. «Nem szabad a szegényektől elvonnom azt a pénzt, sőt megköszönöm a nevükben. Úgy-e?»

De mire a levél megírására került a sor, fáradtnak érezte magát és ismét másnapra maradt az is.

Egy este Feszty Árpád vendége volt.

Leverten távoztak akkor éjjel Feszty Árpád műteréből azok, a kik együtt töltötték ott a Mesterrel az estét. És szomorúság maradt utána abban a kedves művész-házban is, a hol Jókai szerenus mosolygása se bírt akkor este a baljóslatú hangulattal, mely súlyos ködként borult Munkácsy körül mindenkire. Vacsora után a borongósan világított műterembe vonult le a társaság. Munkácsy egy művésziesen rendezett szögletben, a kereveten foglalt helyet. Egy piros lámpa világossága rezgett le fehér fejére. Bársony István hegedűt vett kezébe és játszott néki, sorra, sok szép régi magyar nótát és beszélt így neki mindnyájunk helyett és hegedűjének kesergésében úgy benne volt mindnyájunknak a síró kedve. Munkácsy fel-feléledt, egy-egy nótához maga is segített, de csakhamar elmélázott megint.

Hazaérve a Pannoniába, ő azonnal lefeküdt. Én még olvastam. Körülbelül egy óra multán bejött hozzám, csak úgy, a hogy az ágyból kikelt.

— Hát még nem alszik?

«Aludtam, de fölébredtem.»

Leült ágyam szélére, az ágyterítővel betakarta térdét s mint a gyermek, aki fél egyedül a sötétben és anyja ágyába húzódik, azt mondta: «Nem szeretek egyedül lenni. Meg azt szeretném tudni, meddig volt beteg az a Maupassant?»

Nem mertem az igazat felelni s azt beszéltem, hogy mit vesződik Maupassanttal, hisz az úgyszólva mesterségesen tette tönkre magát, a szertelenségei pusztították el.

«Mit csinált?»

Elmondtam, hogy mit csinált Maupassant s főként, hogy mennyire visszaélt az étherrel. Figyelmesen hallgatott s lassankint egyébről kezdtünk beszélgetni. Egyszer csak a Kádár üres ágyára pillantva, azt mondja: «Vajjon hol marad ennyi ideig Kádár?»

— Bizonyosan Roheimékkal vannak a Hungáriában.

Dr. HAYNALD LAJOS, BIBOROS-ÉRSEK.

«Haza jön? Mit gondol?»

— Hogyne. Nemsokára itt lesz.

«Ha tudnám, hogy nem veszi majd rossz néven, hát én inkább ide feküdném az ő ágyába. Jobb szeretek itt. Mi?»

Biztattam, hogy csak feküdjék oda.

«Azt hiszi?... Jó, hát oda fekszem. De még nem vagyok álmos. Nem álmos?... Nem akar aludni?»

És láttam, hogy valamit kívánna mondani még. Igazgatta a takarómat s úgy habozott.

— No csak ki vele, Mester! Látom, hogy akar valamit. Bizonyosan hársfa-teát szeretne és restel úgy-e arra kérni, hogy csináltassak? Felcsengethetjük a portást, lent a kávéházban még ébren vannak...

«Oh nem... Hanem azt szeretném tudni, hogy tulajdonképen mi az az őrültség?»

Megrémültem.

Ezúttal mondta ki először ilyen leplezetlenül ezt a borzasztó szót. Alig tudtam uralkodni magamon. Gyanakodva nézett szemem közé s volt a magatartásában valami kihívás, hogy — no, most ámíts hát tovább!... Szinte durván feleltem, hogy menekülhessek a válasz elől:

— Az az őrültség, ha a fáradt ember éjfél után fölkel az ágyból, hogy ilyen veszett ideákat sétáltasson a fejében. Mit akar, Mester?! Lássa, Jókai milyen bölcs ember! Az már jóízűen aludt, a mikor mi még csak jöttünk hazafelé. Vacsora után ott hagyott bennünket s ment aludni. Nem is fáj ám a feje!

«Pedig ő idősebb mint én... De én nem tudok aludni...»

— Próbálja meg. Feküdjék le szépen.

«Mindjárt... Tudja miről álmodtam? Arról a Bródyról, aki ma este velünk volt. Délelőtt is itt volt... Annak olyan jó feje van» — s mutatta a fej rajzát a hüvelykujjával a levegőben. — «Jó színes... Ah!» és mélyet sóhajtott.

Hasztalan tereltem más irányba gondolatait, irgalmatlanul visszatértek azok oda, az örvény szélére. Szeliden, mintegy attól tartva, hogy megint rátámadok miatta, de csak azt hozta elő ismét: «Pedig valami olyan lehet az, mint a mikor álmodik az ember. Mi?... Az ember úgy összekeveredik, nem tudja, mi igaz, mi nem, úgy-e? Mit gondol?»

— Azt gondolom, édes Mester, hogy ha így folytatja, hát csakugyan baj lesz belőle. Tudja azt, hogy mi az autosuggestio? Maga is addig gyötri magát, a míg végre csakugyan leveri a lábáról valami komolyabb baj. Ilyen fáradt idegekkel tiszta betegség lesz ez a millenniumi parádézás is.

«Bizony, talán jobb is volna elmenni előle. De akkor meg majd mit beszélnek... Látom én már most is, hogy nem úgy bánnak velem, mint máskor... De hát csak nem látszik még rajtam annyira?»

Szerencsére haza érkezett Kádár. Ketten aztán addig beszéltünk, míg végre saját magát is kezdte biztatni, hogy sokat, sokat fog pihenni, festésre nem is gondol és úgy majd minden jobbra fordul. «Hiszen anyagilag biztosítva leszek, úgy-e? Wlassics se fog elhagyni... Bár ha nem tudnék talán többé dolgozni, hogy fogadok el akkor itthon állást?»

Bekísértük hálószobájába, lefeküdt s mialatt párnáit igazítottuk feje alá, azt mondta: «Ha már az lesz a vége, legalább ne tartson soká. Hátha olyan tehetetlen leszek, akit úgy kell megetetni is, mint egy gyermeket... Úgy-e nem csukják be az ajtót...»

Így küzködött. Szüntelen búcsúzott az emlékeitől, művészi terveitől, önmagától. Nagyobb társaságban azonnal elvesztette önuralmát és szédülés fogta el, — az egyedülléttől pedig irtózott. Földváryék családi körében, a kikhez hosszú évek során át benső barátság fűzte, néhányszor valóban jól érezte magát és Benczur Gyulánál, kinek felesége véghetetlen gyöngédséggel találta el a világítástól kezdve a társalgás hangjáig, hogy mi eshetik jól az ő beteg kedélyének, — egy igazán nyugodt, pihentető estét töltött.

«Hogy lehetne azt elérni, hogy az ember ne gondolkozzék akkor, amikor nem akar?» — kérdezte egy ízben s magam is szívesen feleltem volna meg erre.

Talán sikerült neki néha mégis, egy-egy délutánján...

Egyszer-kétszer néhány szál ibolyát vásárolt s elment azokkal tavaszról álmodni egy angyali szép és jó teremtéshez, aki vigasztaló jó barátnője tudott lenni. És valami olyan édesbús kedvűen tért aztán haza, mint mikor az alkonyodó nap sugarai a virágzó almafa lombjai közül aranytallérokat szórtak le az ölünkbe, de a mikor gyönyörűséggel nézve, számlálgatva, nyúltunk is volna már a kincs után, — hát beborult az ég és este lett... Tudom, kegyelettel őrzik azokat az ibolyákat.

Egy reggel, nyolc óra felé, amikor fölébredtem, ott ült az ágyam előtt, papucsban, hálóköntösben, fején a nedves vászonsipkával. Ügyelte, hogy alszom s egy levélpapirosra rajzolta, a mit látott. «Nem akartam fölkelteni, olyan jóízűen aludt. Ha én úgy tudnék!» Mutatta a rajzot. «Talán ez az utolsó rajzom!»

Aláírta, hogy tegyem el emlékül. Az volt utolsó rajza. Aznap vártuk Bécsből Munkácsynét. «Szegény asszony!... Sok baja lesz neki még én velem.»

A mikor Laufenauer eltávozott, hirtelen azt ajánlotta: «Menjünk most Rákosi Jenőhöz!»

— Miért?

«Szeretném vele megbeszélni azt.»

— Mit?

«Azt, hogy a fenébe is, hát meddig tarthat ez!? Nekem meg nem mondja az orvos ... Azt mondják meg, tudok-e majd festeni? Pihenek, pihenek, de hát aztán?!...»

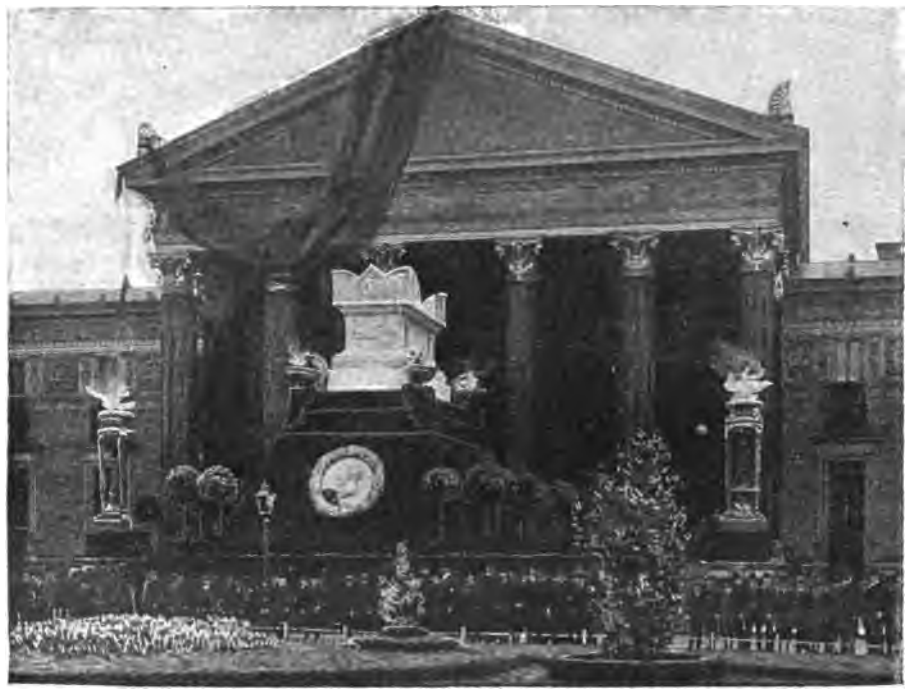

MUNKÁCSY TEMETÉSE.
(A Katafalk a Műcsarnok előtt.)

Édes jó Mester!

Az utolsó pillanatait is úgy képzelem, hogy zokogva kérte ott Godesbergben, még egyszer, utoljára az ecsetjeit, a miktől éltiltotta orvosa, — a komornyikja, Eugène nem merte odaadni neki, mire ő kétségbeesetten követelte, menni akart hát utánuk maga, a műterembe, de megfogták, nem eresztették s erre a torkuknak rohant és ...

Aztán meghalt.

Hiszen haldoklott már akkor, a mikor Budapestről Baden-Badenbe ndult s iszonyúan tudta, hogy a halál elől menekszik. Hogy ő már

többé nem fog festeni! — ez a tudat gyilkolta, ez elől járta a keserves kálváriát Badenből Kolpachra, onnan Godesbergbe, míg végre 1897 február negyedikén összeesett és lelke elszállt haza, az álmai közé, a hol még annyi meg nem festett remeke maradt.

Ahhoz a még vergődő valakihez pedig, aki itt maradt Munkácsyból, hogy lekötözött kezekkel bevigyék az endenichi siralomházba, bár ne oly nagyon lassan lett volna irgalmas a könyörülő Isten.

Az élő halottat még csak hosszú kálváriajárás után, keserves négy esztendő után váltotta meg az irgalmasabb halál.

Utolsó napjai nyugodtak voltak. Halála előtt nyolc nappal új ruhát kapott. Felesége örömet akart vele neki szerezni, de ő közönyösen vette az ajándékot, pedig mindig szeretett jól öltözködni s igen sokat adott arra, hogy ruhájának jó szabása legyen.

A beteg ezidőt jól érezvén magát, felesége négy napra Kolpachra ment, onnan Kölnbe sietett, a hol április 30-án az endenichi orvos levelét vette, melyben az orvos azt írja, hogy betege sok gyümölcsöt evett, de baja nincsen. Munkácsyné mindazonáltal sietve útrakelt Endenichbe, tokaji bort és pezsgőt vivén magával. Május elsején tizenegy órakor érkezett oda, de a beteg már nem kivánt inni sem a borból, sem a pezsgőből. A gyomrát rontotta el, émelygése volt, sőt hányt is. Csakhamar ágyba is kivánkozott, lefeküdt s derült arccal fordult neje felé, aki ismételve kinálta a tokajiból; megszorította a kezét és mondani akart neki valamit, de nem tudta magát kifejezni, mintha beszélő szerve fölmondta volna az engedelmességet.

Egyszerre nyugtalanul tekintett az orvosra, majd feleségére meresztette zavart szemeit. Ez ijedten az orvosra néz, aki szomorúan, halkan mondá: ezek az utolsó percei!

A kórházi szolga behozta a feszületet, a haldokló szeliden tekintett a keresztre; néhány percnyi vívódás után lélekzete csöndesebb lett.

1900 május elsején, déli egy órakor csöndesen elaludt — örökre.

XV.

Szinte négy esztendeig haldoklott, elborult elmével, az endenichi kórházban.

Mielőtt koporsóban megtett utolsó útját, hazaérkezését elmondanók, lássuk a perdülő szerencse másik felét is, lássuk, mennyire semmi köze a szerencsének a boldogsághoz.

Elmondom, mint licitálták el Párisban a Munkácsy-palota ingóságait.

Párisi palotáján már akkor két esztendő óta künt lógott a szerencse gyászjelentése, hogy a palota eladó vagy kiadó. — 1898 juniusában, pünkösd vasárnapján ragasztották ki Munkácsy párisi palotájára, az Avenue de Villiersen, a nagy narancssárga plakátot, persze franciát:

MUNKÁCSY MŰTERME.

*

Munkácsy képei, tanulmányai és rajzai

továbbá Charlemont, Courbet, Daubigny, Ribot stb.-féle képek Munkácsy magángyűjteményéből; műtárgyak és ritkaságok, porcellán, fájansz, ezüstművek, bronz tárgyak, vas- és rézművek, a Barrias-féle márványcsoportozat, fegyver, páncél, kosztüm, szövetnemű, himzés, bársonykelme, fafaragványok, kristálynemű, antik és karosszékek, százados goblének és szőnyegek . . .

Szóval mindaz, amit annyi gyönyörűséggel, egy firenzei kényúr pazarságával és csalhatatlan ízléssel, szüntelen munkája jutalmául gyűjtött maga köré, amiből páratlan pompájú otthont rendezett be magának és sok, sok jóbarátnak, mindaz, amit szeretett, amire naivul büszke volt, ami közzé úgy illett úrnak és házigazdának ő . . .

Mindent eladtak 1898 junius másodikán, harmadikán és negyedikén.

Hogy szerette holmiját! Darabonkint gyűjtötte és ő helyezte el az utolsó kis széket is; műtárgy volt az utolsó kis szék is. Milyen legényesen kedvtelve járta be néha termeit, mosolygott egy-egy kedvenc goblénjének és szerette megmutatni barátjainak: mily szép! Semminek az árával nem törődött. Mindezt széthordták százfelé, izzadt tenyerű, csunya zsibárúsok . . . Vagy tudom is én ki, de gyűlöltem mindenkit, aki megvett valamit, szerettem volna a kezire csapni, a mikor hozzányult egy-egy ezüst kupához, mely oly gyönyörűen állt az ő asztalán. Azt szerettem volna, hogy örökké együtt legyen ott minden, úgy, a hogy ő helyezte el s mi eljárjunk néha áhítattal, magyarok, az ő párisi halott otthonába, abba a palotába, amely többet mondott a világnak arról, hogy mi is létezünk, mint amennyit mondani fog rólunk egyszer, ha talán lesz, a magyar nagykövetség . . . Csunya, közönyös, idegen nép kódorgott sáros lábbal teremről-teremre, tapogatva a sok számozott holmit. Csak azt nézték, mit ér s mennyit nyernek rajta, ha majd tovább adják? . . . Tehát becsmérelni kell, hogy olcsó legyen most. Meg kell látni, mi a kopott, mi a rongyos, meg, hogy egy zöld selyem régi brokátot, egy függönyt a nagy szalon ajtón (mert minek is lett volna ott ajtó, a mit be lehet csukni valaki előtt?) mennyire megrontott az a modern varrású himzés, a mit Munkácsy varratott rá: Isten áldd meg a magyart! . . . Azon a jó puha kereveten, melyen megpihent néha, az árverési csarnok vén

asszonyai kuporogtak; arról a kanapéról mondta egyszer: Milyen bukfenceket vethetne ezen egy kölyök!... Az a kölyök, aki után vágyott örökké s aki nem jött meg soha, hogy most ne lehetett légyen idegen népé se a kerevet, se a függöny, se az ezüstkupa. Egy gyerek, a Munkácsy fia!...

Bezzeg nem licitáltak volna palotájában, míg ő, semmiről már semmit sem tudva, várta messze onnan, ott az endenichi sötétségben, a megváltó világosságot. Gyászoló felesége, Munkácsyné, bizonynyal sok becses ereklyét őriz Kolpachon s a párisi palotát eladván, nem is győzte volna majd hova rakni mindazt, a mivel az annyira teli volt és bizonyosan sok a nem praktikus érzelgés is részemről abban, a mit az imént mondtam, de hát így van s annyi bizonyos, hogy csak a bazárégés száz halottja közt járva, facsarodott még úgy el a szívem, mint akkor, a licitációra váró Munkácsy-palotában.

És nem érezhetett egyebet egyike sem annak a néhány magyarnak, aki részt vett a műterem szürke temetésén. Az volt, ahhoz hasonlít, temetés! Képzeljenek egy silányka temetést; baktatva a sárban, visznek gödörbe valami atyafiatlan koporsót, koszorú sincs rajta, esernyő alatt a mogorva pap, a gyér kisérők beszélgetnek, szidják a cudar időt, meg hogy mi is maradt hát tulajdonképpen a szomszéd után és kire testált; néhány kiváncsi nézi a menetet, hogy ni, megint meghalt valaki...

Azaz, hogy nem csak közönyös idegenek voltak a licitáción. Láttam a lépcsőházban Eugéne-t, Munkácsy hű inasát, aki véle volt utolsó pillanatáig és azután is: ki volt sírva a szeme. Az apja pedig, — Eugénenek az apja, Munkácsy öreg kapusa - - a nagy szalon erkélyéről, egy függöny mögé huzódva, keseregve nézte, hogy csap le a kalapács... Junius harmadikán pedig az öreg Sedelmeyer vásárolta össze a képek nagyrészét, olcsón az igaz, de legalább szomorúan. A képeket majd százszoros áron veszik meg ő tőle, de azért kipirult mindig nyugodt arca s a mikor vége volt az árverésnek és elment a nép, merengve járkált egyik szobából a másikba, barátja üres palotájában; egy annak idején harmincezer frankért rendelt, félig befejezett női arcképet vett meg a többek közt ötszáz és néhány frankért.

— Hát ez kié lett? — kérdeztem tőle.

— Az enyim, - - mondta idegesen, szinte dühösen.

A kép két méter magas, másfél méter széles és Munkácsy festette. Nyilván nagy is az ekkora vászon más szegény ember szobájába, meg a ki venni próbálgatott a kalapács alá prédált harminckilenc képből, az úgyis tudta, hogy hasztalan erőlködik olyasmi után, a mire Sedelmeyer bólintgatott; egy darabig engedte, had verjék az árat, de ha megharagu-

dott a husz frankonkint többelgető árverezőkre, hát ezerrel igért többet s menten pusztult is előle a pályázó. Az lett az övé, a mi neki tetszett. Két komoly számba vehető műkereskedő volt még ott, apró, ársegítő embereivel, az is meghátrált Sedelmeyer elől. Ha tűz égett volna a Munkácsy-palota alatt, akkor sem szórhatták volna lázasabban ki az ablakokon azt az ingóságot, köztük Munkácsy harminckilenc képét, melyek közt sok volt ugyan az inkább emlékbecsű jegyzet, de néhány pompás vázlat és szép befejezett kép is akadt.

De hát sorra mondom, hogy mi történt.

Másodikán délután két órakor a második emeleti nagy szalonban, alig száz-százötven ember előtt kezdték kótyavetyélni az apróságokat. Több volt a kiváncsi, mint a vevő. Néhány magyar ember merengve nézte a szomorú munkát. A kinek emlék kellett, az vásárolhatott bőven, konkurrens a zsibárusokon, ritkaság-kereskedőkön s egy angol ezredesen kivül alig volt. Mintha senki, de senki tudomást se vett volna erről az árverésről azok közül az urak, dámák, műbarátok és nábobok közül, akik három év előtt még versenyeztek, hogy meghívóhoz jutva, Munkácsy körében tölthessenek egy-egy estét, éppen abban a teremben. Egy magyar piktor, Munkácsy egykori tanítványa, Rippl-Rónai alig birt könyeivel s el is ment, nem tudta nézni.

Az árak alig haladták egyszer-egyszer túl az 500 frankot. Természetesen, hisz a magunkfajta közepes zsebű ember följebb már nem licitálhat s ha egyszer vett, eleget vett: így történt, hogy 500 és 1000 frank közt váltakoztak az összes igért árak, lett légyen tízszerese annak a kikiáltási ár.

Akik ismerik a párisi ritkaságkereskedők árverési szövetkezetét, azok tudják, hogy ők nem vájják ki egymás szemét. Szóval, mikorra a magánvásárlók elköltötték a néhány száz frankjukat, könnyen s kényelmesen dolgoztak a brokantőrök. A műbecsű ezüstholmi, a mit múzeumi árakon vásárolt Munkácsy, egy-egy százados serleg, olasz reneszánsz-veretű tál, spanyol mívű XVII. századbeli tabernakulum-ajtó, a XVII. sz.-beli német mívű kehely, a XV. Lajos stílusában tartott medence és kancsó stb., mindez alig ért föl nyersezüst súlyának értékéig. A cserépholmi, számtalan becsesnél becsesebb porcellán és fajánsz, japáni, kinai, sévresi, ó-német, szász, savanai, XVI. századbeli német, régi és modern olasz tál, szobrocska, kupa, váza nevetséges áron, értékénél tízszeresen, ötvenszeresen olcsóbban kelt; két, ezreket érő nagy japáni porcellánvedret fölnyomtak 920 frankig, a többire kerestek azóta amatőrt az ügyes brokantőrök. Maga a cserépgyűjtemény, kellő időben s kellő módon bocsátva piacra, az ilyesmihez méltó katalógusokban hirdetve s

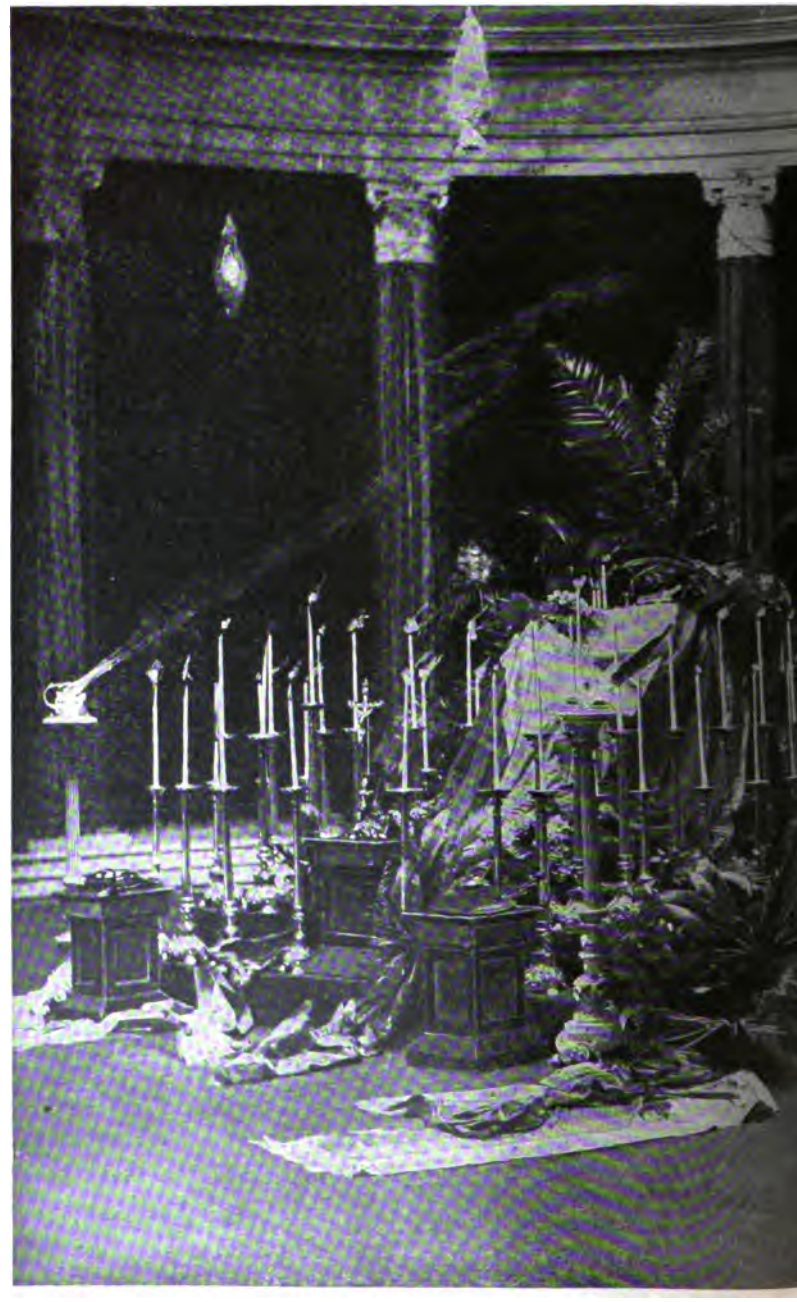

MUNKÁCSY RAVATAL

A MŰCSARNOKBAN.

plakátozva, behozhatta volna az árverés első napjának összes bevételét: körülbelül 18.000 frankot.

Az első kikiáltott tárgy két cselédszobai lámpás volt -- egy frankot adtak érte. Utána egy láda lámpabél 21 frankon kelt el. A műteremben állott gipszalakokat: egy Michel Angelo-maszkot, az izomtanulmányokhoz használt alakot, Perzeuszt, két szálló női alakot (a bécsi plafonhoz szolgáltak tanulmányul), apró állatgipszeket s két kitömött baglyot 4 frankért vett meg két magyar ember. Ugyancsak ők vettek meg három olasz fajánszvázát és két nagy gyertyatartót 73 frankért, egy váza az ötszörösét éri az egész összegnek s érdekes az, hogy az egyik cserépholmit akkor törte össze egy, boldogságtól túláradt nagy karmozdulatával Munkácsy, a mikor hirül kapta, hogy Miltoné a kiállítás nagy érme.

Nyalábszámra lökték az árverező asztalra azt a sok holmit, paripafölszerelést, fegyvert, vasholmit, puzdrákat, tegezeket, bársonynyergeket, sisakokat, a miket a honfoglaláshoz készíttetett és használt Munkácsy. Néhány frankon kel el. A két páncélfölszerelés, mely az előcsarnokban állott, 64 frankért cserélt gazdát. Mindaz a díszes paripaszerszám, mely Árpád lován látható, 127 frankért kelt el; egy régi, aranyhimzésű Kinizsinyereg 55 frankon; egy paripa- és lovagpáncélzat 370 frankon; az a kitömött paripa, mely dárdás lovagjával hátán (teljes fegyverzetben, lebocsátott sisakrostélylyal) a nagy szalon kandalló párkányán állott, 127 frankon került más gazdához; a kandalló vasrácsozatát 900 frankért vették meg. Egy piros bársonyba foglalt, régi ezüstcsipkével körített, csontból faragott, mitológiai jeleneteket ábrázoló domborművet is magyar ember vett meg, Munkácsy kedves barátja Rákosi Jenő számára. A többi holmit, Isten tudja hova hordták szét.

Másnap, pénteken 39 képét adták el s 26-ot magángyűjteményéből. A Munkácsy-képek javát Sedelmeyer vásárolta össze; néhány vázlat egy párisi, magyar származású úrhoz, egy szép kis tájkép pedig ugyanoda került, a hova a domború. Az arcképek, csupa nagy vásznak, alig keltettek érdeklődést, hisz azoknak csak múzeumban jut hely s nem is engedte őket Sedelmeyer. Érdekes, hogy az Ecce Homo nagy vázlata, a mely két és fél méter magas, négy méter széles, aránylag élénk alkut keltett és 15100 frankért lett Georges Petit uré. A Krisztus-Pilátus vázlata, mely a katalógusban mint Munkácsy műve szerepelt, de nem az övé, hanem egyik tanítványa másolata, nem került vásárra; a Kálvária vázlata, mely szintén más munkája, bár részben a mester is csapott néhány ecsetvonást reá, Dieu-Lafoy asszonyé, a persa kutatónak férfiruhában járó feleségéé lett, a laikusok mohó alkudozása után 1050 frankért; persze, hogy is engedte volna ennyiért Sedelmeyer, ha csakugyan Mun-

kácsy műve lenne. A Liszt arcképre többen pályáztak. Eleinte százakkal igérték meg. Sedelmeyer csak az ezer után toldta hol ötszáz, hol ezer frankkal az apróbb igérgetéseket s az alkuszok háromezerkilencszázig menvén, belátták, hogy nem érdemes Sedelmeyert bosszantani, így lett az övé 4900 frankért. Testvérek között is megér 50.000 frankot.

A Falu Hősének a vázlata 950, a Sztrájk vázlata 560, Mozart egy karosszékben 3000, a Zálogház vázlata 800, két Paraszthház vázlat 910, a Két család vázlata 480, az Ecce Homo legelső, tiz-tizenöt alakkal tervezett ötlete, egy Siró gyerek, a Fonó asszony, egy Alvó nőalak, a bécsi plafon kis terve és három csoport ugyan-e képből 3770, a meg nem festett Zács Felicián kis terve, mely alig néhány színfolt, egy kis tájkép, a Bálba készülő 990, két tájkép 880, egy alvó alak, valóságos műremek 620, egy szép magyar tájkép 550, egy női fej 1560, egy zsidó fej 320 és három nagy arckép 2520 frankért került javarészében Sedelmeyerhez. Példátlan vásár volt ez, keservesen megsirathatta, aki rendezte.

Körülbelül 58.000 frankot jövedelmeztek a képek. A harmadik napon, ha nem csalódom, százezer frankon fölül hozott az árverés, de mi ez, tekintve, hogy szinte félmilliót költött Munkácsy az eladott szőnyegekre, kárpitokra és goblénekre, a melyek közt a XVII. századbeli flamand, francia, reneszánsz szövetek szebbnél szebbek voltak, egy kelt el 18.000 frankon s alig néhány haladta meg a hat-nyolcezret. Az utolsó nap sokan voltak, szebb közönség, de ezer frankon fölül nem igen igértek s viszont az olcsóbb dolgok gyorsan futottak száz frankon fölül. Megint csak apró emlékekhez akart jutni a java publikum s mihelyt a zsibárusok túlverték az árakat két-háromszáz frankon, úgy gazdálkodhattak, a hogy nekik tetszett.

Ki emlékezik a nagy szalon óriási XVII. századbeli ó-német szekrényére? Ezreket ér. Hétszáz frankért vették meg. Hát arra a gyönyörű, XIII. Lajos modorában faragott régi dísszágyra, a mely az első emeleten állott? Négy vagy ötezer frankért ajándék s négyszáz és néhány frankért vette meg, szerencsére Munkácsy igaz jóbarátja, egy magyar ember. Az ajtófüggöny, a melynek csak a bársonya is százakat ér s a melyre Munkácsy hímeztette: Rövid az élet — Örök a sír! — százöt frankért kelt el. És minden ilyen gyászos arányban. Szüretjük volt a brokantőröknek nem is igen birtak széles jókedvükkel. Undor volt az örömük. Mintha az Ecce Homo hordája bújt volna pecsétes, kopott, modern gunyába, hogy meghemperegjen minden sarkot, végigszaglásszon valamennyi holmit. Soha rondább szőnyegkufárt, mint az a sunyi, bozontos szakállú örmény, aki százötven frankért vett meg egy akkora keleti szőnyeget, hogy be lehetne vele teríteni három polgári szobát. Hogy taposott rajta, a mikor

ráállott!... Az a négy kis párna, mely a műterem pihenő szögletének a kerevetén állott, az is eladó volt. Föstékesek, kopottak, Munkácsy szép fehér feje alatt koptak össze s akkor is kezében volt a paletta, a mikor azokon könyökölt, — ezeket is licitálták. Csudálkozott is a zsibárus sereg, hogy mit alkuszik azokon a rongyokon egy jámbor magyar és egy amerikai ujságíró. Garasaikat igérték egymásra, nem igen győzték, a magyar negyvenkét frankig birta és az övé lett a négy kis párna. Hanem aztán összeismerkedtek és kisült az amerikai ujságíróról, hogy hiszen ő is magyar származású, magyarul is tud még, mondta is: Szegény jó Munkácsy!... Sándor L. Landeau név volt a vizitkártyáján. Eladták a kerevetet is, el a festékes asztalát, a festőállványokat, gazdag ruhatárát, el a selyem és bársony díszruhákat és kosztümöket. A külső Váciúton jobb áron kel az ócska zubbony. Reneszánsz aranyhimzésű biborbársony kedvelt kis karosszékiért is egy magyar ember törte magát, nekipirulva, nehogy az is közönyös idegen helyre kerüljön. Meg is kapta 155 frankért. Két sipkát, az egyik Munkácsy fején van a Honfoglaláson, a másik valamelyik tóton, egy magyar festő, Kunfi Lajos vett meg 11 frankon, egy kopott piros bársony kandallószegélyzőt és egy rongyos, de szép sárgás kis keleti szőnyeget 25 frankig licitáltak egymásra, közcsudálkozást keltve, hárman, mind a hárman magyarok. Nos, ha a magyar nábobok nem, hát ott voltak a magyar koldusok, és megtették nagy művészükért, a mi garasaikból tellett. Voltak vagy öten s hűségesen elmondtam, hogy mennyi mindent összevásároltak. A nemzeti kegyeletből is jutott hát a licitációra, a mennyi jutott.

XVI.

1900 május elsején, déli egy órakor csöndesen elaludt — örökre.

Alig ért haza a megrendítő gyászhír, részvétének kifejezésében szinte vetélkedésre kelt az ország. Elől járt a magyar kormány, melynek képviseletében Wlassics Gyula kultuszminiszter május 5-ének délelöttjére értekezletet hívott össze, hogy tanácsot ülnének a nemzet nagy halottjának országos költségen való hazaszállítása és eltemetése ügyében. Ez értekezletből országos bizottság alakult, melynek az volt a dolga, hogy a kormányt a boldogulthoz és nemzetének az ő emléke iránt való kegyeletéhez méltó végtisztessége megállapításában tanácscsal segítené s tagjai voltak a miniszter elnöklése mellett Gromon Dezső, Berzeviczy Albert, Benkő Kálmán, Karlovszky Bertalan, Lotz Károly, László Fülöp, Both Menyhért, Fadrusz János, Roskovics Ignác, Szinyey Merse Pál, Stettka

A GYÁSZMENET INDULÁSA A MŰCSARNOKBÓL.

Gyula, Andrássy Gyula gróf, Beöthy Zsolt, Jókai Mór, Falk Miksa, Molnár Viktor, Rákosi Jenő, Vészi József, Szily Kálmán, Márkus József, Rózsavölgyi Gyula, Rudnay Béla, Máltás Hugó, K. Lippich Elek, Herczeg Ferenc, Szőts Pál, Kammerer Ernő, Dirner Gusztáv, Thaly Kálmán, Győry Elek, Benyovszky Sándor gróf, Harkányi Frigyes báró, Zichy Jenő gróf, Ivánka Oszkár, Dániel Gábor, Csávossy Béla, Hock János, Rózsa Miklós, Ambrozovics Dezső, Malonyay Dezső s a művésztestületek képviselői.

E bizottságnak jelentette be a miniszter, hogy Munkácsy koporsója már útban van hazafelé; itt állapították meg, hogy a ravatalt a Műcsarnokban állítják fel; hogy az *Országos Képzőművészeti Társulat* május 3-iki választmányi ülésén már megkezdték a gyűjtést Munkácsy szobrára; hogy a képzőművészek magukra vállalják a temetés külső és belső gyászpompájának rendezését; hogy a díszítési munkálatok Stróbl, Lechner és Fadrusz vezetése alatt már meg is kezdődtek s itt tették meg a többi szükséges intézkedéseket. Végül szűkebb körű bizottságot választottak, mely még aznap délután összeült s megkezdte munkásságát.

Ez és egy másik végrehajtó bizottság bonyolította le a temetés előkészületeit, együttmaradva a gyász napjaiban mindvégig.

XVII.

... A halott Mester vonata pedig ezalatt robogott a koporsóval -- hazafelé. A bonni állomásról ötödikén délelőtt 10 óra 25 perckor indult útnak. Az elhunyt özvegye, Zsilinszky államtitkár, Munkácsy Emil, a mester öcscse s ennek fia, Munkácsy Sándor királyi mérnök, továbbá Alexis Brassour fils ügyvéd (Munkácsyné rokona) egy első osztályú kocsiban kisérték a nagy halottat. Egy másodosztályú kocsiban utazott a gyászbaborult özvegy komornája és a mester kedves szolgája, ki az egész úton siratta elhunyt gazdáját.

«Szomorú és megrendítő utazás volt ez» -- beszélte nyomban a megérkezés után Zsilinszky Mihály államtitkár. Közelünkben tudni a legnagyobb mestert -- holtan, némán. Vigasztalni kellene a zokogó özvegyet, akkor, mikor sír és zokog az ember saját lelke a nagy veszteség miatt. És a fájdalom, a keserűség perceiben intézni az utazást. Le kell küzdeni azt a sok akadályt, a mi elénk torlódik s gátolja a gyors hazaérkezést. Sok bajunk volt. Würzburg után a második őrháznál a gép fölmondta a szolgálatot. Nagysokára vették észre, hogy a gőzfűtéshez szükséges tömlő és összekötő lánc elszakadt. Egy órai késéssel érünk Passauba. Itt újból késleltettek bennünket. A túlbuzgó vasúti tiszt, ki itt átvette a halott-

szállító kocsit, hogy a Bécsbe induló vonathoz csatolja, meg akart győződni a holttest jelenlétéről és fölnyitotta a kocsi pecsétjét és zárait. Csak miután személyesen látta a koporsót, engedte meg az odakapcsolást. Ekkor már csak pár másodperc hijja volt, hogy le nem késtünk a Bécsbe induló vonatról.

Az is sokszor föltartott, hogy folyton újra kellett a halottszállító kocsihoz megszerezni a szállítólevelet. Passauból táviratoztattam Bécsbe, a vasút egyik hivatalnokával, hogy odaérkezésünkkor már minden elő legyen készítve a koporsót vivő kocsi átszállítására. Sürgönyöztettem a Staatsbahn-hoz és Westbahn-hoz, hogy az esetleg elénk jövő küldöttség tudja, mikor jövünk. De talán nem kapták meg a sürgönyt és most elkerültük egymást. (Ekkor még Zsilinszky államtitkár nem tudta, hogy a művészek megváltoztatták az eredeti tervet és nem mentek a határra fogadni a halottat.) Az osztrák határon is bajok voltak, később pedig a nyilt pályán kellett a vonatnak vesztegelnie . . .

XVIII.

Az egy óra ötven perckor érkező bécsi gyorsvonattal kellett volna Munkácsy holttestének megérkeznie. De félkettőkor távirati értesítés jött, hogy a halottat szállító kocsit Bécsben a Győr felől jövő vonathoz kapcsolták és így az a keleti pályaudvaron érkezik meg délután egy óra negyvenöt perckor. Így is történt. A bécsi gyorsvonathoz csatolták azt a vörösszínű porosz teherkocsit, melyben a nagy halott volt. A pályaudvaron tehát nem várt kiváncsi közönség. Nem is tudta senki, hogy ott fog megérkezni, csak Dirner Gusztáv dr., a művész közeli rokona, kit szintén táviratban értesítettek az útirány megváltoztatásáról. A keleti pályaudvar tisztviselői, Lachnit állomásfőnökkel élükön, díszben várták a koporsót.

Egy elsőosztályú kocsiban ült az özvegy két rokonával és Zsilinszky államtitkárral. A mély gyászba öltözött úrnőnek Dirnerné gyászfátyollal bevont virágbokrétát adott át. A mint a vonat megérkezett s az utasok elhagyták a pályaudvart, kicsatolták a halottat hozó kocsit, melyet az államtitkár újra megtekintett. Az állomásfőnök rendeletére ekkor a nagy vörös teherkocsihoz egy lokomotivot kapcsoltak és azzal a rákosi rendező pályaudvaron át elvontatták a nyugati pályaudvarra, hol a gyorsárú-föladás raktárában állott estig, míg a nemzet művésznépe és ezer meg ezer ember érte nem jött.

De eljött érte, még az éjjel . . .

... Micsoda éjszaka volt az!

A nyugati pályaudvar hátsó udvarán néhány árva gázlámpa szórta gyér világosságát. A félhomályban postáskocsik álldogáltak, szüntelenül hangzott a lokomotivok zakatolása, közbe-közbe pedig egy-egy erősebb csattanás, mikor a sineket váltóra állították. Postások, vasúti munkások s a pályaudvar rendes népe csakúgy álldogált a vörösre festett magasabb kocsi körül, mint akármikor máskor s mint akárhol máshol. A vörösre festett kocsin fehér alapon német sas ékeskedett s alatta fehér betűkkel Specialwagen, Frankfurt, Eilgut. Abban a kocsiban volt Munkácsy koporsója, amelyet fáklyásmenettel szállítanak majd ravatalra, a Műcsarnokba.

A fáklyás gyászmenet gyülekező helye ott volt a pályaház indulási oldalának Podmaniczky-utcai részén. Rendőrök állottak sorfalat s csak illetékes embert bocsátottak be az udvarra. Elsőnek érkezett az özvegy s vele együtt a közeli családtagok, az elhunyt mester öcscse, Munkácsy Emil pénzügyi főtiszt, azután Zsilinszky Mihályné, Alexis Brassour fils luxemburgi ügyvéd, Rökk Sarolta és Ilka. Kilenc óra alig mult, a rendőrökön kivül nem is volt még ott senki. A talpig gyászba öltözött hölgyek ott állottak a kis belső udvaron, a postáskocsik s mindenféle láda között.

Egy csapat fiatal ember érkezett csakhamar, a Mintarajziskola növendékei vagy ötvenen, hogy fáklyavivőknek álljanak be ők is. A művészek is szállingóztak lassankint. Tíz óra után már nagyobb társaság volt együtt. Közöttük sürgölődött Karlovszky Bertalan, Thorma János és Tolnay Ákos, akik a gyászmenetet rendezték; irók, színművészek, országgyűlési képviselők; a főváros nevében Márkus József főpolgármester és Rózsavölgyi polgármester fogadták a nagy halottat.

... Tizenegy óra felé a fáklyákat kiosztották a művészek közt. Két hosszú sorban állottak föl vagy százötvenen, középütt széles tért hagyva, hogy a fáklyások közt mehessen a halottas kocsi. És a fekete, csukott, kétlovas halottszállító kocsi jött is már, semmi dísz sem volt rajta, csak ezüstös szegélyzet, a tetején pedig kicsi ezüstös kupola fölött a kereszt.

Megható volt az egyetemi ifjúság kiküldötteinek a figyelme, akik Karlovszky Bertalan festőművésznél ajánlkoztak, hogy arra, amerre a menet elhalad, vállalkoznak a kávéházakban a zene elnémítására.

Úgy is történt.

Az egész útvonalon egyetlen hétköznapi hang sem zavarta az egyszerű, komoly gyászpompát. A fáklyákat meggyújtották, a sárga-

MUNKÁCSY EGYETLEN RÉZKARCA.
Az eredeti rézlap M. D. tulajdona.

piros fény lobogása bevilágította a teret, de nem hatott odáig, ahol messzebb a sinpáron Munkácsy tetemével állott a vasuti kocsi. A család odament a vasuti kocsihoz, az özvegyet Munkácsy Emil vezette. Mindenki levette kalapját. Az áhítatos csöndbe minduntalan beleszólott a vonatok zakatolása. Nagyot nyikorgott a szomorú kocsi tolóajtaja, ott barnállott a koporsó: egyszerű tölgyfakoporsó, oldalain ezüst fogóval s keresztbe fonódó két ezüst pálmaággal.

És megindult a menet. Elől lovasrendőr csapat s a fáklyások közt a gyászkocsi nyomában a családtagok.

MUNKÁCSY TEMETÉSE.
(Koszorút vivő kocsik.)

A Podmaniczky-utcai kapun át a Teréz-körútra kanyarodott a menet. A körúti paloták ablakai, erkélyei megélénkültek, sokan nézték onnan a szomorú menetet. Egyszerűségében megható: az éjszaka sötétjében kisértetiesen, lobogott a fáklyaláng s a fényesség közepett komorabb volt a gyászkocsi feketesége, megindítóbb a roskatag kis gyászmenet képe.

A halottasmenet megkerülte a Műcsarnokot és a hátulsó részen lévő bejárathoz fordult. Ez a bejárás egyenesen a szoborcsarnokba vezet, ahol a ravatal volt felállítva. A koporsót levették a kocsiról és a Képzőművészeti Társulat szolgái bevitték a csarnokba.

A magyar művészek szinte versenyeztek, hogy magát a ravatalt és a Műcsarnok környékét is méltóvá tegyék Munkácsy Mihály emlékéhez. Mindegyiknek volt egy-egy ötlete, egy-egy szeretet és kegyelet sugalta terve, amelylyel hozzájárult a gyász pompájának emeléséhez.

Strobl és Fadrusz a saját tanítványaik s az Iparművészeti Iskola szobrász-növendékeinek közreműködésével hatalmas ravatalt emeltek a Műcsarnok külső lépcsőzetére.

Magas, fekete posztóval bevont katafalk gúlaszerű építményén nyugodott Nero császár római szarkofágjának hű másolata, amelyet két nap és három éjszaka alatt mintáztak Strobl és segítő társai; több mint hatvan órán keresztül egyfolytában dolgoztak, csakhogy a kellő időre elkészülhessenek.

A szárkofág fehér színe megkapó ellentétben volt a katafalk komor fekete külsejével; négy sarkán Attila aranyos vedreiben áldozati láng égett. A katafalk előrészén gyászfátyollal letakarva aranyos keretben Munkácsy Mihály domborművű mellképe. A Műcsarnok lépcsőfeljárásánál kétoldalt hatalmas tryposzokban szintén áldozati láng lobogott. Két árbócon fekete zászló lengett, a zászló közepén fehér babérkoszorú. Az épület homlokáról földig omlott a fekete posztó.

A feketével bevont előcsarnokon át alagútszerű, fekete posztóval takart folyosó vezetett a termeken keresztül a ravatalos terembe.

Félkörben a hátfal fekete posztóval, az oszlopcsarnok oszlopai fekete fátyollal voltak borítva. Úgy övezték körül a magas ravatalt amelynek tetejére a koporsót ráhelyezték. Annak se látszott ki, csak az egyik sarka, ahol a fátyollal áthúzott nehéz selyem nemzetiszínű szövet, amivel le volt borítva, kissé félrecsúszott róla... Lábtól a koporsón egy rózsabokréta, fejtől babérkoszorú volt lilaszín szalaggal, fölírás nélkül, — az özvegy virágai. Gyászruhában őrizte a koporsót, fölváltva, hat-hat magyar művész s hat-hat fekete díszmagyarba öltözött egyetemi hallgató.

A ravatal előtt, középen, feketével bevont imazsámoly, balra piros selyem párnán a mester rendjelei, jobbra a palettája.

A gyásztermet kedden, május 8-án reggel 9 órakor nyitották meg a közönség előtt. Valóságos zarándoklás indult meg Munkácsy ravatalához.

Május 9-én, a temetés napján, már reggel nyolc órakor megnyíltak a Műcsarnok kapúi; valóságos virágerdő volt már akkor a ravatalos csarnokban, ahova úgy a megelőző nap, mint 9-én kora reggeltől késő estig folyton érkeztek koszorúk. Kilencedikén a főváros összes tanintézeteiben szüneteltek az előadások s délig szakadatlan sorban

vonultak föl az iskolák a gyászcsarnokba. Mint templomban, néma áhítattal csodálták a ravatalt, a melyen a legendás hírű művész pihent, trikolorral letakart koporsójában.

Munkácsy haláláról a család a következő gyászjelentést adta ki:

«Alulirottak a pótolhatatlan veszteség lesújtó érzetében mély fájdalommal jelentik, hogy a felejthetetlen férj, a jó testvér s szeretett rokon, hazájának idegenben is hű fia s a magyar művészet lánglelkű mestere,

MUNKÁCSY MIHÁLY

az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat és a Nemzeti Szalon tiszteleti tagja, a bécsi, berlini, stockholmi, madridi és antwerpeni festő-akadémiák tagja, Budapest székesfőváros és Munkács városa díszpolgára, a Pro Litteris et Artibus tulajdonosa, a Szent István-rend kiskeresztese, a III. osztályú vaskoronarend tulajdonosa, a Ferenc József-rend lovagja, a francia becsületrend, a svéd Északi csillag-rend és a bajor Szent Mihály-rend Commendeur-je stb. stb. ez évi május 1-én, a magyar művészet dicsőségének szentelt élete 56-ik esztendejében Bonn mellett, az endenichi szanatóriumban elhunyt. A nagy halottat e hónap 9-én szerdán délután fél négy órakor, a katholikus egyház szertartásával kisérik a Műcsarnokból utolsó útján örök nyugalomra. Az engesztelő szent miseáldozat e hónap 10-én, csütörtökön délelőtt 10 órakor fog a terézvárosi plébániatemplomban az Úrnak bemutattatni. Az örök béke és el nem múló emlékezet legyen a drága halott porain. Budapest, 1900. május 7-én. Özv. Munkácsy Mihályné Papier-Valerius Czecilia, az elhunyt felesége; testvére Munkácsy Emil és ennek gyermekei Sándor, Mariska, Pölczel Dezsőné és Emilia Boros Samuné; nagynénje és nevelőanyja: özv. Reök Istvánné és gyermekei: Iván, Ilona Zsilinszky Mihályné és Erzsike Dirner Gusztávné; anyósa: özv. Papier-Valerius Károlyné; sógornője: özv. Papier Hamiltonné és gyermekei Clara, Charles, Czecil, Flory, Miska; sógora Ilges Róbert és gyermekei: Walther és Czecil; nagybátyja: Reök Antal és leánya Etelka özv. Schmidtné; unokatestvérei: Reök Gyula, Reök Sarolta, Ilona, Gabriella, Eötvös Pálné és az összes Reök, Schmidt, Hoffman és Koós rokonság.»

A Magyar Képzőművészek Egyesületének gyászjelentése ez:

«A Magyar Képzőművészek Egyesülete mindazokkal, a kik vele a művészet közösségében élnek, tudatja gyászát, a mely a nemzetet és a művészetet érte

MUNKÁCSY MIHÁLY

halálában.

A gondviselésnek úgy tetszett, hogy elsőbb kicsavarja kezéből csodás művészete eszközeit, élő halottá tegye elevenek között és csak most ragadja el testét dicsősége színteréről.

Meghalt az endenichi szanatóriumban 1900 május 1-én.

Eltemetjük Budapesten, 1900 május 9-én délután 3½ órakor a Műcsarnokból.

Kincseit szétszórta a világban.

Dicsősége gazdag örökeül a magyar nemzetre marad.

Budapest, 1900. évi május hó 5-én.

Béke hamvaira.»

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a következő gyászjelentést adta ki:

«Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a legnagyobb gyász hazafias bánatával tudatja, hogy örökemlékezetű tiszteleti tagja,

MUNKÁCSY MIHÁLY

1900 május hó első napján Endenichben, Bonn mellett meghalt.

Az ő Géniusza minékünk volt legszebb ékességünk, legnagyobb büszkeségünk, de művészetének fáklyája szerteszórta fényét az egész világra ... és most, hogy kialudt örökre, együtt érzik mivelünk a gyász vigasztalan sötétségét mindazok, a kik ismerték és csodálták az ő nagy világosságát.

Ravatalát az ő otthonában, a Műcsarnokban fogjuk fölállítani, hogy onnan kisérjük utolsó nagy útjára, a honnan egykor a világ meghódítására elindult.

Porladó testét, a nemzeti gyász minden pompájával, szerdán, május hó 9-én délután 3½ órakor, a magyar állam fogja hálás szívvel visszaadni az anyaföldnek, a melyből származott, a hazai földnek, mely örök hálás termékenységgel fogja életre kelteni szellemének, eszméinek dús vetését.

Budapest, 1900. évi május hó 5-én.»

A Nemzeti Szalon a következő jelentésben gyászolta dísztagjának elhunytát:

«A magyar nemzet országos gyászában hazafiúi bánattal és mély megindulással vesz részt a Nemzeti Szalon, mint művészi egyesület, mert az elhunyt

MUNKÁCSY MIHÁLY

mesterben nemcsak a nagy magyar művészt, hanem a Nemzeti Szalonnak dísztagját is siratja. Művészetünk szentélyében kettérepedt a legdíszesebb kárpit s a mi szívünkben csak ürt és szomoruságot hagyott hátra. Ez volt az első bánat, a mit nekünk okozott, mert hiszen tüneményes életével csak fényt árasztott hazánkra, csak dicsőséget művészetünkre. Endenichben, távol az anyaföldtől, a melyet annyira szeretett s a melynek költészetét vitte bele minden ecsetvonásba, május hónapban, a tavaszi virágzás hónapjában hervadt el ez a nagy szív, a melyben egy örök tavasz színei és virágai éltek. E szívből merítette művészetének összes kincseit, azért lett halhatatlan minden érzése és gondolata. Május másodika gyásznapja lesz kulturhistóriánknak. E szomorú napon a mester elborult lángelméje végkép kilobbant, hogy a földi fájdalmakban és szenvedésekben megtisztult lelke végére érjen az ő nehéz Golgotájának. A nemzet hálája pedig visszahozta kihűlt testét az idegenből, hogy egy ország könyei öntözzék ravatalát s porladó teteme nyugodjék közöttünk az anyaföldben mindörökre. Legyen édes neki a pihenés, könnyű a föld, a melyben szentelt hamvai a mi drága hazánk porával elvegyülnek. Szelleme pedig őrködjék fölöttünk és ez az elköltözött lélek ihlesse a nemzeti munkában nagy alkotásokra a magyar művészetet. Az örök világosság, mely után epedő lelke mindig sóvárgott, fényeskedjék neki örökké.»

A «Magyar Képzőművészek Egyesülete» és az «Országos Magyar Képzőművészeti Társulat» gyászjelentésüket francia, angol és német

nyelven is kiadták és megküldötték az előkelőbb külföldi művészegyesületeknek és társulatoknak.

A gyász e szomorú napjaiban megmozdult az egész ország, hogy részvétének illő módon kifejezést adjon. A képviselőház elhatározta, hogy a temetés napján nem tart ülést; az *Otthon* írók és hírlapírók köre, az Egyetemi Kör, az Országos Iparegyesület, a budapesti árú- és értéktőzsde, a fővárosi szinházak s a fővárosnak majdnem minden egyesülete gyászülést tartott; a tudomány-egyetem, a műegyetem s a közép-, valamint

MUNKÁCSY TEMETÉSE.
(Koszorút vivő kocsik.)

az elemi iskolák szüneteltek; a részvétiratok és táviratok száma meghaladta a húszezret.

A vidéken majdnem minden városban gyászistentiszteletet tartottak; Szeged, Munkács, Arad, Lugos, Kolozsvár, Miskolc, Zenta, Dicső-Szent-Márton, Békés-Csaba s egy sereg megyei- és városi törvényhatóság feliratilag fejezték ki részvétüket az Országos Képzőművészeti Tanácsnak.

Jöttek a külföldi művészek és művészegyesületek is. Walter Crane, a münheni kir. művészeti akadémia, a bécsi Gesellschaft der bildenden Künstler résztvettek a gyászban; Páris egész művészvilága gyászolt.

XIX.

Így érkezett el a temetés órája.

A főváros gyászpompát öltött. E szomorú órákban százezerre menő tömeg állt sorfalat Munkácsy utolsó útjának. A budapesti iskolák fiatalsága iskolánkint zászlóik alatt, a főváros lakossága, az idesereglett vidékiek a legteljesebb rendben és néma csöndben sorakoztak a gyászpompával ékes házak alatt. Alig harangozták el a delet, megmozdult a fővárosi közönség s özönlött a legtávolabbi városrészből is a temetés útvonalára. Három órakor elzárták a gyászmenet útját a nagyközönség elől. A körúton és a Kerepesi-úton beszüntették a villámos közlekedést.

Megjelent a temetésen a magyar közélet minden kiválóbb alakja. A politikai, írói, művészi, egyházi, katonai és főrendi világ legkitűnőbb tagjaival képviseltette magát.

A küldöttségek az Aréna-útnak a Nagy János-utca és Andrássy-út közötti részén gyülekeztek.

A temetésre jelentkezett küldöttségek a következő sorrendben állottak föl és vettek részt a menetben: Az Országos Mintarajztanoda 150 taggal. Az Országos Magyar Iparművészeti Iskola. Az Országos Magyar Zeneakadémia. Az Országos Színművészeti Akadémia. A Párisi Magyar Egyesület 3 taggal. A Demokrata Kör 15 taggal. Az Országos Nőképző Egyesület 8 taggal. Az Ujpesti Közművelődési Kör 10 taggal. A Biharmegyei Kör 150 taggal. A Budapesti-Rákosi Közművelődési Egyesület 50 taggal. A posta- és távirda-tanfolyam 50 taggal. A Vakok Intézete 130 taggal. Az I. Magyar Hazafias Hadastyán (fehér kereszt) Egylet 3 taggal. Az I. Budapesti Kis- és Közép-kereskedők Társulata 20 taggal. A Zion Egylet 14 taggal. A fővárosi szobafestők, mázolók stb. 30 taggal. A Budapesti Protestáns Iparképző Egyesület 50 taggal. Az asztaltársaságok központja 150 taggal. Az V. kerületi Munkás-Kaszinó 120 taggal. A Budapesti Szobafestők, Mázolók stb. Ipartestülete 120 taggal. Asztalos Ipartestület 200 taggal. A Báró Hirsch Mór Egylet 50 taggal. Az Angyalföldi Polgári Kör 12 taggal. Az egyetemi hallgatók. A Műegyetemi Kör. A Lipótvárosi Kaszinó 15 taggal. A Központi Növ. Papság Egyház-irodalmi Iskola 8 taggal. Az Ev. Ref. Theologiai Akadémia 30 taggal. Munkács város küldöttsége 25 taggal. A Liszt Ferenc Zeneművész-Kör 3 taggal. A Kisfaludy-Társaság 3 taggal. Az Országos Pázmány-Egyesület 10 taggal. Az Országos Iparművészeti Múzeum 3 taggal. Az Országos Képtár 6 taggal. A Nemzeti Múzeum 18 taggal stb., stb., stb.

Az iskolák ifjúsága az Andrássy-út két oldalán a fasorokat foglalta le.

A koszorúkat hat kocsira helyezték.

A kormány tagjai, a katonai és polgári előkelőségek a ravatal mögött fölállított emelvényen foglaltak helyet. Az első sorban Széll Kálmán miniszterelnök ült, körülötte három volt miniszterelnök: Tisza Kálmán, Szápáry Gyula gróf s Wekerle Sándor; a hátulsó sorokban Szilágyi Dezső, Eötvös Loránd báró, Andrássy Tivadar és Gyula grófok, az Egyetem rektora és dékánjai. A képviselőház tagjai a ravatal jobboldalát állották körül, a Képzőművészetek Egyesületének tagjai a ravatal baloldalát.

Bevonult a gyászoló család. Elől Zsilinszky M. államtitkár s karján Munkácsyné Papier Cecilia, az özvegy, azután Munkácsy Emil, a mester bátyja, Dirner Gusztávné Munkácsy Emmával, Munkácsy Sándorné, Pölczel Dezsőné szül. Munkácsy Mariska, Boros Samuné szül. Munkácsy Emilia, özv. Reök Istvánné, Reök Iván, Reök Ilona, Zsilinszky Mihályné, Dirner Gusztáv, Villám Arnold honvédezredes, Reök Gyula, Reök Sarolta, Reök Ilona, Reök Gábriella és Eötvös Pálné.

Bevonult a papság: *Dessewffy Sándor* csanádi püspök s kisérete teljes papi díszben. A püspök beszentelte a koporsót.

Künn, a Műcsarnok előtt Munkácsy kedves nótáját énekelték: «Mi füstölög ott a síkon távolban» . . .

Az Ámen után *Wlassics Gyula* dr., vallás- és közoktatásügyi miniszter lépett a koporsóhoz:

«A magyar kormány nevében koszorút tettem koporsódra. E koszorúhoz fűzök néhány búcsúszót, mielőtt a sírhalom eltakarja benned azt, ami halandó. Az egész művelt világ gyászol téged, de a mi nemzetünk a legmélyebb bánatba borulva áll ravatalod körül, mert hű fiai között benned e század legnagyobb alkotó tehetségét, legnemesebb jellemét és legmélyebben érző szivét vesztette el. Eljöttünk koporsódhoz mindnyájan. Eljöttünk mi is, a közélet munkásai, hogy megköszönjük neked, a mit nemzetünk újjászületési korszakában a magyar nemzet fölvirágzásáért, dicsőségeért lángeszed hatalmával tettél.

Mert sokat tettél.

Nemzeti újjászületésünk templomába te vitted be a legragyogóbb drágaköveket és neved ott fog ragyogni a történelemben, a hol megírva lesz, miként épült föl államférfiúi bölcseséggel, tollal és művészi ecsettel az új Magyarország hatalma és dicsősége. Az államférfiúi bölcseség alkotásai megadhatják ugyan az államnak a biztosságot és szilárdságot, de a nemzeti életnek igazi erejét, beltartalmát, egyéniségét az adja meg, amit a tudós fölfedezése, az iró tolla és a művész ecsetje alkot. A «Siralomház»-tól az Isten-ember trilógiáig mennyi erkölcsi erőt, beltartalmat adtál nemzetednek! Géniuszod világra szóló dicsőségében rejlik az erkölcsi hatalom, melylyel hazádat nagyobbá tetted. Remek alkotásaiddal ismerte meg a művelt világ fajunk művészi súlyát, művészi zsenijét. Miként e század nagy magyar költői-

nek dalaiból a magyar faj költői lelke, a te remekeidből a magyar faj művészi lelke szállt a művelt világ látóhatárára.

Íme, itt az elévülhetlen erkölcsi hatalom, melylyel az új Magyarország megalkotásához művészi Géniuszod hozzájárult. Elbűvölted, elragadtad remek alkotásaiddal a nagy világot, de «a nagy világon e kivül nincs számodra hely» ... oly magyar volt szived és lelked, hogy az egész világ bámulatából és lelkesedéséből saját szavaid szerint csak honfitársaid elismerése szállt szived gyökeréig. Ez volt balzsamod az élet küzdelmében. Ha jól esett magyar szívednek és lelkednek életedben a tieid, véreid elismerése, most is bizonyára a művelt világ gyásza mellett koporsód felett lebegő sokat küzdött lelkednek csak az adja meg az örök békét, hogy egész nemzeted felséges királyával, törvényhozóival és kormányával a legmélyebb bánattal, de büszkeséggel áldoz nagy emlékednek — hogy a mienk voltál.

Isten veled, művészet nagy mestere; ha lángeszed életed végén az élet küzdelmeiben megtört is, most megszabadulva a föld muló porától, dicső ragyogásban megy át a halhatatlanságba és ennek fénye nem fog ködbe borulni soha.

Isten veled!»

Berzeviczy Albert az Országos Képzőművészeti Társulat nevében búcsuztatta Munkácsyt:

«Emlékezünk ...

Csak tizennyolc éve, hogy ide hoztak hazánkba egy képet, azután ide hoztuk annak a képnek az alkotóját. A képhez végnélküli zarándokolás indult meg; alig volt magyar ember, aki meg nem nézte volna; megálltunk előtte — rajta veszett szemünk s jobb, igazabb, tisztább lett a lelkünk, mikor a képet elhagytuk. Azt hittük, korunkból kiveszett az ideál s abban a képben föltaláltuk újra; azt hittük, a művészet talán már nem is képes többé elbeszélni a történetet, a mellett, hogy gyönyörködtet: oktatni, fölemelni, megnemesíteni is; és az a kép a történet és a vallás legmagasztosabb tényeinek eleven hatásával járta át egész erkölcsi valónkat. Szembeállítva láttunk rajta két emberi alakot: egyet, aki parancsol és uralkodik és egyet, aki meg van kötözve, szenved és halni indul; és a két emberi alakban két világot is láttunk egymással szembe helyezve: egyet, a melynek el kell pusztulnia s egyet, amely győzedelmeskedni fog; és éreztük, hogy azé a világé a győzelem, amelynek megteremtője kész volt halálba menni isteni küldetéseért. A bámulatban, az elragadtatásban az egész művelt világ osztozott velünk. De az egész művelt világban csak mi éreztünk a bámulat és elragadtatáson fölül még valami egyebet is, valami erősebbet minden csodálatnál és gyönyörködésnél; a büszke örömet afelett, hogy ez a kép magyar művész alkotása.

Azután eljött ő maga, a művész. Jötte, ittjárta egyetlen diadalmenet volt: nem volt ebben az országban hatalom és tekintély, a mely meg nem hajlott volna előtte és a mi őt még sokkal jobban megörvendeztetni látszott: nem volt ebben az országban szív, a mely a csodálat mellett igaz szeretettel ne fordult volna feléje. Elhozta nekünk akkor, hogy gyönyörködjünk benne: remek alkotását; elhozta, hogy megossza velünk két világrészre szóló dicsőségét és elhozta nekünk mindezeknél drágább kincsét: hazájához, honfitársaihoz törhetlenül ragaszkodó magyar lelkét.

«Érjen bár siker és dícséret — mondta az ő keresetlen egyszerűségével — legnagyobb dicsőségemnek azt tartom, ha hazámnak, mint hű fia, hírét s dicsőségét

MUNKÁCSY TEMETÉSE.

A gyászmenet az Andrássy-út és Aréna-út sarkán.

növelhetem.» — Egész élete igazolta ezt a hitvallását; igazolta mindjárt fényesen az a tette, hogy lángelméje munkájával szerzett vagyonából a legelső adományt a magyar művészet oltárára tette le és fiatal művészeink kiképzésére szánta.

Képzőművészeti Társulatunknak akkori elnöke, egy tudós és ékesszavú főpap lelkesülten mondta: «Van ismét egyszer ünnep a hazában!» ...

Emlékezünk ... Akkor üdvözöltük őt ott; abban a régi kis Műcsarnokban, most — búcsuzni jöttünk tőle ide, ebbe az újba ...

Milyen pályafutás és milyen tragédia: az út a dicsőségnek és boldogságnak azokról a verőfényes magaslatairól, a melyeken tizennyolc év előtt láttuk őt — eddig a ravatalig! Pedig ez csak innenső lejtője annak a szédítő magaslatnak; hát még ha vissza gondolunk a túlsóra: a keserű nélkülözések, nehéz küzdelmek, a remény és kétség, föllendülés és csüggedezés közt átélt ifjúságra, a melylyel együtt Munkácsynak viszontagságos és dicsőséges életpályája és annak szomorú vége egyikévé lesz azoknak a hősköltemányeknek, melyekkel a valóság olykor elhomályosítja a legmerészebb költői fantáziát.

Hősköltemény nem abban az értelemben, a mely a hőst csak a vérengző csaták intézőjében látja, de hősköltemény abban a modern értelemben, a mely a lélek hősiségét megcsodálja abban a küzdelemben is, melyet a sors hatalmával vív, abban, a melyben a géniusz alkotásaival vívja ki kortársai elismerését és csodálatát és diadalmaskodva százszor a sors fölött, végül mégis áldozatául esik nem nyílt ellenfélnek, amely harcra hívja, hanem egy alattomos árulónak, egy emésztő kórnak, mely orvul támadja meg s úgy ejti el. És ez a hősköltemény szemeink előtt folyt le. Láttuk, a mint a szegény asztalosinas fokról-fokra hágva, hírneves művésszé lett, nemzete büszkeségévé, pályatársai, a magyar művészek bálványozott mesterévé, világvárosok előkelő társadalmi köreinek egyik becézett központjává; a mint a sors ölébe szórta minden képzelhető javát, anyagit és erkölcsit, jólétet és bőséget, elismerést és kitüntetést, szerető hitvest adott melléje, barátokat és csodálókat köréje, végül még azt is remélhettük, hogy ennek az emberi pályának egész ragyogását, a művészi géniusznak egész teremtő erejét vissza fogjuk nyerhetni a nemzetnek, a mely szülte őt: a magyar hazának. És ekkor a pusztulás démona lassan, észrevétlenül ránehezedett a teremtő kézre ...

Ő kiküzdve munkájával a halhatatlanságot, büszkén vallhatta, hogy van élet a síron túl is — és akkor a sors kegyetlen gúnynyal válaszképpen megmutatta neki, hogy van halál a síron innen is.

Rászállott lelkére annak a síron inneni halálnak csillagtalan éjszakája, a mely után szinte megváltó hajnalhasadásnak látszott az igazi halál ...

És mi látva ezt a véget és visszagondolva arra a tüneményes pályára, csak azt érezve, hogy mily fenséges az és mily irtózatos ez, lelkünkben megrendülve, kétkedve, töprengve kérdeztük, hogy a gondviselés mely kifürkészhetetlen végzése, vagy a természet mely kegyetlen szeszélye adhatott ilyen véget a mi büszke örömünk és reményeinknek s az elhomályosult géniusz alkotásainak egész nagyságát és maradandóságát kellett magunk elé állítani, hogy egy gondolatot találjunk, mely lelkünket mély fájdalmából fölemelje.

Most ravatala fölött állunk.

Itt benn csupa gyász és fájdalom — ott künn viruló tavasz ... Tavasz, amelyet türelmetlenül vártunk és amely késni látszott, mintha be akarta volna várni őt, hogy sírjára hintse legszebb virágait ...

A tavasz virágai közé hullanak a mi könyeink . . .

Az a társaság, a mely legrégebben egyesíti ebben a hazában közös munkára a művészet oltára körül azokat, akik munkálják a művészetet, az a társaság csodálata, hálája, szeretete, fájdalma egész hevével mond neked: büszkeségünk, mesterünk, barátunk, koporsód fölött utolsó Isten hozzádot!»

Hock János a Nemzeti Szalon nevében szólott:

«Minden ihletett művész az eszményeknek fölkent papja s így az istenségnek prófétája. Már szivüket úgy alkotá az Úr, hogy örök érzéseknek és halhatatlan gondolatoknak fészke legyen, a melyekhez jogot tart minden időben minden fájdalom. De hogy a vigasztalásnak emberi hangját megtalálhassák, maguknak is roskadozniok kell saját keresztjeik terhe alatt. Azért az a babérkoszorú a homlokon mindig töviskoszorú a szíven s művész nem lehet másként nagygyá, csak szenvedéseinek árán. Isteni törvény a földön, hogy minden nagy szívnek meg kell tisztulnia a fájdalmak vérkeresztségében.

Ime, itt fekszik előttünk egy példa s kihült ajakával némán hirdetí egy életnek szenvedéseit ez a halott. Mert minő kínteljes lehetett az ő élete? Egy olyan élet, a melyre megváltás a halál! A halál a mely letörli az arcról az élet színét s a büszke embert megalázza a porig a férgeken alól.

Az ő nagyságából mi sem hiányzott tehát: még a szenvedés és a fájdalom sem. Kivette részét az úttörők dicsőségéből, akik véresre sebzett lábbal taposnak új ösvényt egy újabb nemzedéknek. Érezte ő is, hogy csak azok lehetnek népüknek megváltói, akik készek hordani érette a töviskoronát, sőt a keresztet is, ha kell — egész a Golgotáig.

Csakhogy az ilyen szenvedés megdicsőülés s már a földön elvezet a halhatatlansághoz. Az ilyen szenvedés anyagából kovácsoljuk azt a szobrot, amely ércnél mindig maradandóbb.

Csodálatos! Mily gyorsan pusztul a földön az ember emlékezete. Jóformán még ki sem hült a test, a mely a haldoklás verejtékes tusáját vívta s máris a szivek kihűlni kezdenek iránttunk. Az idő pedig lassankint kitörli a szívekből emlékezetünket, mint a hogy lekoptatja sírunk márvány-keresztjéről az aranyozott betűket. Azután jön egy új nemzedék s közönyös szívvel taposssa hantjainkat. Talán azt se tudja, hogy egy olyan szív porladozik alant, a mely egykor szintén élt és szintén szenvedett.

Csak az emlékezet örök, a mely fájdalmaival és szenvedéseivel hozzájárult egykor az emberi haladás isteni törvényeinek fejlesztéséhez. E földön csak az az ember halhatatlan, aki életét részben vagy egészben föláldozta másokért.

Ily önfeláldozó munkára teremtette Isten első sorban a művészt. Milliók dicsősége születik meg az ő szenvedéseiből, miként az igazgyöngy a kagyló könyeiből. Ámde ki versenyezhet dicsőségben és szenvedésekben ő vele, aki fenékig ürítette a megpróbáltatások keserű poharát. Ő is ült Illés próféta szekerén. A dicsőségnek és fájdalomnak tüzes szekerén, a mely éget, de fölvisz a mennybe!

Azért te virággal borított ravatal, nem a gyásznak, a dicsőségnek vagy te hirdetője. Rajtad pihen kihült mellel a mi nemzeti nagyságunknak fölöslege. A mi hírnevünknek dicsőséges lobogója, a mely diadalmasan emelkedett szédületes magasságokba, hogy a magyar művészzseni tekintélyét beragyogja az egész világon.

Te vér a mi vérünkből! Nagy volt benned a művész, mert nagy volt benned a magyar. Kitörtél váratlanul fajodnak teremtő erejéből, miként a villám a feszültségekkel terhes felhőből, hogy tűzben égő betűkkel írd az égre a mi dicsőségünket.

Dicsőség legyen neked érte, fölséges Isten, aki végtelen szívedből leszakítottál egy ragyogó szikrát, hogy fénybe boríttasd vele a mi hazánkat és tolmácsoltasd vele a te teremtő erődnek csodálatos hatalmát egy újabb ezredévre.

Te pedig hős elődöknek hős-sarjadéka, aki szíved vérével dolgoztál és verejtékes munkával vívtál győzedelmes csatákat mindnyájunkért, fogadd ravatalodnál a te nemzetednek hódolatát. Szent ez a hódolat, mert gyászban fogantatott, könyekben született és egy egész országnak végbúcsuja szól benne hozzád. Hallod-e, érted-e a szót az árnyak világában? Fölhangzik-e hozzád panaszos zokogásunk az égig, hogy egy küzdelmes élet szenvedéseiért megvigasztaljon téged, aki egyik vezérévé lettél nemzetednek, mert hiszen művészetének irányát még a síron túl is igazgatod?!

Elköltözött lélek, ha hallod, ha érzed a fájdalomnak és a nemzeti büszkeségnek azt a gyászszavát, a mely e helyről, a hol most egy ország szíve reszket, végigmorajlik a palotákon keresztül a nádas kunyhóig — a hol ma csöndes pásztortüzek mellett szomorúbban fog szólni a furulya — oh, akkor neked is tudnod kell e pillanatban, hogy a te gyászpompád nem a hervadásnak, hanem az örök virágzásnak ünnepe.

Ez nem temetés, hanem diadalünnep; ez nem halál, hanem a megdicsőülés! Milliók könyeznek egyért! Könyeznek büszkeséggel! Az a nagy, akit egy egész nemzet boldogan sirathat.

Testvéreim! Bontakozzunk ki tehát a csüggedésből. Föl a szívekkel! Mi nem halunk meg, a sír csak bölcsője a mi lelkünknek! A mi reményünk Istentől eredt! a mi reményünk halhatatlansággal teljes...

Reméljetek!»

Jendrássik Jenő, a Magyar Képzőművészek Egyesülete nevében mondott Isten hozzádot a nagy halottnak:

«A Magyar Képzőművészek Egyesületének nevében szólok hozzád, Mester, csodálattól, szeretettől, hálától — és fájdalomtól eltelt szívvel. Haza hívtunk, haza vártunk diadalmas vezérnek és hazahoztunk — szent ereklyének. Mint a nap tüze, fényed csodás színekkel ragyogta be a mi világunkat, lángod heve életet gyújtott; mint az áldást hozó forrás: kopár, száraz, meddő talajra virágot, gyümölcsöt varázsoltál; mert a legistenibb hatalom, az alkotni, teremteni tudás a Te erőd volt!

Te óriás!

Még a kegyetlen végzet sem mert egyszerre ledönteni! A remény szivárványszínei váltakoztak a fekete valóval. Mint a lombjától megfosztott, kiszáradt tölgy: még álltál élettelen. Tompa zuhanás... az egész művelt világ megilletődve hajol meg előtted, hazád gyászában felzokog; hát mi, kiknek vezércsillaga, eszményképe, atyja, barátja voltál... ki tudná azt kifejezni, az érzelmek mily tengere viharzik keblünkben. Meghódítottad a világot a magyar géniusznak, de ami sokkal drágább kincsünk: meghódítottad Magyarországot a művészetnek. Hazát adtál nekünk magyar művészeknek. Hazát, ki hontalan voltál, mert nem föst számodra helyet egy másik Munkácsy.

Kínszenvedett tested ím otthont talál az anyaföldben, mi pedig, minden magyar pedig tárja ki keblét, nyissa meg szivét, fogadja be szent áhítattal, őrizze meg kegyes szeretettel fenkölt hatalmas szellemed!

A Te örök fényed ragyogja be minden magyar művész szívét és fakassza ki az igaz, a jó, a szép nemes csiráit!

Mester, légy velünk!»

Azután... vitték.

És a Szózatot énekeltük, mindnyájan.

A koporsó előtt *Tahi Antal* festő a sárgára mázolt egyszerű fakeresztel, utána *Karlovszky Bertalan* festő egy kis selyempárnán Budapest székesfőváros és Munkács városa díszpolgári oklevelét összegöngyölve, a «pro litteris et artibus» rendjelét, a Szent István-rend kiskeresztjét, a vaskoronarend harmadosztályú jelvényét, a Ferencz József-rend lovagkeresztjét, a franczia Becsületrend nagy szalagját, a svéd Csillag-rend és a bajor Szent Mihály-rend parancsnoki jelvényét, — *Fadrusz János* pedig a művész elárvult palettáját vitte.

Fejedelmi temetés volt.

A koszorus kocsik után négy herold haladt Dürer Albert-féle gyászruhában. Ezek vitték a Lotz-, Benczur- és Strobl-művésziskolák koszorúit, aranyozott póznákon piros, fehér, zöld szalaggal; a negyedik vitte a képzőművészek nemzetiszín-szalagos koszorúját.

Utánuk haladt három lovag, gyászlanternával. A lovak fekete lepellel voltak borítva, lovasok a középkori olasz poroszlók gyászcsuhájához hasonló öltözetet viseltek kámzsával. Utánuk a gyászszertartást végező papság: Dessewffy csanádi püspök és még két apát infulával s nagy lelkészi segédlet.

Ezután a nyolclovas halottas kocsi, *Vajda Zsigmond, Mannheimer Gusztáv* és *Róna József* tervei szerint, középkori olasz stilusban.

A kocsit fekete fátyollal bevont borostyán, tulipán és pálmaágak díszítették. A kocsi elé nyolc fekete posztóval takart paripa volt fogva s a lovak mellett csatlósok, talpig feketében, kezükben fáklyával.

Munkácsy sírját a kerepesi-úti temetőben, a Föltámadás-útja s a VI. keresztút keresztezésének rondójában ásták meg, közel a vértanúk sírjához, a XXXIII. és XXXIV. osztály között. Nyolc láb mély, három méter hosszú s másfél méter széles gödör.

A sír előtt, a Föltámadás-úton áll a Megváltó magas szoboralakja: «Én vagyok a föltámadás és az élet!»

Az útak, melyek a nagy halott díszsírhelyét négy oldalról határolják, négy részre osztják ott a temetőt.

Az egyik mező még teljesen üres, a másik három teli van már hideg kőemlékekkel. Az egyik sarkon egy márványkőről két kedves leányarc mosolyog le. A két lányka sírkövén e két név: *Lincz Anna és Hedvig.* A másik sírmező sarkán kopott vörös márványkőbe ez van vésve: *Franz Barta*, k. k. Hauptmann gestorben 1849. 8. Mai. A harmadik sarok sírkövén a következő fölírás: *Gráf Gizella*, meghalt 1879-ben április 24-én.

A negyedik sarok még üres.

XX.

És azután, a nyitott sír mellett, Munkácsy áldott öreg barátja, ifjúkori küzdelmeiben segítő társa, a ma már szintén néhai Telepy Károly búcsúztatta még egyszer, a magyar művészek nevében:

«Szellemi rokonságunknál fogva szívünk ide vonzott, hogy ismételve igazoljuk az elválás e keserű percében is azt, hogy nemcsak szeretetünk volt a tiéd, de példát adó fáradhatlan munkásságod és törekvésed csodálva, a világraszóló alkotásod felett kifejezett hódolatunk is, melyet ma már a fájdalom érzetével erősítünk meg. Alkotó szellemed visszatért az egek Urához, hátrahagyva a nemes példát, nemcsak törekvésben, de a hazaszeretetben is, mert bár munkásságod számos fényes lapja, kiszaggatva, megosztva a világ minden részében hirdetik szellemi nagyságodat, de szíved osztatlanul hazádé volt és maradt hazádé, kivel dicsőséged koszorúját megosztád. Nemes szíved porából nyerjen életet az a virág, melynek magvát hordja szét a méltánylás szellője e hazában, hogy a tisztelet emléked iránt ki ne veszhessen és becsülése a magyar művészetnek örökös legyen! Áldottak legyenek hamvaid!»

És azután: letettük a földbe, a hová úgy vágyakozott, az egyedül puha hazai földbe.

A koporsóra gyöngyvirágot s ibolyát szórtunk és mindnyájan vetettünk fölibe egy-egy hantot.

És azután: odaszúrták sírja fölé azt az egyszerű fakeresztet, a mely ma is ott korhad még...

Fejedelmi temetés után egy korhadó fakereszt!

Magyar művész volt.

*

És nincs, mese sincs mesésebb, mint a mi Munkácsynk históriája, a vézna kis asztalos inasé, aki elindult mezitláb, egyedül, hogy meghódítsa a világot és meg is cselekedte.

MUNKÁCSY SIRJA A KEREPESI TEMETŐBEN.

Nem bírt vele semmi nyomorúság, pedig hányszor állta útját, hegyek előtt el nem fáradt, pedig de nagy hegyek voltak s nem tölt belé hét esztendő, minden tündér engedelmesen melléje szegődött és hordtak az ölébe dicsőséget, kincset, töméntelent.

Csak még éppen egy kicsi hiányzott a meséből, a vége, — hogy a mikor aztán a kis asztalos inas meghódította az egész világot, száz szekérre rakja a babérkoszorúit s haza jön, boldog embernek . . .

Haza is hoztuk, koporsóban. Eltemettük, fejedelmi parádéval, a hogy csak mi tudunk temetni — és el ne feledjük őt is úgy, a hogy csak mi tudunk felejteni.

Sírján csak egy fakereszt korhad ma is még.

MUNKÁCSY PALETTÁJA.

FINE ARTS LIBRARY
3 2044 034 758 946

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

FA 4195.685.3(2)

Malonyay, Dzső

Munkácsy Mihály

DATE	ISSUED TO

FA 4195.685.3(2)